

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

**Я – УКРАЇНЕЦЬ
Я – УКРАЇНКА
МИ – УКРАЇНЦІ**

**Майстри слова про найдорожче:
рідний народ та українську мову**

Науково-популярне видання

Випуск перший

Укладачі: Ольга Меленчук, Богдан Мельничук

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2021

УДК 821.161.2'01/'06(082.2)
Я 119

*Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Протокол №1 від 30 серпня 2021 року)*

Укладачі: Меленчук О. В., Мельничук Б. І.

Я 119 Я – українець. Я – українка. Ми – українці. Майстри слова про
найдорожче: рідний народ та українську мову : наук-попул. вид. Вип. 1
/ уклад. : О. В. Меленчук, Б. І. Мельничук. Чернівці : Чернівець. нац.
ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 256 с.

ISBN 978-966-423-659-8

Нині, коли в найвищих владних ешелонах нашої північної сусідки безпардонно теревенять, що українства не існує в природі, що «руськіє і українці – адін народ», і що тих українців, які заперечують це, треба «вішати на вуличних ліхтарях», вельми важливо спростувати безсоромну брехню, що сягає корінням у гніздовища російських царів і більшовицьких генсеків, відстояти незаперечну історичну істину. А ця істина – в давніх манускриптах і в пізніших друках світочів українського народу, виразників його справдешнього буття, справдешніх почуттів і помислів, головніші з яких увібрало наше видання.

УДК 821.161.2'01/'06(082.2)

ISBN 978-966-423-659-8

© Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича, 2021

ЗМІСТ

Богдан Мельничук, Ольга Меленчук БЕЗ МОВИ НЕМАЄ НАРОДУ.....	9
---	---

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС (Уривок).....	74
--	----

КАСІЯН САКОВИЧ Вірші на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного (Фрагменти).....	75
--	----

АНТОНІЙ РАДИВИЛОВСЬКИЙ Слово 1-е часу войни, побужаючеє воїнов християнських до поткання ся з турками і татарами (Фрагменти).....	76
--	----

ЛАЗАР БАРАНОВИЧ Сльоза кане — у світ хтось гляне..... Скрізь на Україні видно лиш руїни..... Світ збурили грози на людській сльози (Фрагмент)..... Русин до поляка щось по-польську балака (Фрагмент).....	77 77 77 78
---	----------------------

ІВАН МАЗЕПА Дума.....	79
---------------------------------	----

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА Убогій жайворонок (Фрагмент)..... Михайло Ковалинський. Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусь (Фрагмент).....	81 82
---	----------

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Енеїда (Уривок)..... Наталка Полтавка (Уривок)..... Москаль-чарівник (Уривок).....	83 83 83
---	----------------

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

З листа до Т. Г. Шевченка від 22 листопада 1841 р.84

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Фрагменти з листів85

До М. Г. Шевченка 15 листопада 1839. С.-Петербург85

До М. Г. Шевченка 2 березня 1840. С.-Петербург86

До П. І. Гессе [Чернігівського — з 1841 р., а з 1855 р.
київського цивільного губернатора] 1 жовтня 1844, С.-Петербург86

До Я. Г. Кухаренка 26 листопада 1844. С.-Петербург87

До О. М. Бодянського 6-8 травня 1844. С.-Петербург87

До А. О. Козачковського 14 квітня 1854.

Новопетровське укріплення87

До О. М. Бодянського 1 травня 1854.

Новопетровське укріплення88

Прозові, драматичні твори89

Прогулка с удовольствием и не без морали (Уривок)89

Близнецы (Уривок)89

Никита Гайдай (Уривки)90

Уривки з поезій та поем93

Тарасова ніч (1838)93

На вічну пам'ять Котляревському (1838)94

До Основ'яненка (1839)94

Іван Підкова (1839)95

«Думи мої, думи мої...» (1840)96

Н. Маркевичу (1840)97

Гайдамаки (1839–1841)98

Слепая (1842)100

Гамалія (1842)101

Тризна (1843)101

Розрита могила (1843)103

«Чигрине, Чигрине...» (1844)105

Сон (1844)106

Гоголю (1844)110

Єретик (1845)111

Великий льох (1845)111

Кавказ (1845)	113
І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє (1845)	115
Холодний Яр (1845)	118
«Як умру, то поховайте...» (1845)	120
«За що ми любимо Богдана?»	120
«Нудно мені, тяжко — що маю робити?..» (1837—1839)	120
В казематі (1847)	121
N. N. (1847)	123
«Не гріє сонце на чужині»	123
Сон («Гори мої високії...») (1847)	124
Іржавець (1847)	125
N. N. (1847)	125
Чернець (1847)	125
Полякам (1847)	126
A. O. Козачковському (1847)	126
Москалева криниця (1847) [1-ша редакція]	128
«То так і я тепер пишу...» (1847)	128
«Ну що б, здавалося, слова...» (1848)	129
«І виріс я на чужині...» (1848)	129
«Меж скалами, неначе злодій...» (1848)	129
«Ой гляну я, подивлюся...»	130
«Заросли шляхи тернами...» (1849)	131
«Хіба самому написать» (1849)	132
«Буває, в неволі іноді згадаю...» (1850)	132
«Лічу в неволі дні і ночі...» (1850)	133
Неофіти (1857)	134
Юродивий (1857)	135
Подражаніє 11 псалму (1859)	136
Ісаія. Глава 35 (Подражаніє) (1859)	137
Осія. Глава XIV (1859) Подражаніє	137
«Не нарікаю я на Бога» (1860)	138
Якби з ким сісти хліба з'їсти (1860)	139
Чи не покинуть нам, небого (1861)	139

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ

З листа до Костя Горбала (19 січня 1862 р.)	140
З листа до Костя Горбала (Весна 1862 р.)	140
З листа до Данила Танячкевича (Січень 1863 р.)	140
З листа до Костя Горбала (Від 1867 р.)	141
Із «Доповідної записки виконавчому комітету Буковинського сейму про реформу початкової школи на Буковині»	141
Україна	143
До мого брата Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемші у Розтоках	145
В день скону батька нашого Тараса Шевченка! Кобзаря Русі Мартира України, предитечі нашої волі і слави! (Уривок).....	146
З «Окрушків»	147
Страж на Русі (А)	147
Вже два[д]цять рік...(Уривки).....	148
Я не дивуюся... ..	149
На Новий рік (Уривки)	150
Старий господар умирає і сина навчає (Уривок)	151
До руських наших дяків (Уривок).....	151
Із зб. «Співанник для господарських діточок»	152
9. Рідний край	152
23. Що я люблю, в що вірую, на що надіюсь	153
Із циклу «Співанки»	153
XII. Нова Січа (На голос «Ще не вмерла Україна»)	153
Три як рідні брати (Уривок з повісті)	155
З трагедії «Хмельницький» (1886) (Фрагмент)	157

СИДІР ВОРОБКЕВИЧ

Рідна мова	158
------------------	-----

ІВАН ФРАНКО

Котляревський	159
«Україна» [З циклу]	159
Моя любов	159

«Розвивайся ти, високий дубе...»	160
«Не пора, не пора, не пора»	162
Ляхам	163

Українсько-руська студентська мандрівка

літом 1884 р. (Уривки)	164
Дня 4 серпня. Станіславів.	164
Дня 7 серпня. Віче академіків.	165
Дня 19 серпня. Сокільська скала.	165
Дня 20 серпня. Вижниця.	165
В 23-ті роковини смерті Тараса Шевченка	166
Могила Тарасова	168
В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка (Уривки)	170
3 циклу «ПОКЛОНИ» (Зб. «МІЙ ІЗМАРАГД», 1898)	172
Поет мовить	172
Україна мовить	173
Рефлексія	174
Сідоглавому	174
Якби... ..	176
Декадент	176
Великі роковини. Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин української народності	178
Бережи маєток...[із циклу «Строфи» у розділі «Паранетікон» збірки «Мій Ізмарагд»]	187
Епілог [До поеми «Похорон»]	187
З поеми «Лісова ідилія».	
Посвята Миколі Вороному (Уривки)	189
Іван Вишенський (Скорочено)	191
Антошкові П. (Азь Покой) Із циклу «На старі теми» у збірці «Semper tiro»	208
Із книги Кааф [«Якби ти знав, як много важить слово...»]	210
Гей, Січ іде	211
Мойсей (Пролог)	212
Двоязычність і дволичність (Фрагмент зі статті)	214

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Надія	215
Подорож до моря (Посвята сім'ї Михайла Ф. Комарова) [Фрагменти з циклу]	215
«Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!»	215
«Красо України, Подолля!»	216
«Глянуть на лиман той...»	217
На роковини Шевченка	218
«Скрізь плач, і стогін, і ридання...»	219
Сльози-перли (Посвята Іванові Франкові)	219
До (Гімн. Grave)	221
«І все-таки до тебе думка лине...»	222
Товаришці на спомин (Уривок)	223
«Слово, чому ти не твердая криця...»	224
На столітній ювілей української літератури	225
Ритми (Уривок)	226
«В інші гори я полину...»	227
«Ой я постреляна, порубана словами...»	227
«І ти колись боролась, мов Ізраїль...»	228
Сон	230
На роковини	231
Про велета (Казка)	232
Бояриня	236
Голос однієї російської ув'язненої (Фрагменти)	246
З листа Лесі Українки до Михайла Павлика від 17 квітня 1903 року. Сан-Ремо.	249

ОЛЕНА ПЧІЛКА

До Кобзаря (Уривки)	250
Маленька українка	250

КОРНИЛО ЗАКЛИНСЬКИЙ

Хто ти? (На чужий мотив)	251
--------------------------------	-----

БОРИС ГРІНЧЕНКО

"Ще не вмерла Україна..."	252
---------------------------------	-----

ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ

Молитва за Україну	253
--------------------------	-----

БЕЗ МОВИ НЕМАЄ НАРОДУ

Ідея видання, перший випуск якого ви тримаєте в руках, народилася недавно, на початку листопада 2019 року, під час роботи чергової, цього разу вже XII-ої Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 185-й річниці від дня народження Юрія Федьковича та 160-й річниці від дня народження Степана Смаль-Стоцького, де, серед інших, було виголошено доповідь одного з укладачів цього видання на тему: «Присутність Юрія Федьковича в нашому сьогоденні». Виступаючи в обговоренні заслуханих на секції доповідей, доцент кафедри історії України Світлана Герегова висловила міркування, що було б добре, якби слово авторитетного патрона нашого університету з додатком аналогічних матеріалів інших українських письменників обнародувати окремою книжкою: нинішній студентській аудиторії, та й не тільки їй, вельми знадобилася б така лектура. Авторіві доповіді про актуальність, навіть злободенність думок нашого краянину щодо України, української мови, української школи та зловорожих антиукраїнських підступів пропозиція не-філологині заімпонувала відразу, і він пообіцяв відгукнутися на неї. Невдовзі до роботи над проєктом прилучилася його колежанка — кандидат філологічних наук Ольга Меленчук, запропонувавши розділ з відповідними висловлюваннями свого й обох співукладачів улюбленця — Тараса Шевченка, який, за словами Остапа Вишні, «врятував цілий народ, цілу націю». За двома першопочатковими «уклалися» інші розділи, а також окремі висловлювання про нашу рідну Україну та про наш найдорожчий скарб — українську мову.

Як відомо багатьом, назву Україна вперше зафіксовано в «Київському літописі» під 1187 роком. Розповідаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, літописець зазначив: «... і плакали по ньому всі переяславці. [...] За ним же Україна багато потужила»¹.

¹ Літопис руський. За Іпатським літописом переклав Леонід Махновець. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 343.

Про походження української мови знає набагато менше людей. Яскраве світло на це питання проливає надрукована 1995 року в журналі «Дивослово» стаття професора Івана Ющука, яку передрукував у п'ятому томі своїх «Спогадів» (Київ: Ярославів Вал, 2019) Дмитро Павличко разом із двома інтерв'ю, даними видатним сучасним мовознавцем раніше, а також Павличкова публікація видавничої рецензії — післяслова «Словник української мови VI століття Івана Ющука» та інші матеріали. Статтю «Про походження української мови» Д. Павличко називає «геніальним твором», а «Словник української мови VI століття» — «вершиною дослідницького, наукового мислення Івана Ющука про українську мову».

На противагу безпардонній маячні сучасних російських шовіністів, один з яких — Андрей Ваджра з Пітера пише: «Нет никаких следов и даже намеков на существование украинского языка глубже второй половины XIX века», І. Ющук вельми аргументовано приходить до висновку:

«Отже, коли виникла українська мова?

Вона виникала тисячоліттями. Її основні елементи були започатковані ще в часи, співвідносні з виникненням латинської мови. У VI–VII ст. вона вже мала окреслено сучасні обриси [...]. Ще до створення Київської держави українська мова опанувала великі простори центрально-східної Європи. Нею розмовляло населення Київської Русі»².

В іншому місці своєї праці І. Ющук відповідає на питання: «Тож відколи, з якого часу існує наша українська мова?» таким чином:

«Її елементи бачимо і в санскриті [одна з літературно оброблених давньоіндійських мов, початки якої сягають у 1-ше тисячоліття до н. е. — Авт.], і в спорідненій до нашої мови латині, що бере початок десь із VII ст. до н. е. Отже, елементи української мови формувалися тисячоліттями, як і все у світі. [...]

Справжнім початком нашої мови був час, коли певна група слов'янських племен виділилася із загальнослов'янського масиву

2 Див.: Дмитро Павличко. Спогади. Т. 5. — Київ : Ярославів Вал, 2019. — С. 655.

й почала формуватись як окремий етнос — українці, історично — русичі. Це сталося в VI ст., коли під тиском завойовників — тюркомовних аварів — з території, що між Карпатами і Дніпром, частина слов'янських племен подалася на південь (південні слов'яни), частина — на захід (західні слов'яни). Наші предки лишилися на своїй землі, перетривали аварів і невдовзі сформували свою державу з центром у Києві»³.

Цілковито поділяючи цю думку, Д. Павличко підкреслює в згадуваній рецензії-післямові: «Іван Юшук доказав на прикладах свого лексикона, що російська мова сформувалася набагато пізніше від української. В часи постання московського князівства та імперії Петра I та мова стала жити в Росії як інструмент гноблення й ненависті до української мови»⁴.

Аргументовано доводить І. Юшук, що російська мова не тільки пізніша, а й лексично бідніша від української. Спираючись на статистику доскіпливих знавців, він стверджує, що «синонімічний ряд української мови у п'ять разів довший від російської. І справді, у російській — *пóнял* та *пона́л*, в українській — *зрозумів*, *утямив*, *збагнув*, *зметикував*, *допетрав*, *уторопав*, *розшолопав*, *утнув*, *змикитив*, *докумекав*»⁵. До цього прикладу можна додати ще більш вражаючий: в українській мові слово *іти* має 500 (пів тисячі!) синонімів. При такому синонімічному багатстві української мови стає вельми прикро за наших молодих людей, надто студентів, та ще й філологів, котрі, скажімо, щоразу вплітають у свій лексикон замість рідного «пам'ятаю» чуже «помню» чи демонструють в інший спосіб свою «ученість» та «інтернаціоналізм».

Доводячи високі достоїнності української мови, І. Юшук бере собі в спільники не тільки видатних українських, а й російських учених. Скажімо, у статті «Про походження української мови» він пише: «Не можна тут не згадати і слів відомого російського історика XIX ст. В. Ключевського, що їх цитує Н. Полонська-Василенко

3 Там само, с. 660.

4 Там само, с. 664.

5 Там само, с. 663.

в своїй «Історії України» (Т. I): «Уявіть собі, що Київ не був би взятий і зруйнований татарами... Київ залишився б столицею першої великої Руської держави... Офіційною мовою стала б не суміш старослов'янської та фінської мов [тобто: мова російська. — Авт.], а слов'яно-українська. Український письменник Гоголь не мусив би писати російською мовою, а Пушкін писав би українською»⁶.

Наводиться красномовне порівняння, зроблене російським академіком І. Срезневським у статті 1834 року «Взгляд на памятники украинской народной словесности», де підкреслено, що українська мова «є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед божеського щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнюватися з мовами культурними; щодо гнучкості й багатства синтаксичного — це мова поетична, музикальна, мальовнича»⁷.

Красу і силу української мови творено впродовж тисячоліть людністю, що замешкувала на берегах Дніпра, Дону, Дністра, Дунаю й численних їхніх приток. Творено всіма верствами народу — від тих, що перебували на нижніх суспільних щаблях, і до правителів, від смердів і до князів. Це ж завдяки генієві невідомого на ім'я учасника походу на половців народилося знамените «Слово о полку Ігоревім», а талант і розум князя Володимира Мономаха явив світові мудре «Поучення дітям» із розсипами живої української мови києворуських часів. Наша мова творилася в «Галицько-Волинському літописі», у сюжетну канву якого вплетено легенду про євшан-зілля. Надто промовисто звучать слова з вуст половецького хана Отрока, який довший час пробув у полоні, забув про рідний край, а понюхавши степової трави, сказав: «Та краще в своїй землі лягти кістями на спочинок, ніж на чужій бути славним». Чи в урочистій декламації **Касіяна Саковича (бл. 1578–1647)**, написаній на честь гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, смертельно пораненого 1621 року у Хотин-

⁶ Там само, с. 656.

⁷ Там само.

ській битві, тобто у високопатріотичних «Віршах на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного...», де мовиться, що ліпше загинути за свободу Вітчизни, ніж бути переможеним й загубити козацьку честь і славу: «“Кгда ж лепій ест стратити живот за ойчизну, / Ніжли неприятелю достать ся в коризну. / Кто бовім за ойчизну не хочет вмирати, / Тот по том з ойчизною мусить погибати».

У XVII столітті Україна народжувала і втрачала найкращих своїх синів, які виборювали права і свободи українського народу. Відгукується про долю України, яка потопає в крові й людських сльозах письменник і церковний діяч **Лазар Баранович (1620–1693)**. Поет вимолює у Всевишнього допомоги й заступництва, щоб нарешті припинися війни і незгоди, наприклад, у віршах «Світ збурили грози на людськії сльози» («Дай, Боже, згоду святу Вкраїні, / Нехай Вкраїна у січі не гине! / Вже досить крові в краю сім пролито, / Невинних в ньому без ліку побито.») та «Скрізь на Україні видно лиш руїни» (Як в морі човен хвилі хилитають, / Так Україну війни донимають, / Або і гірше: човен в морі плава, / В крові Вкраїна. В чварах гине слава! / Над морем, боже, пан ти і вітрами — / Дай, щоб затихли бурі поміж нами!«). Схильність українців до наук та їх шанобливе ставлення до інших мов оспівує Л. Баранович у поезії «Русин до поляка щось по-польську балака»: «Тішся, ляше, що русини / Твою мову цінять нині. / Я б радів лиш, ляше-брате, / Коли б руську вмів ти знати...».

Українське слово утверджувалося у визначній рукописній пам'ятці, нашій національній святині «Пересопницькому євангелії» 1556–1561 рр., універсалах Богдана Хмельницького, в казаннях **Антонія Радивиловського (?–1688)**, одне з яких — «Слово 1-е часу войны» було виголошене цим письменником-проповідником і церковним діячем улітку 1677 року перед воїнами, що вирушали під Чигирин, щоби дати відсіч турецько-татарським нападникам.

Нам видалося вельми доречним подати в заспівному випуску нашого видання фрагмент із цього давнього казання. Адже тут чи не вперше в українському письменстві мовлено надзвичайно

яскраво про значення Вітчизни в житті кожної окремої людини. Вітчизна повинна бути «далеко мильшою» від власного здоров'я людини, від найближчих їй осіб — дружини, дітей, «братії». Тому що: «вона вас уродила, вона вас виховала [яке сучасне, «сьогоденне» слово! — Авт.], вона вас всіми добрими збогатила». Цю думку підкріплено висловлюванням одного з найкращих ораторів античності Цицерона: «Над отчизну нічого слашого, нічого мильшого бити не має».

Примітно, що назва нашої країни як України фігурує в притчі **Григорія Сковороди (1722-1794)** «Убогий жайворонок» (1787). Про любов до рідної землі висловлюються герої у творах **Івана Котляревського (1769-1838)**.

У числі важливих публікацій нашого видання — вірш «Дума» **Івана Мазепи (1644-1709)**, великого українського гетьмана і талановитого поета, що боляче переживав тяжке становище України після приєднання до Росії і прагнув знайти із нього вихід. Головна причина Великої Руїни, що запанувала на рідній землі, бачилася І. Мазепі у внутрішніх суперечностях, у відсутності згоди, взаєморозуміння між очільниками народу, в різній їхній зорієнтованості щодо сусідів:

Жалься, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Оден живе із погани,
Кличе: «Сюди, Атамани!
Ідім матку рятувати,
Не дамо їй погибати!»
Другий Ляхам за грош служить,
По Вкраїні і той тужить:
«Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр Туркам дали:
Все то фортель, щоб слабіла
І аж вконець сил не міла!»
Третій Москві тож голдує.
І їй вірне услугує⁸.

⁸ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу [...] та в епоху Бароко [...]. В 4 кн. Кер. проєкту проф. В. Яременко; упор. В. Шевчук, В. Яременко. — Київ : Аконті, 2006. — Кн. 3. — С. 68 — 69.

Вихід зі скрутного становища вбачається гетьманові-пое-тові в об'єднанні розрізнених сил, у спільних діях задля матері України:

Ей, Панове Єнерали,
Чому ж есте так оспали?
І ви, Панство Полковніки,
Без жадної політики,
Озмітеся всі за руки —
Не допустіть горькой муки
Матці своїй болш терпіти,
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте!..

До речі, два останні процитовані рядки із «Думи» знайшли місце на лицьовій стороні десятигривневої банкноти, засвідчивши тим самим їхню непроминальну вартість. Зостається актуальним для сучасної України й загальний пафос Мазепиного вірша.

Подальше розгортання наступу самодержавної Росії на «вольності» України, на її мову здетонувало появу могутньої творчості **Тараса Шевченка**, глибоко патріотичний характер якої відбиває відповідний розділ спорядженої нами книги.

Відстоювання найдорожчих національних цінностей нашим генієм почалося ще в літа його юності й навіть не в художньому чи публіцистичному творі, а в приватному листі до старшого брата Микити Григоровича, писаному в С.-Петербурзі 15 листопада 1839 року:

«А сам, як тільки получиш моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому,

Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати,
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... [...] Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласка, а не по-московському. [...]

Не забудь же, зараз напиши письмо — та по-своєму»⁹.

У наступному листі (від 2 березня 1840 року) до того ж адресата — та ж вимога: «... я твого письма не второпаю, чортзна по-якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському — ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським».

Під кінець листа — ще одне аналогічне прохання:

«Скажи Іванові Федьорці, нехай він до мене напише письмо окрім — та тільки не по-московському, а [то] і читать не буду»¹⁰.

Шевченкове листування зберегло високопатріотичні висловлювання про Україну та її мову. 1 жовтня 1844 року він писав чернігівському цивільному губернаторові Павлу Гессе: «... мне кажется, что будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, и тогда бы она мне казалась краше Швейцарии и всех Италий. Те, которые видели однажды нашу краину, говорят, что желали бы жить и умереть на ее прекраснейших полях. Что же нам сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекрасне[й] шею матерью»¹¹. А в листі від 26 листопада того ж 1844 року, адресованому своєму другові, українському письменникові на Кубані Якову Кухаренку, виливав обурення діями нищителів рідної землі: «Сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися»¹². Це враження, викликані перебуванням на Хортиці та інших українських теренах.

У Шевченкових листах, писаних навесні 1854 року на засланні до Андрія Козачковського та Осипа Бодянского, українська мова — «мила, любя, душевна, прекрасна».

Синівською турботою про неї перейняті творені там російською мовою повісті. В «Прогулке с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко, переживаючи за невисокий рівень національ-

9 Шевченко Т. Збір. творів у 6 т. (видання, автентичне 1–6 томам «Повного збір. творів у 12 т.»). Т.6. — Київ : Наук. думка, 2003. — С. 11 – 12.

10 Там само, с. 13.

11 Там само, с.29 – 30.

12 Там само, с. 31.

ної самосвідомості українців, бачить основну причину «безнравственной несамосознательности» їх у навмисній відстороненості від цього шкільного навчання: «В школе нас всему, совершенно всему научат, кроме понимания своего милого родного слова. О школа, школа! Как бы тебя скорее перешколить»¹³. А в повісті «Близнецы» безкомпромісний захисник національної своєрідності українського народу підкреслював: «А по моему, нация без своей собственной, ей только принадлежащей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель»¹⁴.

А тут, перед розглядом основної частини художньої спадщини нашого національного генія, скерованої на захист України та її мови, дозволимо собі зробити лірично-публіцистичний відступ співавторки і цієї передмови, і всього видання.

Потреба його в наші дні неабияка. Чи можна було бодай на мить уявити, що після багатовікової боротьби за незалежну українську державу, яка, наче милість Бога, була подарована народові наприкінці минулого століття, згодом, у ХХІ-му, — з новою силою закровоточать (у прямому й переносному сенсі) рани державності: відбудеться втрата територіальної цілісності, на порядку денному гостро стоятиме питання української мови?!

Пам'ятаю, як іще школяркою з нетерпінням чекала на випуски авторської радіопередачі професора Київського університету, літературознавця, критика, публіциста, громадсько-культурного діяча Анатолія Погрібного «Якби ми вчилися так, як треба...», яка вперше вийшла в ефір 22 травня 1997 року та звучала на Першому національному каналі протягом десяти років. У ній автор заторкував важливі питання насамперед мовної проблематики, культурно-духовної й освітньої політики держави. Це була та радіопередача, яка змушувала думати, мислити й закладала основи національного виховання. До слова, окрім родинного виховання, цю функцію виконувало у моєму житті не що інше, як Українське радіо, яке ніколи не вимикалося у нашій оселі. Маленький «брехунець» розповідав про все на світі. Звучали не лише цікаві радіопередачі, а й лунало багато

13 Шевченко Т. Збір. творів у 6 т., Т.4., с.243.

14 Там само, с. 11.

музики — класичної та української естрадної (у виконанні вже нині непопулярних, майже забутих народних артистів України Дмитра Гнатюка, Василя Зінкевича, Назарія Яремчука, Миколи Гнатюка, Тараса Петриненка, Світлани та Віталія Білоножків, Алли Кудлай, Анатолія Матвійчука, Раїси Кириченко та ін.). Так формувалася моя українськість, шанобливе ставлення до української мови, що, зрештою, визначило й вплинуло на вибір майбутнього фаху.

Особливо приємною і несподіваною у перший рік мого навчання на філологічному факультеті Чернівецького університету була нагорода за участь у Шевченківському конкурсі читців 2000-го року, отримана від оргкомітету з рук професора Богдана Мельничука. Це була публіцистично-наукова книжка А. Погрібного «Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба...», видана 1999 року у київському видавничому центрі «Просвіта». Читала я її з неослабним інтересом, і не тому, що вже частково була знайома із авторськими міркуваннями щодо злободенних суспільних проблем, а тому, що ця книга ще більше загострювала почуття любові до рідного краю, української мови, національних традицій і звичаїв, а найголовніше — вчила критично оцінювати те, що відбувалося в суспільно-політичному та культурно-освітньому просторі України на початку XXI століття.

З часу появи цієї книги непомітно збігло два десятиліття, та коли перечитуєш її вчергове, неодмінно переконаєшся, як мало що змінилося з тих пір в національно-культурному поступі України. Ні Помаранчева революція, ні Революція Гідності, ба навіть російсько-українська війна на Сході країни не поліпшили становище гуманітарної сфери, яка все ж залишається ключовою в побудові сильної демократичної держави. Результати останніх президентських та парламентських виборів показали, що вкотре ми відкотилися далеко назад у своїх намірах мати потужну і заможну українську державу Україна. Дива не сталося, не поліпшився добробут громадян, не знищено корупцію, не завершено війну на східних кордонах і тому подібне, а малоросійство представників найвищих органів державної влади заводить країну в найглухіші нетрі духовного її занепаду. І як непереконаливо й брехливо звучить нині агітаційна передвиборча фраза новоство-

реної партії олігархічного крила — «Чим потужніша економіка, тим сильніша країна!», мовляв, головне їх завдання зробити економіку основою країни. І важко не погодитися зі словами А. Погрібного, який неодноразово наголошував, що неможливо розвинути сильну економіку, забуваючи при цьому і не підтримуючи культуру, науку, освіту та мову, бо це є потужний складник економічної, не лише духовної сили: «аніколи, аніяк, ані в жодному разі ми не витягнемо економіку, яку, звичайно, треба негайно, невідкладно витягувати, якщо відкладатимемо на потім питання ідеологічної, духовної сфери. Та, певне, панове урядовці, тому й не витягується економіка, що сфера та не тільки залишена в нас напризволяще, а й зазнає руйнації. [...] Не піднімається на щит державотворча ідеологія, нищиться культура — отже, ще більше регресує, нищиться й економіка, і, очевидно, навпаки»¹⁵, — резюмував А. Погрібний.

Апофеозом абсурдності й знецінення найважливішого базового компоненту державної парадигми стала фраза: «Мова не нагодує», яка в ефірі одного з найрейтенговіших політичних токшоу пролунала із вуст відомої телеведучої. Що ж, «Доборолась Україна / До самого краю. / Гірше ляха свої діти / Її розпинають», — особливо боляче і з не меншою актуальністю третє століття поспіль звучать слова українського Пророка — Тараса Шевченка. Водночас, апелюючи до розділу книги А. Погрібного «Як облаштовуються з мовою у світі», привертає увагу вміщений тут вірш найближчого Шевченкового земляка — черкаського поета Миколи Єременка «Слово про державні мови», який, на думку вченого, «викриває безкультур'я, аморальність тих — чи то росіян, чи зросійщених малоросів, котрі воліють вважати, що без володіння українською мовою можна в Україні обійтись», де особливо промовистими є фінальні рядки твору:

[...] Жит'я не можна в Норвегії, Швеції,
У Румунії коло Молдови,
У Німеччині, в Польщі, у Греції
І не знати державної мови.

¹⁵ Погрібний А. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... / Анатолій Погрібний. — Київ : «Просвіта», 1999. — С. 15 – 16.

Тож думки пропливають, як тіні,
В далину, в безгоміння Дніпрове:
Жити можна лише в Україні
І не знати вкраїнської мови...¹⁶

А тепер продовжимо наш подальший виклад у започаткованому порядку, зосередившись на відповідних висловлюваннях з «Кобзаря».

Певне, ніхто з поетів не досягнув так найтонших глибин національної душі українця, не возвеличив козацьку міць та свободулюбність нації, як Тарас Шевченко у своїй головній книзі. Поезія українського Кобзаря — це світло істини й любові до рідної землі та її минулих, теперішніх і майбутніх поколінь, кожне з яких у той чи інший спосіб виборює право вільного життя.

Поетичні твори Т. Шевченка відбивають зміст української національної ідеї, основними постулатами якої є мова, багате на події та водночас драматичне історичне минуле, самобутня культура та народна традиція, правда і воля народна. Широкий світогляд поета акумулює власну політичну доктрину, в центрі якої були інтереси України.

Вихід у світ 1840 року першого видання «Кобзаря» став епохальною подією в історії українського письменства. За словами І. Франка, «Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої, холодної води, заяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову»¹⁷. Всього лише вісім творів («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»), але яких розкочистих за звучанням, глибоких за змістом, наснажених любов'ю до рідної землі і народу!

Заворожує сила правдивого слова у виконанні народного співця про козацьку звитягу у поемі «Тарасова ніч» (1838), що здатна розвіяти сумніви й тугу, а в найскрутніші хвилини збадьорити дух та підтримати морально. У поемі, яка розповідає про

¹⁶ Там само, с. 140.

¹⁷ Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 41, с. 276.

подію, що відбулася під Переяславом 25 травня 1630 року, коли козаки на чолі з Тарасом Федорівичем (Трясилом) розгромили польське військо коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, ідеалізовано постає козацьке минуле. Художньо осмислюючи цей історичний факт, Т. Шевченко возвеличує українське воїнство, яке рятувало державу від зловорожих нападів «москалів, орди, ляхів». В апелюванні до України як до живого образу, що і «журиться», і «плаче», поет у формі риторичних окликів та запитань шукає пояснення: *«Де поділось козачество, / Червоні жупани? / Де поділась доля-воля? / Бунчуки? Гетьмани? / Де поділося? Згоріло? / А чи затопило / Синє море твої гори, / Високі могили?...»*. І по-особливому, в ностальгійно-елегійній тональності, звучать рядки з вуст кобзаря: *«Згада козак Гетьманщину, / Згада та й заплаче! / Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тії слави козацької / Повік не забудем!...»*

Мотив туги за Гетьманщиною посилюється у вірші «Іван Підкова» (1839) (*«Було колись — в Україні / Ревіли гармати; / Було колись — запорожці / Вміли панувати. / Панували, добували / І славу, і волю; / Минулося — осталися / Могили на полі»*), де транслюється уклад життя запорозьких козаків, а в образі кошового отамана постає цілеспрямований лідер, який ставить надскладні завдання перед козацькою громадою: *«Нехай ворог гине! / Не в Синопу, отамани, / Панове молодці, / А у Царград, до султана, / Поїдемо в гості!»* Так завойовували авторитет безстрашні та хоробрі воїни Запорозької Січі, які силою відстоювали інтереси українського народу, виборювали його права та свободи. Однак усе змінилося: занепали духом нащадки українського козацтва, гнуть шії у кріпацькому ярмі, залишилися лише спогади: *«Було колись добре жити / На тій Україні... / А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине»*.

Переконаність та визнання невідворотного краху гетьманського руху знайшло продовження і в поезії «До Основ'яненка» (1839): *«Не вернуться сподівані, / Не вернеться воля. / Не вернуться запорожці, / Не встануть гетьмани, / Не покрийють Україну / Червоні жупани!»*. Лише у пісні та в народній думі оживає історична пам'ять народу, яка пробуджує приспані почуття.

У слові гартується правда, оживає слава, яка: *«Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як Господа слово»*. Слово — найкоштовніший Божий дар, те, що складає основу духовного буття людства.

Нестерпно та прикро велося поетові на чужині, думки про рідну Україну не давали спокою, мав надію, що доля таки змилостивиться над його душевними стражданнями: *«[...] Праведная душе, прийми мою мову / Не мудру, та щиру, прийми, привітай. / Не кинь сиротою, як кинув діброви, / Прилини до мене хоть на одно слово / Та про Україну мені заспівай. / Нехай усміхнеться серце на чужині, / Хоть раз усміхнеться...»* («На вічну пам'ять Котляревському» (1838)). Т. Шевченко апелює до майстрів пера — українських «соловейків», народних співців І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, з якими відчуває нерозривний духовний зв'язок. До слова, Т. Шевченко з Г. Квіткою-Основ'яненком листувався, обмінювався рукописами. Приміром, прочитавши рукописний варіант поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка, Г. Квітка-Основ'яненко відгукувався так: *«Гайдамаки ваши добра штука буде. Читає я декому зь нашихъ. Поцмакують»* (Лист до Т. Шевченка від 22 березня 1841 року) або, коли поема вже побачила світ: *«Ну вже такъ що порадовали Вы насъ своими Гайдамаками! Якъ кажу: читаешь, та й облызуешь. Якъразъ къ великоду прислалы Вы намъ сюю писанку [...]. Пишите-жъ, панычу, у усю руку; напишите намъ ше таке, дайте виддохнуты видъ московскихъ брехень, що читаешь-читаешь та або заснешъ гарненько, або на животи затошнить, а на зубы паде оскома, що три дни не хочется дивиться на книжку»* (Лист від 29 квітня 1842 року)¹⁸. Натомість у листі до письменника від 8 грудня 1841 року, повідомляючи про свої творчі плани та вже втілені в життя художні твори, Т. Шевченко з глибокою вдячністю за дружню підтримку писав: «Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або

18 Листування Тараса Шевченка / [За ред. Сергія Єфремова]. — Респринтне видання. — Черкаси : Брама-Україна, 2013. — С. 264, 267.

про наше»¹⁹. У слові поет вбачав власний порятунок від невимовних емоційних страждань, які дедалі сильніше загострювалися, коли перебував за межами рідної землі.

Саморефлексивністю позначена поезія «Думи мої, думи мої» (1840). Поет символічно звертається до своїх «дум», які «стали на папері сумними рядами». У стані розпачу й зневіри «думи» поета у формі віршованих рядків віддзеркалюють весь спектр переживань, викликаних безпорадністю бодай щось змінити як у своїй власній, так і в стражденній долі України. Дорікає собі за те, що лише «вміє плакати» та «лити сльози за Україну», за її минулим, за те, що думи «чуже поле поливають», і водночас розуміє, що «журбою не накличе долі». Разом з тим сподівається, що його «думи», виплеканий ним духовний скарб, таки колись прислужиться рідній Вкраїні: *«[...] В Україну ідіть, діти! / В нашу Україну, / Попідтинню, сиротами, / А я тут загину. / Там знайдете щире серце / І слово ласкаве, / Там знайдете щирю правду, / А ще, може, й славу...»*. Про обов'язок на літературній ниві, місце поета у суспільстві та призначення мистецького таланту Т. Шевченко поділився пізніше у вірші-посланні «Гоголю» (1844). Апелюючи до літературного побратима, українця Миколи Гоголя, Т. Шевченко передає стан народження думи-поезії, значущості слова ліричного героя: *«За думою дума роєм вилітає, / Одна давить серце, друга роздирає, / А третя тихо, тихесенько плаче / У самому серці, може, й Бог не бачить. / Кому ж її покажу я, / І хто тую мову / Привітає, угадає / Великеє слово? / Всі оглухли — похилились / В кайданах... байдуже... / Ти смієшся, а я плачу, / Великий мій друже»*. Як бачимо, у передостанньому рядку наявне зіставлення особливостей Гоголевого письменницького таланту, який у сатиричній формі трактував проблеми тодішньої дійсності, та, власне, самого Т. Шевченка, який болісно сприймав сучасні йому події, що, зрештою, підкреслено й у фіналі вірша: *«А ми будем / Сміяться та плакати»*.

Мотив ізольованості від рідної землі, самотності та тужливого настрою за минулим превалює у вірші «Н. Маркевичу» (1840),

19 Шевченко Т. Збір. творів : У 6 т. – Київ : Наук. думка, 2003. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – С. 15.

присвяченому українському історику, етнографу та фольклористу Миколі Маркевичу, з яким Т. Шевченко був особисто знайомий. М. Маркевич належить до когортки видатних діячів української культури, який ґрунтовно вивчав історію України, колекціонував історичні документи Козацької доби, збирав та записував українські пісні, сам віршував, писав музику до своїх творів, за що Т. Шевченко назвав товариша «Бандуристом». Праці М. Маркевича історичного та фольклорно-етнографічного характеру були для Т. Шевченка джерелом натхнення, особливо поетична збірка «Украинские мелодии» (1831), «Сборник малороссийскихъ пѣсень» (1840), а відтак п'ятитомна «История Малороссии» (1842–1843). Відомо, що під час написання поеми «Гайдамаки» (1841), а також при створенні серії офортів на історичну тематику Т. Шевченко часто консультувався з істориком.

У «Гайдамаках» Т. Шевченко акумулював всю свою творчу енергію та художньо відтворив одну з найтрагічніших подій XVIII століття — козацько-селянське повстання 1768 року під назвою Коліївщина. За словами І. Дзюби, у цьому творі Т. Шевченко «створить поетичну візію великої історичної драми, вписуючи її в масштабні історіософські та світоглядні рефлексії»²⁰. Завдяки історичним джерелам, розповідям діда Івана та народним переказам Т. Шевченко був добре обізнаний із подіями Коліївщини, тому акцентував не лише на становищі українців, їх соціальному та національному гнобленні в умовах самодержавної політики Російської імперії, а й викривав вороже ставлення до українського селянства з боку шляхетської Польщі. В уста «благочинного» (священнослужителя) поет вкладав промову патріотичного характеру, яка консолідує сили гайдамаків, піднімає їх бойовий дух: *«[...] А ви Україну ховайте: / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадать. / [...] Молітесь, діти! Страшний суд / Ляхи в Україну несуть — / І заривають чорні гори. / Згадайте праведних гетьманів: / Де їх могили?»*. У патріотично насажених рядках згадуються імена військових діячів періоду національно-визвольних змагань проти польського гніту, яких уже не те що

20 Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — Київ : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. — С. 146.

не повернути, а не знайти бодай і їхніх могил: *«Де лежить / Останок славного Богдана? / Де Остряницина стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема! / Живого й мертвого спалили. / Де той Богун, де та зима? / Богун не встане загатить / Шляхетським трупом...»*. У поемі постає образ пригніченої і скривдженої ворогами України, яка із зруйнуванням Запорозької Січі втратила свою потужну військову силу та героїчний дух. Значною мірою тогочасна дійсність, з якою не міг миритися поет, сформували його уявлення про гайдамацький рух та його героїв. Гайдамаків Т. Шевченко порівнював з козаками й бачив їхніми послідовниками у боротьбі проти панського гніту та несправедливості. Пізніше у поезії «Холодний Яр» (1845) прозвучить однозначно ствердна відповідь на адресу критиканів гайдамацького руху, зосібна російського історика Аполлона Скальковського: *«Гайдамаки не воины — / Розбойники, воры. / Пятно в нашей истории...» / Брешеш, людоморе! / За святую правду-волю / Розбойник не стане, / Не розкує закований / У ваші кайдани / Народ темний, не заріже / Лукавого сина, / Не розіб'є живе серце / За свою країну. / Ви — розбойники неситі, / Голодні ворони»*.

Особистісні переживання вплив Т. Шевченко у російськомовних поемах «Слепая» (1842), «Тризна» (1843). Зокрема у своєрідній ліричній медитації на початку першого твору підкреслено душевні страждання ліричного героя, який називає себе «калікою», «одиноким сиротою», що із втратою батьківщини втратив частину себе самого: *«[...] я — калека! / Я трепет сердца навсегда / Оледенил в снегах чужбины, / И только звуки Украины / Его тревожат иногда, / Как эхо памяти невинной. / В их узнаю мою весну, / Мои унылые досуги, / И в их [я] таю, в их тону, / И сердца тяжкие недуги, / Как благодатною росой, / Врачую ими, и молюся, / И непритворною слезой / С моей Украиной делюся»*.

Заповітне бажання Т. Шевченка повернутися в Україну звершилося навесні 1843 року. У творчій біографії поета цей період дістав назву «трьох літ». Під впливом перебування в Україні упродовж 1843–1845 років Т. Шевченко уклав однойменну рукописну збірку «Три літа», в основі якої лежить ідея політичної

самостійності української держави. Вона вмістила майже два з половиною десятки творів, серед яких поеми «Сліпий», «Великий льох», «Наймичка», «Сон (Комедія)», «Кавказ», посланіє «І мертвим, і живим...», вірші «Чигрине, Чигрине...», «Гоголю», «Розрита могила», «Минають дні, минають ночі...», «Холодний Яр», «Три літа», «Заповіт», поетичний цикл «Давидові псалми» тощо.

Восени 1843 року, перебуваючи в Яготині, поет написав поему «Тризна», присвячену княжні Варварі Рєпніній. У ній, насаженій біблійними мотивами, ліричний герой-поет відслонює завісу свого внутрішнього світу, сповненого тривоги й несказаних мук, порівнює своє життя з долею рідної землі: «[...] *«О святая! / Святая родина моя! / Чем помогу тебе, рыдая? / И ты закована, и я»*. Рятуює Слово, яке лікує та оновлює втомлену душу. У хвилини розпуки поет звертається до Бога (у формі номінативу та апелювативу ім'я Всевишнього згадується дванадцять разів!) й уповає на всемогутність та благословення вічним Словом, яке, як і душа, залишається нетлінним: «[...] *О Боже! Сильный и правдивый, / Тебе возможны чудеса. / Исполни славой небеса / И сотвори святое диво: / Воспрянуть мертвым повели, / Благослови всесильным словом / На подвиг новый и суровый, / На искупление земли, / Земли поруганной, забытой, / Чистейшей кровию политой, / Когда-то счастливой земли»*.

Відбувається своєрідне переосмислення сенсу існування за межами рідного краю, бо ж «вянет он, вянет, как в поле былина, / Тоскою томимый в чужой стороне». Внутрішнє самотичування героя, який відчуває себе морально пригніченим, самотнім та розчавленим власними докорами, лише наростає: «[...] *„О горе мне, горе! Зачем я покинул / Невинности счастье, родную страну? / Зачем я скитался, чего я достигнул? / Утехи познаний?.. Клянущих, клянущих! / Они-то мне, черви, мой ум источили, / С моим тихим счастьем они разлучили! / Кому я тоску и любовь расскажу? / Кому сердца раны в слезах покажу?..»*. Загальна тональність поеми має сповідальний характер. Підкреслена емоційна напруженість стану ліричного героя свідчить про душевний розпач, зумовлений розлукою з батьківщиною та загубленою мрією «полезным быть родному краю».

Для творів Т. Шевченка періоду «трьох літ» характерна комплексна постановка назрілих проблем суспільно-політичного та національно-культурного становища України. Поет часто апелює до образу Богдана Хмельницького, дає оцінку його діяльності. Він звеличує гетьмана, та водночас дорікає йому за Переяславські угоди — приєднання України до Московської держави, що поклато край українському державотворенню (*«Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Вкраїну, / Що, колишучи, співала / Про свою недолю, / Що, співаючи, ридала, / Виглядала волю»* («Розрита могила»)).

Мотивом туги за колишньою козацькою славою перейнятий вірш «Чигрине, Чигрине...» (1844), в якому поет звертається до Богдана Хмельницького й розмірковує над історичною роллю колишньої гетьманської столиці, яка занепала, як і Україна в цілому: *«[...] заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвілю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогнойла / І в дупло холодне гадюк напустила, / А дітям надію в степу оддала»*. Покладає поет надію на власне правдиве, «тихо-сумне», «богобоязливе» Слово, омите слізьми, вистраждане та загартоване, сподівається власною творчістю повернути колесо історії на новий виток: *«Може, викую я з його / До старого плуга / Новий леміш і чересло. / І в тяжкій упруги... / Може, зорю переліг той, / А на перелозі... / Я посію мої сльози, / Мої щирі сльози»*.

У вірші «Розрита могила» (1843), як і в поезії «Думи мої, думи мої», постає часто змальовуваний образ могили, що є наскрізним у Шевченковій творчості та символізує Україну й асоціюється з її героїчним минулим. Як зазначає академік Іван Дзюба, у «Розритій могилі» «розкопування могил — це насправді метафора викорчовування історичної пам'яті та національного самоусвідомлення українського народу з усіма трагічними наслідками, серед яких — і найстрашніше: поява орди «перевертнів», які стануть опорою і ударною силою колоніального режиму»²¹. Поет акцентує на проблемі запроданства, яка дошкуляє Україні не одне століття. Непросто викорінити її і в XXI-му.

21 Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — Київ : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. — С. 226.

Зазначена проблема частково продовжена у сатирично-викривальній поемі «Сон («У всякого своя доля...»)» (1844). Автор називає Україну «безталанною вдовою» та будує сюжет твору на контрастах. Спочатку малює ідилічну картину розкішної природи неозорі української землі («[...] світає, / Край неба палає, / Соловейко в темнім гаї / Сонце зустрічає. / Тихесенько вітер віє, / Степи, лани мріють, / Меж ярами над ставами / Верби зеленіють. / Сади рясні похилились, / Тополі по волі / Стоять собі, мов сторожа, / Розмовляють з полем. / І все-то те, вся країна / Повита красою, / Зеленіє, вмивається / Дрібною росою, / Споконвіку вмивається, / Сонце зустрічає... / І нема тому почину, / І краю немає!»), а відтак протиставляє цій картині сумну реальність, зумовлену політикою національного і соціального гноблення українців царським режимом миколаївських часів («Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо оддають! / Бо його, бач, трохи! А онде під тином / Опухла дитина, голоднеє мре, А мати пшеницю на панщині жне...»). Висміюючи перевертнів-землячків, Т. Шевченко порушує проблему запродавства, вчиненого на користь самодержавної Росії, торкається питання мови й освіти: «От і братія сипнула / У сенат писати, / Та підписувать, та драти / І з батька і брата. / А меж ними і землячки / Де-де проглядають. / По-московській так і ріжуть, / Сміються та лають / Батьків своїх, що змалечку / Цвенькать не навчили / По-німецькій — а то тепер / І кисни в чорнилах! / П'явки! п'явки! Може, батько / Остатню корову / Жидам продав, поки вивчив / Московської мови».

Розвінчує Т. Шевченко політику царської Росії і в поемі «Великий льох» (1845), де заглавний образ Великого льоху уособлює Україну, її приховану визвольну силу та свободолюбні прагнення. Розкопали москалі малий льох, а до великого ще «не дошукалися». На написання поеми, як і вірша «Розрита могила», наштовхнула поета активізація у 30-40-х рр. XIX ст. археологічних розкопок козацьких могил, курганів, що зумовило не лише

своєрідний спосіб збагачення, а й знищення національної пам'яті. У фрагменті «Стоїть в селі Суботові» знову лунає докір на адресу Богдана Хмельницького за недалекоглядність його політики, що призвело до руйнації українського державотворення: *«Мир душі твоїй, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що заздріли, / То все очухрали, / Могили вже розривають / Та грошей шукають, / Ляхи твої розкопують / Та тебе ж і лають. / Що й за труди не находять! / Отак-то, Богдане! / Занапастив еси вбогу / Сироту Україну! / За те ж тобі така й дяка. / Церков-домовину / Нема кому полагодить! / На тій Україні, / На тій самій, що з тобою / Ляха задавила! / Байстрюки Єкатерины / Сараною сіли».* Примітною рисою для поезії Т. Шевченка в цілому є превалювання обнадійливих сподівань й непохитної віри у поновлення справедливості, відродження у нащадків козацького духу: *«Не смійтеся, чужі люде! / Церков-домовина / Розвалиться... і з-під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..».*

А заповідальними для сучасників Т. Шевченка й прийдешніх поколінь стали рядки з антиколоніальної поеми «Кавказ» (1845): *«Борітеся — поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!»* І не дивно, що цей крилатий вислів у ХХІ столітті з новою потугою зазвучав на барикадах під час Революції Гідності. Симптоматично і те, що ці слова промовляв на Майдані українець вірменського походження — двадцяти-однорічний Сергій Нігоян, який став символом незламності та першою жертвою Небесної сотні, що полягла за свободу вже в незалежній Україні.

Ідеї слов'янофільства (вони яскраво відлунують у поемі «Єретик» (1845), присвяченій чеському і словацькому поету й ученому-філологу П.-Й. Шафарику, якого Т. Шевченко щиро поважав за його позицію щодо української мови як до рівноправної серед інших слов'янських мов); знайомство із членами таємних політичних організацій — допомогли Т. Шевченкові вибудувати власну політичну доктрину, в центрі якої були інтереси України. Відповідно це знайшло відображення в його політичних творах, наснажених ненавистю до кривдників та сподіванням на пос-

тання нової української нації, свідомої політичної еліти, яка розіб'є кайдани неволі. І чи не промовистим є послання «І мертвим, і живим...» (1845), в якому Т. Шевченко репрезентує своєрідну програму національного порятунку, орієнтованого на політичну та морально-етичну поведінку кожного українця. А визначальним пріоритетом має стати любов до України (*«Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, / Розкуйтеся, братайтеся, / У чужому краю / Не шукайте, не питаєте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля. / Нема на світі України, / Немає другого Дніпра, / А ви претеся на чужину / Шукати доброго добра, / Добра святого.»*) та української мови (*«[...] І всі мови / Слав'янського люду — / Всі знаєте. А своїє / Дас[т]ьбі... Колись будем / І по-своєму глаголять...»*). Закликав поет не цуратися рідного слова й рекомендував письменникам творити українською мовою в «Передмові до нездійсненого видання "Кобзаря"» (1847), незважаючи на критичні зауваження російської критики: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди»²². А ще радив взоруватися на приклад Вука Караджича та Павела-Йосефа Шафарика за їхні патріотичні переконання: «Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] і ініе не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної»²³.

Шевченкова неволя внаслідок протисамодержавної творчості й участі в Кирило-Мефодіївському братстві ще більше загострила почуття тривоги за долю України та свій стражденний народ. У казематних мурах «Третього відділу» в Петербурзі під час слідства поет мережить цикл із 13 віршів «У казематі» (1847),

22 Шевченко Т. Зібр. творів : У 6 т. — Київ : Наук. думка, 2003. — Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. — С. 208.

23 Там само.

який відображає весь спектр почуттів внутрішнього неспокою й хвилювання, подекуди навіть безнадії, як у вірші «Мені однаково, чи буду...» (*«В неволі виріс між чужими / І, неоплаканий своїми, / В неволі, плачучи, умру. / І все з собою заберу, / Малого сліду не покину / На нашій славній Україні, / На нашій — не своїй землі»*) або у вірші «В неволі тяжко...» (*«Холоне серце, як згадаю, / Що не в Україні поховують, / Що не в Україні буду жить, / Людей і Господа любить»*), та загальнолюдське переважає над особистим (*«Та неоднаково мені, / Як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окрадену, збудять... / Ох, не однаково мені»*). У невольничій поезії розкривається морально-етична складова світогляду поета, сформованого в руслі християнського віровчення, де ідеалом є любов («братолюбіє»), правда, воля, молитва до Всевишнього: (*«[...] Любіться, брати мої, / Україну любіте / І за неї, безталанну, / Господа моліте»* (*«Згадайте, братія моя...»*); *«Смиріться, моліться Богу / І згадуйте один другого. / Свою Україну любіть, / Любіть її... Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть»* (*«Чи ми ще зійдемося знову?»*)).

Безмежну любов до рідної України виражає Т. Шевченко і в драматичних творах, як, наприклад, у російськомовній історичній драмі «Никита Гайдай» (1841). Тут він устами головних героїв у діалогах закоханих Микити Гайдая і Мар'яни змальовує красу рідного краю («широкие поля», «высокие курганы», «зеленые дубровы», «шелковые луга», «Днепра крутые берега», «немолчный говор синя моря»), порівнює його неповторні краєвиди з дівою вродою. Патріотичні почуття переповнюють душу Мар'яни, яка готова без кінця слухати розповіді про походи коханого Микити, гетьманського посланця, оспівувати їх у піснях. Вона свято вірить, що слава України, хоробрість і відвага нащадків козацького роду з новою потугою відроджуватиметься у наступних поколіннях. Сила козаків не лише в шаблі, а й у могутньому слові. «Я славу словом завоюю», — промовляє Микита, бо пісні козацькі — «То песни славы! Звуки рая!», вони воскрешають історичне минуле, звияжні подвиги героїв. Не жаль козакові й голову зложити у боротьбі за рідний край, «Україну милую, родную», «Святую родину», адже: *«В ком нет любви к стране род-*

ной, / Те сердцем нищие калеки, / Ничтожные в своих делах / И суетны в ничтожной славе».

Лейтмотивом творчості Тараса Шевченка стала страдницька й трагічна доля України, її підневільне становище, кайданами закута воля народу, ними переймався поет впродовж усього життя. Підкреслював це і в щоденниковому записі від 1 липня 1857 року, коли згадував свого великого вчителя й товариша, професора Петербурзької академії мистецтв Карла Брюллова: «[...] я жил у него на квартире, или, лучше сказать, в его мастерской. И что же я делал? Чем занимался я в этом святилище? Странно подумать. Я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу. Перед его дивными произведениями я задумывался и лелеял в своем сердце своего слепца Кобзаря и своих кровожадных гайдамаков. В тени его изящно-роскошной мастерской, как в знойной дикой степи на[д]днепровской, передо мною мелькали мученические тени наших бедных гетманов. Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной меланхолической красоте своей. И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести»²⁴. І своєю життєвою позицією, багатогранною творчістю Т. Шевченко довів просту істину: народ існує доти, доки існує його мова, живе народна традиція, пам'ятаються сторінки трагічного минулого.

Отча земля та рідна мова були безцінними вартощами і для Шевченкового продовження — **Юрія Федьковича (1834-1888)**. Розлука з буковинським краєм виявилася особливо болісною в останні місяці його служби в австрійському війську, що яскраво відбилася в епістолярії.

«Гину, братчику, за Українов, ей- Богу!» — таким зойком озивається поет у листі до Костя Горбала, писаному навесні 1862 року на угорсько-волоському пограниччі. А незадовго до

24 Шевченко Т. Збір. творів : У 6 т. — Київ : Наук. думка, 2003. — Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. — С. 36.

болючого зойку це почуття перепліталось з іншим, явленим до того ж адресата в епістолі від 19 січня 1862 р.: *«Ни жаль мені сего світа, милий мій друже [...], але претці жаль би міні ще гинути, бо чую в собі силу, щоби-м си своєму світлому народови міг співаком прислужити...»* І це почуття брало верх: *«О, Ви ни здумаєте, соколе, який я при ті гадці щастливий, що нині-завтра у свої краї, мижи свої люде си поверну і їм ще хоть лебедю пісню заспіваю»*. І коли повернувся у свої краї, пожив між своїми людьми, то, перш ніж заспівати лебедину пісню, творив іще чверть століття і створив не десятки, а сотні не лебединих, але високодостойних, класичних пісень. Уже через п'ять років після написаного до К. Горбала на угорсько-волоському пограниччі, в містечку Кезді-Вашаргели, Буковинський Соловій адресував йому з рідного Сторонця до Львова слова, що стануть згодом крилатими: *«Я наш нарід цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що єго велика доля жде»*.

У січні 1863 року Ю. Федькович писав із угорсько-волоського пограниччя до Львова іншому побратимові, Данилові Танякевичу: *«Моє щістя в Буковині у горах, а коли ни в горах, то все-таки у Буковині мижи Дністром а Прутом. Ни знаєте ви, любку мій, кільки там краси та поезії! Хто ни може на Україну та там ся народного духа учити, то най иде в руску Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний Потік, а як там побуде якис час, най иде межи гуцули, у Довгеполе, у Ростоки, у Шипіт, у Сторонец!»*.

У цьому ж листі до Д. Танякевича буковинець звертається до «всіх щирих та ревних руских парубків», тобто національно зорієнтованих співвітчизників: *«... караскайтеся німецких та ляцких звичаїв, караскайтеся, молоді мої братя, аби біда над нами гору ни узяла. [...] Караскайтеся, братя, чужоземщини та набувайте рідного духа, — найчистіш він на Україні віє, вітак на Буковині, — ни забувайте, соколи мої ясні»*.

Турботою про набування «рідного духа» ще більше перейнявся Ю. Федькович, коли повернувся в отчі краї, зокрема тоді, коли зайнявся освітньо-педагогічною діяльністю, що зафіксувалася в його інспекторських звітах і в інших документах цього плану.

У його «Доповідній записці Виконавчому комітету Буковинського сейму про реформу початкової школи на Буковині» (1869) багато уваги надавалося навчальній літературі. Підкреслювалося, що всі підручники повинні писатися народною мовою і неодмінно відповідати поглядам, почуттям, традиціям і звичаям народу. Що стосується іноземної мови у початковій школі, то це, вважав Ю. Федькович, «тільки марна втрата часу». То чи не варто прислухатися до цієї поради достеменного поліглота (знав п'ять іноземних мов) тим нашим сучасникам, котрі заповзятливо нав'язують вивчення іноземних мов наймолодшим школярам до того, як вони належно не опанували рідну?

А про неї, материнську, українську, він писав із неприхованою гордістю, але й не без тривоги: «Ми маємо звучну, гнучку, здатну до вивчення мову, незважаючи на те, що московити і поляки намагаються її поглинути».

І далі — не менш гордо та пристрасно: «Якщо вона не могла розвиватися в літературному відношенні через боротьбу з варварами, що прийшли зі Сходу, то вона розвивалася в селянській хаті і народила такого генія, як Тарас Шевченко, який зробив цю мову безсмертною». Додамо до процитованого, що в останніх словах про творця «Кобзаря» не менше глибокодумності й краси, аніж у кращих рядках численної поетичної шевченкіани Юрія Федьковича.

Немалою була турбота письменника про мовну чистоту навчання і спілкування у школі. Чи не першим у краї він висловився проти захоплення варваризмами: «Мова наших учнів повинна бути народною, без русизмів і полонізмів» і в контексті цього вкотре акцентував на значенні навчальної книги: «Зрозуміло, мові шкільних підручників повинна надаватися велика увага, тому що підручники деякою мірою замінюють учителя, оскільки небагато вчителів на Буковині стоять на такому рівні освіти, щоб відповідати вимогам народної школи і працювати без доброго підручника».

Ю. Федькович усіляко відстоював думку, що діти українського краю, підпорядкованого Австро-Угорській імперії, мають навчатися і виховуватися не тільки рідною мовою, а й на матеріалі

рідної історії, з опертям на реалії його географії, культури, трудових занять його мешканців. Інакше кажучи, письменник висловлював думку, до якої в Україні дійшли лиш нині, через півтораста років і заговорили на повен голос про справді національну українську школу.

Із послідовністю, гідною подиву, син буковинського краю звеличував і боронив українську землю, українську мову, українську ментальність у художній творчості — прозовий та поетичний.

У повісті «Три як рідні брати» письменник наділив одного з героїв — Тайвера, німця за походженням, котрий декілька років служив жандармом на Гуцульщині й після виходу на пенсію не хотів повертатися на свою батьківщину, таким показовим зізнанням:

« — Я [...] той руський край та ті руські люде так полюбив, що і не сказати. У вас, — каже, — так яось сердечне, звичайно, красно; а у нас, на тій нашій Німеччині, холодно яось, нудно!»²⁵.

Великою любов'ю до наддніпрянської частини рідної землі пройнята одна з ранніх поезій Ю. Федьковича «Україна» (1862), що починається рядками:

*Україно, Запороже, годі вас забути,
Ах, бо мило тамки жити, мило тамки бути...*

Після яскравих пейзажних штрихів («Де ті трави шовковії славні степи криють / Де ся квіти поза квіти в зимних росах миють» та ін.) поет виставляє на авансцену розповіді те головне, чим уславилися запорозькі степи: «З буйним вітром у заліжку (тобто: побившись об заклад. — Авт.) козаки літають», підкреслює, що «козацтво українське, славні атамани» «славов серце гріють», а їхні «думи богатирські» так голосно звучать, що їх чути «аж тут», тобто на Гуцульщині. Оповідь про давніх степових звиятжців переходить у згадку про сучасних авторів молодих творчих людей — «жвавого хлопця», котрий «грає... у торбан», тобто в подібний до бандури музичний інструмент, а «дівче русокосе («ах, які ж там нозі!») «та й іголков тонесеньков шиє в хустку квіти». Далі, у двох прикінцевих шестирядкових строфах, складених із рядків

25 Федькович Ю. Твори. Т. 2. Проза. Повість та оповідання / Упор., підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець та Л. М. Черняк ; вступ. стаття Л. М. Ковалець. — Чернівці : Буковина, 2010. — С. 131.

розлогого семистопного хоря, виступають інші мешканці степового краю — «славні чумаченьки», що «возять з Криму соли», та старий священник, який у церкві «з дев'ятьма верхами», покритими «срібнов бляхов, золотими хрестами», «Молить слави Запорожу, щастя Україні».

Із наведених фрагментів, з усієї фактури вірша «Україна» видно, що Ю. Федькович ідеалізував у ньому сучасне йому Запорожжя та суміжні з ним краї. Набагато ближчим до справжнього стану речей був не він, а його вчитель Т. Шевченко, який трохи раніше від буковинця писав у вже згадуваному листі до Я. Кухаренка від 26 листопада 1844 р.: «Був я уторік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плавав. Сплондрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися». Ю. Федькович подав Наддніпрянську Україну такою, якою уявляв до цього сплондрування і якою волів бачити, аби привабити до неї своїх краян — придністровців і надчеремошців, жителів усієї півдавстрійської України.

А півдавстрійська частина України бачилася йому згуртованою, нерозтроюдженою насамперед у релігійному відношенні, що засвідчила поезія наступного 1863 року «До мого брата Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемші у Розтоках»:

*Мости, брате Олексику,
Мости ти, мій друже,
Єднай нашу Буковину
З Червоною Русев.
Най Черемош запінений
І Чорний, і Білий
Із братію, із руською
Нас більше не ділить.
Най возьмемся однов силов
До одної справи [...]
Най загостить з того боку
На наше подвір'я
Руська щирість, а від нас знов
Православна віра
Най вернеться в Галичину [...]*

Якщо у вірші «Україна» домінували етнографічні барви та врівноважений, навіть спокійний тон оповіді, то в щойно наведеному фрагменті переважає тон спонукальний, сказати б, рвучкий, як Черемош.

У написаному через три роки поменнику «В день скону батька нашого Тараса Шевченка! Кобзаря Русі, Мартира [Мученика. — Авт.] України, предтечі нашої волі і слави!» (1866) спонукальний тон поступається наступальному, надто в тих місцях твору, де під вогонь Федьковичевого гніву потрапляє «Москва прелукава»:

О Москво, мати ти всіх лих!

О Москво, ти несила крові!

Крові пророків і святих,

І праведних святої крові

Вже переповнена чара!

У тій чарі й кров українського «пророка і святого» Тараса Шевченка — до такої думки підводив читачів його найбільший послідовник на західноукраїнських землях у дофранківський час Юрій Федькович.

Жагучим інвективним тоном перейняті рядки вірша 1874 року «Страж на Русі (А)»:

А білий цар, як змій, стоїть

Та рад би зжертвувати цілий світ,

Та рад би разом всіх слов'ян

Закути у оден кайдан.

Свідомий був наш великий краянин і небезпеки для України з іншого боку:

А єзуїт весь світ би рад

Перестроїть на римський лад

Та й ту святу нашу Русь

Заколотити в свою грузь.

З особливою силою викривав Ю. Федькович споконвічного ворога України у поетичних творах 1880-х років. У вірші «Вже два[д]цять рік» (1886) цей ворог виступав у подобизні достеменного хижака:

Москалисько, як вовчисько,

Лупає очима

І з кровавим своїм кнутом

Грозить за плечима.

А в поезії «Нова Січа», що має підзаголовок «На голос «Ще не вмерла Україна» (1886), фігурує один з найбільших злочинів того ворога, поіменованого тут «чудами»:

Була Січ на Україні,

Чуди зруйнували

І козацьку давню волю

Вбити загадали.

Разом із викривальним у названих творах звучить не менш потужно стверджувальний пафос, віра в те, що нікому з поневолювачів не вдасться знищити український народ:

Не уб'єте руську волю,

Вороги прокляті,

Бо та Січа України

В кожній руській хаті!

Бо та Січа України

В кожній руській груди:

Не зруйнують ні татари,

Ні ляхи, ні чуди!

В іншому вірші, написаному в тому ж 1886 році, — «Старий господар умирає і сина навчає» Ю. Федькович називає народ найбільшим скарбом людини, який треба якнайпильніше берегти від зазіхань недругів:

За все найдужче, сину, тих ся бій,

Що хочуть в тебе взяти нарід твій,

Сокровище твоє щонайдорожче.

Таким же найдорожчим скарбом уважав наш великий краянин і мову народу. Цю думку висловлено, зокрема, в поезії «До руських дяків» (1886), герої якої, за поетом, плакають

.... рідне

руське слово,

Як сокровище велике,

Нам Господом дане...

Тим-то складає він їм осанну:

*За все вам слава і поклін,
Поборники, герої нові
Живого, істинного слова!*

І закликає:

*Не дайте 'го врагам у плін,
А Господь сам вам допоможе.*

Для Юрія Федьковича захист України та плекання її мови були справою не тільки патріотичною, але й божественною. Тому в поезії «На новий рік» (той же 1886-й) бажав тодішнім українцям, щоб

*....твердими, як той кремінь,
Були русинами*

та благально закликав усіх, котрі цього ще не зробили:

*Пробудіться з сну твердого,
Пробудіть з похмілля
Та без рукавиць озміться
До святого діла.*

Узятися до святого діла без рукавиць — як це актуально звучить і для кожного нинішнього українця — від рядового і до чоловіго!

Значна роль у відстоюванні та збереженні української мови належить віршеві Федьковичевого побратима **Сидора Воробкевича (1836-1903)** «Рідна мова», створеному 1869 року.

Ще за життя автора цей твір, що став піснею, ввійшов до шкільних читанок і народних календарів, виконувався в концертах — і не тільки на Буковині, а й у Галичині, викликав низку наслідувань. Зі смертю С. Воробкевича у вересні 1903 року триумфальна хода його пісні про рідну мову не припинилася. Тримаючи її в серці, проводжали письменника до місця вічного спочинку на кладовищі в Чернівцях буковинці різних поколінь, у тім числі й учні зі всіх міських шкіл. Про це ми прочитали, зокрема, в додатку до щоденника «Час» за січень 1929 року, який мав назву: «Український цвіт: газетка для українських діточок» і який редагувала К. Чертенко-Костецька. В цій «газетці» у супроводі замітки редакторки про С. Воробкевича передруковувалися його вірші «Рідна мова» та «Буковино дорога!».

Передруковувалася «Рідна мова» й у галицьких виданнях. Мати одного з авторів цього передслів'я, котра навчалася наприкінці 20-х — на початку 30-х років минулого століття в школі на Покутті, не раз читала по війні з пам'яті:

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрої учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?*

Знали твір С. Воробкевича й на підрадянській Україні. Але ставлення до нього було неоднозначне. І про це дуже яскраво оповів Володимир Сосюра в романі «Третя рота» (окреме видання — 1988 р.). Він, зокрема, засвідчив там, що в 1944 р. з одного номера газети «Зірка», що готувався до друку, за розпорядженням заступника голови Раднаркому УРСР тов. Мануїльського було знято шапку зі словами Т. Шевченка і С. Воробкевича.

Шевченковими:

*Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.*

Воробкевичевими:

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має...*

«У відповідь на це і на те, що було перед цим, я написав «Любіть Україну», — додає В. Сосюра.

Отак «Рідна мова» сина Буковини відлунила через 75 літ у високопатріотичній поезії сина Донеччини!

Луна Воробкевичевої пісні сягнула й за океан. Пізньої осені 1984-го року, з усіма прикметами зими, одному з нас, співавторів цієї статті, довелося в цьому пересвідчитися в Канаді, там, де

провінція Саскачеван межує з Манітобою, на фермі в нащадка буковинських емігрантів Степана Рудого. Від нього і презент привезено — пісенник, де поряд із «Ще не вмерла Україна» та «Заповітом» — «Рідна мова» С. Воробкевича.

Ще один красномовний приклад живучості та дієвості високопатріотичного твору буковинця пов'язаний з постаттю Олексі Тихого (1927–1984) — українського педагога і правозахисника, члена-засновника Української Гельсінської групи, закатованого в радянських концентраційних таборах. У 1976 році він закінчив укладання книги з висловлюваннями про мову та її значення в житті народу, рукопис якої було схвалено в Донецькому університеті й Донецькому інституті удосконалення кваліфікації вчителів. Але в радянські часи видання рукопису окремою книгою не було дозволено. І лише за незалежної України, у 2007 році, в київському видавництві «Смолоскип» побачив світ ошатний том: «Олекса Тихий. Мова — народ» за участі й фінансової підтримки авторового сина Володимира. Серед інших матеріалів тут вміщено два вірші С. Воробкевича — «Рідна мова» та «Хто рідну мову і звичаї не любить», наводяться в кореспонденції О. Тихого «Редакції газети «Радянська освіта» чотири початкові рядки першого твору на підтвердження думки про те, що «для українців, корінного населення, російська мова рідною бути не може».

Гадаємо, що не буде перебільшенням сказати, що своїм високопатріотичним віршем «Рідна мова» Сидір Воробкевич урятував тисячі й тисячі українців од германізації, румунізації, мадяризації, полонізації, русифікації. Він і нині допомагає відстоювати її в нових випробуваннях.

Потужно продовжив справу захисту України та її мови, розпочату на західноукраїнських землях Юрієм Федьковичем і Сидором Воробкевичем у тяжких умовах розшматованості народу чужоземними зайдами, такий універсальний діяч, як **Іван Франко (1856-1916)**, що, до честі Чернівецького університету, в 1891 році закінчив у ньому вищу освіту. Саме Франкові художні твори й наукові студії названого спрямування зазнали найбільшої немилості за часів комуністичного володарювання. Промовистим свідченням став 50-томник титана думки й праці, виданий

у 1976–1986 роках. Так, уже в першому його томі від циклу «Україна» із п'яти поезій, які містилися в другій за значенням після Шевченкового «Кобзаря» збірці «З вершин і низин» (1887), радянська цензура залишила аж одну — «Моя любов», написану 27 червня 1880 року. А залишила тому, що охоронців ідеологічної цноти цілком задовольняла проведена тут ідея «рівної» любові до українського та всіх інших народів:

*Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!*²⁶

Інші чотири поезії циклу — «Розвивайся ти, високий дубе...», «Не пора, не пора, не пора...», «Ляхам» і «Хрест» — не відповідали поглядам вельми затятих «інтернаціоналістів».

Перша з них, датована 17 березня 1883 року, дратувала їх нагадуванням про давні етнічні кордони нашої землі та відстоюванням соборності помежованих чужинцями її частин:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.*²⁷

І чи не найбільше дратувала тяжким докором матері Україні на адресу «дітей нещасливих, блудних сиротят» за те, що вони «в сусід на usługі»:

*Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?*²⁸

У другій поезії цю думку висловлено ще категоричніше й послідовніше:

*Не пора, не пора, не пора,
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, —
Нам пора для України жить.*²⁹

26 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 1, с. 83.

27 Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упор.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменяр, 2001. — С. 22.

28 Там само, с.23.

29 Там само.

А ще тут рішуче засуджувалася ворожнеча в українському середовищі:

*Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймось прапór! ³⁰*

Завдяки животрепетним думкам, висловленим в афористичній формі, ця поезія І. Франка сприймається ось уже півтора століття як другий національний гімн України.

А вірш «Ляхам» не підходив «інтернаціоналістам», очевидно, тому, що закликав до предметного, реального, а не ілюзорного, декларативного братання народів, у конкретному випадку — поляків та українців, якому слугували тодішні «інтернаціоналісти». Цей висновок містився в заключному рядку твору: «Брат братом, а бриндзя за гроші», підготовленому й епіграфом із Шевченкового вірша 1850 року «Буває, в неволі іноді згадаю...»: «І ми браталися з ляхами» (треба: «А ми браталися з ляхами!») і Франковим розгортанням цієї думки:

*...Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани та піддані!³¹*

«Інтернаціоналісти» доклали рук не тільки до циклу «Україна», а й до іншого — «Жидівські мелодії» тієї ж поетичної збірки «З вершин і низин», вони ж не допустили до 50-ти томника вірш 1905 року «Гей, Січ іде» з обрамленням:

*Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло,
Нам воно святе.*

*Гей, Січ іде,
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!³²*

30 Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упор.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменяр, 2001. — С. 24.

31 Там само, с.25.

32 Там само, с.46.

Так само не допустили ті ж «інтернаціоналісти» до 50-титомника віршований діалог «Великі роковини» з підзаголовком «Пролог, говорений перед ювілейною виставою «Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин української народності», що прозвучав у Львові 1898 року. А не допустили, бо він увесь був насичений національно-патріотичним духом, що аж перехлюпувався у фіналі:

*Довго нас наруга жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!»³³*

Поза 50-титомним виданням творів І. Франка залишилися десятки і десятки статей національно-патріотичного змісту, які свого часу благословили видавці чужої Австро-Угорщини і перед якими поставили шлагбауми цензори «рідної» підрадянської України. Аж тепер вони з'явилися в цитованій не раз книзі «Мозаїка» (2001) та в чотирьох Додаткових томах до Зібрання творів у 50 томах (2010).

Ми вибрали звідти фрагменти зі статті «Двоязичність і дволичність» (1905) — однієї з найбільш суголосних нашому часові, коли не перестася дебатоватися в Україні питання про запровадження другої державної мови, про гадане обмеження в ній прав національних меншин.

І. Франко підходить до окресленого в заголовкові статті питання як до «глибокої психологічної проблеми, якої коріння сягає малодосліджених досі [і донині — додамо від себе. — Авт.] тайників — зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так довго органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою [Розрядка І. Франка. — Авт.]. І далі запитує: «Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючися ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова — спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість кому-

³³ Там само, с. 45.

нікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору [Розрядка І. Франка. — Авт.]; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна».³⁴

Для підтвердження цієї глибокої думки І. Франко наводить приклад, пов'язаний з двома геніальними українцями — Миколою Гоголем і Тарасом Шевченком: «Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невільницьке життя Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка рівну, ясну дорогу все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної евангелії, як «Марія». Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри, різні різно пояснюють, та все-таки серед тих причин важне місце займають відчуження геніального українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія [...]».³⁵

На думку І. Франка, подібне внутрішнє роздвоєння було трагедією ряду носіїв галицького москвофільства, надто ж літератора Івана Наумовича (у віршових рядках поет іменував його Безумовичем), котрий навіть у приватному листі до своєї дружини, писаному з львівської в'язниці, вживав «... язичія, що мало бути сурогатом і переходом до російської мови, яка робиться його справжньою національною мовою».³⁶

Закінчуючи статтю «Двоязичність і дволичність», І. Франко зазначає: «Вийшовши з тюрми, він поперед усього відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії — і прийняв православ'є. Потім відкликав своє австрійське горожанство і переніс-

34 Франко І. Мозаїка. Із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упор.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменяр, 2001. — С. 265.

35 Там само, с. 265–266.

36 Там само, с. 267.

ся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав усе своє життя — зажив отруту»³⁷. Тобто — вчинив самогубство.

Автор посcriбованої в радянські часи статті не підкреслює, що подібна смертна доля чекає і народ, який піддається облуді й дозволить запровадити у своєму середовищі «двоязичність». Але такий висновок напрошується сам собою. Особливо у теперішні часи, коли не перестали говорити про запровадження поряд із українською другої державної мови, зрозуміло, якої, — російської.

Безмежною хвалою на честь рідної мови та матері України переповнено багато Франкових творів, яким не перепиняли дороги радянські цензори. А такі твори з'являлися в нього щора-зу. Вже у 1873-му, маючи від роду 17 літ, він пише сонет «Котляревський», в якому порівнює появу зачинателя нової української літератури з польотом «орла могучого», що, відбивши на вершині крилом «грудю снігу», викликав цим самим «за час малий» лавину, що «вниз ревла» «дужче грому»:

*Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.
Та був у нім завдаток сил багатий,*

*І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати*³⁸.

Великою любов'ю до малої батьківщини перейняті Франкові подорожні нотатки, витримані у віршованій формі, під назвою «Українсько-руська студентська мандрівка 1884 р.». Згідно з планом, який уклав поет, вона починалася від Дрогобича і вела далі через гірські поселення Урич, Корчин і Бубнище, через підгірські міста Болахів, Калуш, Станіславів, Коломию до буковинської Вижниці та Устерік. У першій частині мандрівки (до Калуша) брало участь 22 особи, далі — трохи менше. Настрій мандрівників характеризувало вступне слово «В дорогу!» з приспівом:

37 Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упор.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменярь, 2001. — С. 277.

38 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С. 252.

*Гей же в дорогу,
В ясну ю путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям дихнуть!*³⁹

А гумор, без якого не обходиться такого роду немале студентське товариство, відбивають хоч би такі рядки твору:

*І танці почнуться. Вже бачу я, ах!
Як стрійні ніжки в такт несуться!
Коб у нас в голові був той такт, що в ногах,
Щаслива була би вже Русь вся.*⁴⁰

Втім, переважає в «Мандрівці» тон серйозний, а не жартівливий. В епізоді «Дня 4 серпня. Станіславів» читаємо:

*Хоч з-польська зоветься, а все ж і тут Русь,
І тліють огні тут могучі,
Усіх тут вичислювать я не берусь,
Всі ми почуваєм їх лу́чі.*⁴¹

І все ж згадується далі один діяч — знаменитий український лінгвіст:

*Тут нашої мови скарбницю здвига
Професор Євген Желехівський;
Хто б вдячно не стис його руку, хіба
Не був би син батьківський?*⁴²

У подальших частинах «Мандрівки» фігурують діячі, пов'язані з Буковиною. В епізоді «Дня 19 серпня. Соکیلська скала» — видатний попередник і сучасник І. Франка:

*Сюди нам Федькович живцем переніс
Гейнівську Лорелею...*⁴³

А в епізоді «Дня 20 серпня. Вижниця» — знаменитий ватажок селянського повстання:

*Про Вижницю, певно, не кождий чував,
А Вижниця — то ж не дурниця!*

39 Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С. 252.

40 Там само, с. 254.

41 Там само, с. 258.

42 Там само.

43 Там само, с. 261.

*В куті тім «гуцульський король» панував,
Преславний Лук'ян Кобилиця.*

*Се простий був гуцул; його гуцули
Послом обібрали до Відня;
Коли там дебати і свари гули,
Шептав він: «Ой Русь наша бідна!»*

Хотів, як умів, він здвигнути її [...].⁴⁴

Прикінцевий заклик пізнішого студента Чернівецького університету з його «Мандрівки»: «До праці! До дії! До науки!» був актуальним для часу, коли писався, залишається він таким же й дотепер.

У тому ж, 1884-му році були написані та обнародовані дві Франкові поезії, звернуті до його великого попередника, — «Могилу Тарасова» і «В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка», в яких автор «Кобзаря» невіддільний від двох реалій і символів — України та її мови.

Перша з них бере, так би мовити, за живе ліричністю інтонації, звертанням «Ох, Тарасе мій!» її квінтесенцією є характеристика Шевченка — «Перший Русі син...», а також констатація незavidного становища українського слова:

*І над нашов мовою
Ще смієсь тиран,*

Як і України загалом:

*Заридав гіренечко
На могилі дух:
«Україно, ненечко,
Доки ж твоїх мук?»*

*Вічно ж непогодами
Будеш бита ти?
Вічно ж між народами
За наймита ти?⁴⁵*

44 Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С. 262.

45 Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 2. — С. 375–376.

А поезія «В ХХІІІ-ті роковини смерті Тараса Шевченка» бере за живе іншим — гострою полемічністю, спрямованою проти ворогів Шевченка й України. Високу емоційну місію відіграє тут анафоричний трикратний повтор «Вони бояться...», один з яких:

*Вони бояться, що ти ще не згинув,
Що в тій могилі не поліг, не стлів,
Що в слушний час повернеш в Україну,
Ще раз і збудиш громом своїх слів.*

Цій же меті слугує нищівна іронія:

*Хто зна — тиранів злість і гнів вельможні! —
От, може, днесь підписуєсь указ:
Кістки твої, як «неблагонадъожні»,
«Препроводить» в Сибір чи на Кавказ.*

*Слова ж твої, потіху в наших горі,
Спалить, з серць вирвать, з пам'яті, умів,
І вимазать ім'я твоє з історії,
І об'явить: «Шевченко — это миф».*

*Та ні, не «міф»! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдесь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс.⁴⁶*

Обриваємо на цьому цитату, аби додати — запитати: «Чи не перегукуються якось сучасні «міфотворці» з тими, що їх не сприймав Іван Франко?

Через два роки, в 1886-му, І. Франко написав і обнародував поезію «В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка», яка починалася з того, що впродовж «чверть сотні літ» «сотні бід тяглись за нами вслід, / Щоб нашу честь, язик, ім'я затерти». У творі Шевченко іменувався Кобзарем, підкреслювалося:

*... твій дух, наче той огненний стовп в пустині,
Йде перед гоненим народом України.⁴⁷*

А увінчувався вірш риторичним запитанням:

46 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С.373.

47 Там само, с.398.

*Тарасе, батьку, наш замучений пророче —
Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі?* ⁴⁸

У різного роду полемічному запалі народилася більшість поезій заспівного розділу збірки «Мій Ізмарагд» (1898) — «І. Поклони».

Перші два твори розділу — «Поет мовить» та «Україна мовить» — то палка перепалка, з одного боку, сповненого сумнівів творця (а їх спричинила тяжка кількамісячна хвороба, про яку йдеться в «Передмові», та злобні випадки ідейних ворогів), сумнівів у незначності зробленого: «Вниз котиться мій віз», «Війну з життям програв я...», «Cosa perduta» (лат. «Пропаща справа!»), що сконцентрувалися в останній строфі першого твору:

*Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!
Cosa perduta!* ⁴⁹

З другого боку, в поезії «Україна мовить» це самобичування митця заперечується його «сердечною ненею»:

*Мій синку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!*

*І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Русі він ні раз!»
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.*

*Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Та й те подумай ще, будь ласка:
Твого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.* ⁵⁰

48 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 2. — С.400.

49 Там само, с. 182

50 Там само, с.183.

Серед названої Україною «патріотичної зграї» запеклою ворожістю до Івана Франка виділявся лідер народовців Юліан Романчук. У статті «Смутна поява», що побачила світ у газеті «Діло» від 13 травня 1897 року, він приписував поетові відсутність почуття патріотизму, вимагав від нього усунутися від громадської та політичної діяльності. Відповіддю на ці інсинуації стала четверта поезія циклу «Поклони» під назвою «Сідоглавому», в якій протиставлено два розуміння любові до України-Руси: викривлене, егоїстичне і справжнє, альтруїстичне. З нездоланною силою передано це в строфах-антитезах:

*Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.*

*Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.*

*Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.⁵¹*

Висловлена в заключних рядках вірша парадоксальна, на перший погляд, думка про нелюбов до України «з надмірної любови» згодом знайшла продовження в поезіях Олега Ольжича, Василя Симоненка, Василя Стуса та інших українських поетів. То нелюбов не взагалі до України, а до України покірної, безвольної, такої, що мириться зі злом, що не чинить опору гнобленню.

У розділі «Поклони» містилися й інші вірші патріотичного змісту — «Рефлексія» зі звертанням: «Важке ярмо твоє, мій рідний краю, / Не легкий твій тягар!» та «Якби...» — з гірким наріканням на обмаль праці, відданої задля матері України та на розтринькування її задля нерідного блага:

51 Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 2. — С.184–185.

*... А кілька нас всю силу спрацювало,
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!*⁵²

Був у тому розділі вже давно хрестоматійний поетичний шедевр із посвятою В. Щуратові та центральною строфою потужної патріотичної наснаженості:

*Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.*⁵³

Був у збірці «Мій Ізмарагд» цикл «Строфи», а в одній із сорока мініатюр, позначений цифрою 12, — глибоко моральна і глибоко патріотична думка, придатна для всіх часів:

*Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе найбільше бережи без впину;
Та віддай майно і жінку й себе за Вкраїну.*⁵⁴

В одній із подальших за часом виходу після «Мого Ізмарагду» поетичній збірці «Semper tiro» (1906) І. Франко виступає пристрасно на захист діалектної української мови, чого не робили навіть Ю. Федькович та С. Воробкевич, котрі щедро користувалися нею у своїх творах. Мається на увазі його вірш «Антошкові П. (Азь покой)», що був написаний і вперше опублікований у 1902 році як відповідь на хибні твердження галицького історика, філолога й етнографа Антона Петрушевича у статті московфільського спрямування «Тщетная работа сепаратистов».

Свою позицію автор вірша викладає уже в першій строфі:
*Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба свого слова,
І гріхом усяке тут хитання.*⁵⁵

А в наступних строфах він то конкретизує критерій масової потреби діалектної мови як головний, визначальний, то боронить її від нападок у меншовартності від інших:

⁵² Франко І. Збір. творів у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1976. – Т. 2. – С.185.

⁵³ Там само, с. 186

⁵⁴ Там само, с. 201.

⁵⁵ Там само, с.155

*Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща —
Поки служить Матері в пригоді,
То вона культурі не пропаща.*

А раз так, то робиться висновок:

*Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.*⁵⁶

Зрозуміло, що, стоячи на такій позиції, І. Франко всіляко відстоював і шлях збагачення літературної мови за рахунок діалектної як основний, що й здійснював у власній художній практиці.

Був у поетичній збірці «Semper tiro» ще один незвичайний вірш — «Якби ти знав, як много важить слово...». То твір про силу людської мови загалом. З одного боку, «сердечне, теплеє слівце» «глибокі рани серця [...] чудово вигоює», а з другого — «одно сердите, згірднеє слівце» «чисті душі кривить, і поганить, і троїть на весь вік». Знання всього цього непросто, але надзвичайно помічне. Його:

*... Відчути треба, серцем зрозуміть,
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Се я!»⁵⁷*

До речі, прикінцевий акорд цитованого вірша надиханий «Новим заповітом Господа й Спасителя нашого Ісуса Христа».

Могутню силу достеменного художнього слова, покликаного захистити українську ідентичність загалом, українську мову зокрема, засвідчують Франкові твори ліро-епічного жанру.

В епілозі до поеми «Похорон» (кінець 1890-х років) наш геній мучиться «важкими питаннями»:

⁵⁶ Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С.156.

⁵⁷ Там само, с.173

*Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,*

*Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?*

*Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?*

*І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть, і пиha пустая,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?* ⁵⁸

Перелічені біди дають про себе знати і в нинішньому українському суспільстві, тож слід іще раз наголосити на непроминальності мудрого Франкового слова.

Варто також підкреслити, що поет гаряче відстоював не будь-яке рідне слово, а те, що мобілізувало б людей, допомагало б їм поліпшувати нужденне життя, виборювати краще майбутнє.

Яскравим взірцем такого відстоювання слугує «Посвята Миколі Вороному» з поеми «Лісова ідилія» (1900). На переказаний І. Франком заклик М. Вороного:

*Пісень давайте нам, поети
Без тенденційної прикмети,
Без соціального змагання,
Без усесвітнього страждання,
Без нарікання над юрбою,
Без гучних покликів до бою,
Без сварів мудреців і дурнів,
Без горожанських тих котурнів!
Пісень свободних і безпечних,
Добутих із глибин сердечних,
Де б той сучасник, горем битий,
Душею хвилю міг спочити —* ⁵⁹

58 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 5. — С.88.

59 Там само, с. 107

тут дається така відповідь:

*Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не гошпiтальнеє лежання —
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся огонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні
До мет, що мчать на небосклоні.⁶⁰*

Увінчують «Посвяту Миколі Вороному» рядки, що давно стали крилатими:

*Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.⁶¹*

Животрепетні проблеми національної ідентичності, слугування рідній Україні порушуються в поемах І. Франка «Іван Вишенський» (1900) та «Мойсей» (1905).

Герой першої з них, видатний письменник-полеміст кінця XVI — початку XVII століття, опинившись далеко від рідних країв — на горі Афон і добровільно взявши на себе в останні роки життя тягар затворництва — найсуворіший з усіх етапів чернечого аскетизму, гадає спершу, що туди, «у печеру пустельницьку», до нього не долетить «гомін бою життєвого», що він «вмер для всіх», у тім числі для України. Та ось до печери — добровільної могили аскета — вітер заносить пелюстки вишневого цвіту, і той аскет, знаючи, що на Афоні не ростуть вишні, промовляє до нежданих гостей:

*О, скажіть — ви з України,
із далеких рідних селищ,
що тепер вишневим цвітом
скрізь обсипані стоять?*

60 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С.107.

61 Там само, с. 108-109.

*Чую, чую рідний запах,
і моє старее серце
грає в грудях! Боже милий,
та невже ж я не забув?*

*Та невже ж та Україна —
сей квітчастий рай веселий,
се важке, кроваве пекло —
ще для мене не чужа?* ⁶²

Боротьба в душі головного героя поеми незмірно посилювалася, коли до Афонської гори підпливла барка з посланцями із України, котрі привезли лист людей православної віри, що зібралися в Луцьку (цей факт мав місце в 1621 році), до Івана Вишенського з проханням повернутися на рідну землю й очолити спротив ворогам православних українців. Кульмінаційної напруги ця боротьба сягнула в рядках:

*І яке ж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мільйон?* ⁶³

Однак письменник-полеміст не квапився давати ствердну відповідь на пропозицію земляків: внутрішня боротьба продовжувалася ще якийсь час. І лишень тоді, коли помітив, як «з Афонської затоки / звільна барка впливає», не втримався:

*Ах, посланці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нестямі
худі руки він простяг.
«Стійте! Стійте! Заверніться!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!
Стійте! Стійте! Заверніться!»* ⁶⁴

⁶² Франко І. Збір. творів у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 68–69.

⁶³ Там само, с.79.

⁶⁴ Там само.

Позаяк це благання не почули на барці, полеміст переадресував його Розп'ятому на хресті, що залишив людям «заповіт найвищий»: «Свого ближнього любити; / за рідню життя віддати!», запевнивши його:

*Все віддам, готов, як грішник,
Вічно у смолі кипіти —
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!*

*Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти, мов по кладці,
по промінню золотім.*⁶⁵

Молитовне благання було прийняте, й Іван Вишенський нараз відчув, як «дивна пільга біль його втиша». А ще сталося й інше:

*Легко-легко так зробилось,
щезла дикая тривога,
ясна певність розлилася
у оновленій душі.*

*І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі,
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.*

*Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі —
і ступив, [і] тихо щез.*⁶⁶

До процитованого додамо, що Володимир Самійленко, який називав поему «розкішною річчю» і збирався перекласти її російською мовою, звернувся до автора з проханням пояснити рядок: «...і ступив — і тихо щез». У листі від 24 вересня 1904 року він писав: «Цей вірш у нас розуміють не однаково: або — щез

⁶⁵ Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 3. — С.81-82.

⁶⁶ Там само, с.82-83.

у море, або щез у далечині, пішовши тим шляхом промінним. Я сам у кінці всього не певний, як краще розуміти, і думаю навіть, що кінець поеми навмисне закутаний туманом, в цілях артистичних. Звісно, щезнути Іван міг, de-facto, тільки в море, але скажіть, будьте ласкаві, куди він щез у Вашій поезії? Якщо полетів, то тоді вийде, що любов до рідного краю творить чудо скоріш, ніж усі подвиги і пости.

Чи треба лишити читача в деякій непевності? Оце кардинальне питання, яке повстає при перекладі Вашої поеми.⁶⁷

Не знати, що відповів на це І. Франко своєму молодшому колезі. Та й чи треба було відповідати? В. Самійленко і так добре вловив значення фінальної сцени в проведенні головної ідеї твору — перемоги громадянського, патріотичного начала в душі Івана Вишенського над аскетичним, дрібноєгоїстичним, спрямованим лише на врятування себе самого.

Що ж до поеми «Мойсей», то вона «майже вся» (І. Франко) заснована на старозавітній біблійній оповіді про єврейського пророка, який вивів свій народ із єгипетського полону і відтак сорок років водив його в пошуках заповіданої Богом обітованої землі — Палестини. Коли залишалось зовсім мало до досягнення мети, народ, зневірений багатолітніми невдачами і під'юджуваний підступними баламутами Датаном та Авироном, проганяє Мойсея з табору. Тоді пророк сам простує до Палестини, але, зістарений та знесилений, помирає неподалік від неї. Справу Мойсея продовжує інший ватажок — Єгошуа, що кинув заклик: «До походу! До зброї!», який підхоплює сотисячна маса. Зазнають покари баламути:

... Авірона камінням поб'ють

*І Датана повісять.*⁶⁸

Шлях до кращого тривалий і вельми тяжкий. Як мовиться у завершальній строфі поеми:

⁶⁷ Самійленко В. Твори. У 2 т. — Київ : Держлітвидав України, 1958. — Т. 2. — С. 272–273.

⁶⁸ Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 5. — С. 263.

*І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху... ⁶⁹*

Загиблена сюжетними реаліями в тисячолітню історію чужої країни, поема І. Франка «Мойсей» — то не тільки оповідь про «той шмат Палестини», де «Амореї, гебреї, хетта, / Амалік, філістини», не тільки про «гебрейське царство», що «сліз / Коштуватиме й крові!»:

*І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на части,
Щоб у пашу могутніх сусід
Часть за частю упасти. ⁷⁰*

А в звертанні головного героя поеми до його краю вчуваються пекучі думки автора твору про свою землю і себе самого:

*О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!*

*Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.*

*Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.*

*Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.*

⁶⁹ Франко І. Зібр. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 5. — С.263.

⁷⁰ Там само, с. 256.

*О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам бог наш Єгова.* ⁷¹

«Розсекреченням» наведених слів і всієї поеми став вступ «Народе мій, замучений, розбитий...», створений після написання твору, 20 липня 1905 року, і включений повністю до нашого видання. Тут і побивання над тяжкою долею України, і прозирання в її краще майбутнє, початки якого випали на теперішні покоління:

*Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,*

*Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.* ⁷²

До сказаного варто додати, що на початку травня 1913 року вже тяжко хворий Іван Франко виступав з читанням поеми «Мойсей» в Українському народному домі Чернівців. Про цю знаменну для міста і всієї Буковини подію є низка спогадів, поміж яких найближчий до істини та найбільш проникливо написаний той, що належить перу колишнього студента Чернівецького університету, тодішнього гімназійного професора Василя Сімовича. Наведено кілька абзаців із його спомину, в яких схвильовано передано незвичайну атмосферу вечора, що розпочався о 17-й годині 6 травня:

«Дзвінок. Студент Заклинський вітає дорогого гостя. Всі вислуховують привітання настоячки. Слів небагато, але ж теплі вони, щирі, глибокі. Скінчив, і знов вибух оплесків. Поволеньки поет підходить на підвищення, перед ним на підставці — його «Мойсей». А збоку студент Василь Мороз. Він буде перегортати поетові листки його великого твору. ⁷³

71 Франко І. Збір. творів у 50 т. — Київ : Наук. думка, 1976. — Т. 5. — С.237.

72 Там само, с.214.

73 Василь Мороз [1889–1945] — уродженець с. Хрещатик Заставнівського району Чернівецької області. Навчався в Другій українсько-німецькій гімназії в Чернівцях. Виключений звідти за революційну діяльність, переїжджає до Львова,

І знов тиша. І тільки спереду лунає спокійний, одноманітний голос поета. І знов слухачі ніяковіють. Думали, почують сильний, повен переливів, із різними перемінами, то високий, то низький живий голос, а то легко, спокійно пливе слово, як та подільська річка. Слухачі, що привикли до голосних декламацій, поволі звикають. Це ж не декламатор перед ними, не той, що завчив чужу тему, а творець сам, той, що виносив свого «Мойсея» під серцем, що цілого себе вклав у нього, це ж він той Мойсей, народний провідник, що дивиться вже позад себе, має за собою сорок років важкої праці і спокійно, зрівноважений, перед зібраною громадою про неї розповідає.

Зала починає поволі розуміти, в чому справа, й зі стриманим віддихом стежить за кожним словом поета. Читання тяглося, здається, дві години. Спершу поема, пізніше увід [вступ. — Авт.]. Ніхто не ворухнувся. І як поет скінчив, спершу не хотілося вірити, що вже кінець. Поет устав. Бурхливі оплески. Оплескам немає кінця. І найважливіше — ніхто не йде. Плещуть і дивляться в обличчя поетове. А він стоїть — скромний, усміхнений, уста наче хочуть щось вимовити, та зі зворушення не вимовлять слів». ⁷⁴

Засвідчена В. Сімовичем магія впливу Франкового слова на слухачів була підготовлена всією попередньою творчістю геніального поета, спрямованою на благородну справу відстоювання України та її мови.

У цю велику справу зробила вагомий вклад героїчна жінка, яку її вчитель І. Франко назвав у 1898 році «трохи чи не одним мужчиною на всю новочасну соборну Україну».

Постійне «перевисання» до багатьох народів світу не перешкоджало **Лесі Українці (1871-1913)** відчувати себе передусім дочкою свого народу. А вона володіла дев'ятьма іноземними мовами, трьома з них (російською, французькою та німецькою)

[Продовж. прим. 73] у 1910-1911 рр. — секретар-помічник важкохворого І. Франка. Повернувшись на Буковину, навчається на філософському факультеті Чернівецького університету. За дорученням студентського академічного товариства супроводжував письменника під час його навідин до Чернівців навесні 1913 р.

⁷⁴ Спогади про Івана Франка / Упор., вст. стаття і прим. Михайла Гнатюка. — Львів : Каменяр. — 636 с.

писала оригінальні художні, публіцистичні та літературно-критичні твори. Серед земель, які обіймала своєю думкою й уявою, були стародавні Єгипет, Іудея та Ізраїль, поневолені Ассіро-Вавілонією, і пізніші, вже за євангельських часів, — Греція періоду Троянської війни і за римської окупації, а ще Рим перших століть нашої ери, Мекка середини першого тисячоліття, середньовічні Шотландія та Іспанія, Північна Америка XVII сторіччя, революційна Франція кінця XVIII століття, сучасні їй Єгипет, Італія, Якутія... Власне, численні мандри до чужих земель були для неї щасливою нагодою сказати і про той «шматок землі, що зветься Україною», «що був до нас, що буде після нас» (Ліна Костенко), виповісти його болі та страждання.

Грузинський діяч Нестор Гамбарашвілі, котрий свого часу, будучи студентом Київського університету, квартирував у Косачів, згадував пізніше про захоплення поетеси його батьківщиною: «Який цікавий, дивний куточок — Грузія! Скільки мужності і доблесті повинен мати народ-жменька, щоб уціліти й охоронити себе від всіх напастей і знегод, які випали на його долю! Коли б я не була українкою, я б хотіла бути грузинкою!». ⁷⁵ У цьому щиросердному зізнанні — вся Леся Українка, увесь її патріотизм і, попри спаплюженість цього невинного слова, — адже ним називали донедавна тих, хто сіяв смерть на чужих територіях, — увесь її інтернаціоналізм!

Справедливо вважаючи себе «російською ув'язненою», Леся Українка переймалася глибоким співчуттям до собі подібних і в Грузії, і в Якутії, і в Білорусії, а водночас — незмірною ненавистю до найбільшої з імперій: «Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні», — обурювалася вона у франкомовному памфлеті 1896 року «Голос однієї російської ув'язненої». ⁷⁶

75 Гамбарашвілі Н. Мої спогади про Лесю Українку // Спогади про Лесю Українку / Упорядкування, вст. стаття та коментарі А. І. Костенка. — Київ : Рад. письменник, 1963. — С. 158.

76 Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. — Київ : Наук. думка, 1977. — Т. 8. — С. 18.

Це обурення не було миттєвим спалахом. Коли через сім літ, у 1903-му, Лесі Українці запропонували перебратися на постійне мешкання до Галичини, що, як і Буковина, була тоді під владою Габсбургів, поетеса відповіла, маючи на увазі себе й свого майбутнього чоловіка Климента Квітку: «Ні я, ні мій приятель не мали б нічого проти того, щоб перейти в австрійське горожанство, а я, в протилежність дядькові (мова про Михайла Драгоманова. — Авт.) (на сей раз), готова б хоч в абіссінське горожанство перейти, аби не бути російською підданою, бо підданства того зовсім не вважаю ні за яку національну ознаку (скоріше за національне нещастя), а за річ чисто практичного значіння. Українець робить однаковий компроміс, коли пишеться підданим чи Росії, чи Австрії, — мені Петербург так само чужий, як і Відень, і в зміні форми пашпорту я жаднісінької жертви не бачу, навпаки, рада б її зробити при першій нагоді. Так, щоб я могла усталитись в Австрії на життя, то уживу всіх заходів, щоб скоріше перестати вважатись російською підданою».

Дарма шукати наведених слів у 12-му, останньому томі найповнішого до виходу недавнього 14-томника творів Лесі Українки, що вийшло впродовж 1975–1979 років. Власне, лист поетеси до Михайла Павлика від 17 квітня 1903 року, де вони мали б бути, там є, але на місці «крамольного» абзацу стоять три крапки, навіть не взяті у квадратні дужки, якими прийнято позначати вилучення і без яких подібне втручання в текст вважається свідомим злочином. Та хіба з цим рахувалися охоронці ідеологічної цноти, за попадливі борці з усім, що могло кинути бодай найменшу тінь на «старшого брата»? Тож заслуговує вдячної згадки тепер уже покійний літературознавець Григорій Аврахов, котрий викрив фальсифікаторів, уперше обнародувавши у львівській газеті «За вільну Україну» від 17 вересня 1992 року вилучене ними місце з листа. Редактором того 12-го тому значиться відомий у радянські часи борець з «націоналістичними фальсифікаціями» творчості Лесі Українки та інших українських письменників професор Василь Микитась.

З імперської Росії Леся Українка ладна була втікати світ за очі. А як з тією Росією, що збиралася «весь мир насилья раз-

рушить до основанья», «а затем... новый мир построить»? Як, до речі, з тією, що й нині вуста ми та ділами свого «главковерха» не розпрощалася з намірами знищити незалежну Україну?

У радянські часи все видавалося вельми простим. Тоді залишалася «наріжним каменем» оцінка з некролога, вміщеного 12 серпня 1913 року в більшовицькій газеті «Рабочая правда» (пізніша «Правда»): «Леся Українка, стоя близко к освободительному общественному движению вообще и пролетарскому движению в частности, отдавала ему все силы, сеяла разумное, доброе, вечное. [...] Добрая, вечная слава писательнице — другу рабочих!» Отже — «друг робітників», близька до пролетарського руху людина. Чи не завузько, чи не замало?

Що й казати, Лесі Українці не були чужими революційні поривання сучасників, у тім числі народників, а згодом і соціал-демократів, поміж яких мала відданих друзів, як, скажімо, Сергій Мержинський. Та її ставлення до учасників загальноросійської визвольної боротьби не було однозначним і незмінним.

Коли в 1896 році Іван Франко надрукував статтю «З кінцем року», в якій проводив думку про те, що участь Андрія Желябова та інших революційних народників, українців за походженням, у російському визвольному русі не йде на користь Україні, письменниця відповіла статтею «Не так тії вороги, як добрії люди» (1897), де стверджувала протилежне.

Та ось проминуло кілька років, упродовж яких вона мала змогу пересвідчитися, що російські революціонери далеко не завжди рахуються з національними інтересами України, і характер її міркувань зазнає істотної еволюції: «... Ми не бажаємо такого стану, що «слов'янськіє ручьи сольются в русском море», хоч би й революційному: або федерація, або сепарація, іншої дороги ми не признаєм», — підкреслює Леся Українка в листі 1903 року до Фелікса Волховського (1846–1914), відомого в революційно-соціалістичних колах діяча, право свого народу на суверенність і державність. До речі, жоден з адресованих йому листів до письменниці не увійшов до згадуваного 12-томника — ще одне промовисте свідчення фальсифікаторської суті радянської цензури.

Рішучий протест проти нав'язуваного українцям злиття в «русском море», нехай і революційному, звучить у листах Лесі Українки до Михайла Кривинюка (1871–1944)⁷⁷, чоловіка її молодшої сестри Ольги, між іншим, авторки найоб'ємнішої з усіх лесезнавчих книг (понад 900 сторінок великого формату) під назвою «Леся Українка. Хронологія життя і творчості», виданої спершу 1970 року в Нью-Йорку і перевиданої в Луцьку у 2006 році з передмовою академіка Миколи Жулинського, в якій рукопис книги (а це тисячі карток газетного паперу, що в передруку обіймають 1172 сторінки машинописного тексту) іменується «науково-дослідницьким подвигом», «надзвичайно цінним дослідженням», «унікальною працею» Ольги Косач-Кривинюк.

В одному з листів, датованому 18 лютого 1903 року, письменниця відкидає ідею випуску двомовного (російсько-українського) часопису: «Мені здається непрактичною гадка двоязичного видання. Російської літератури і так виходить незмірно більше, ніж української, і грошей з української території пішло на те вже стільки, що пора нам «вертати своє». Я вважаю слушним, щоб скоріш, наприклад, «Революционная Россия» видавала в свій кошт переклади своїх видань на українську мову, ніж щоб молоді і убогі українські організації видавали російські праці, бо для кого вони мають служити? Коли для Великоросії, то ми заубогі на такі дарунки «старшим братам» — ми вже й так дали їм більше, ніж самі взяли, навіть «податків крови» для терористичного руху, — коли ж ті видання призначаються для України, то це не наше діло служити «обрусенню», хоч би й революційному».

Застерігаючи земляків від двомовних видань, в яких, звісно, гору візьмуть «старші брати», Леся Українка пише далі про зверхнє, нігілістичне ставлення російських революціонерів до української мови: «При сій нагоді скажу Вам, що в свій час орган, видаваний на українській території (гектографований «Вперед»), не хотів (напевне знаю) прийняти ані стрічки по-українськи на свої шпальти, та й ні одно російське (не українофільське) видання досі не друкувало українських (по мові) праць». Визнаючи, що «се,

⁷⁷ Вперше опубліковані в часи незалежної України (журн. «Дніпро», 1995, №5–6, с. 84–109).

коли хочете, зовсім натурально», Леся Українка закликає земляків не втрачати почуття гідності: «... та тільки нема чого нам платити за ігнорування гомеричною гостинністю: нехай іде кожен до свого намету, коли так. Ініціатива до федеральних відносин була давно зроблена з боку українців, ще за часів Драгоманова, навіть Шевченка, і потім повторялась не раз і не була підтримана з боку «старших братів», — нехай же вони тепер, коли хочать, самі шукають нас, а нам уже нема чого накидатися, бо нарешті це понижає нас, що ми ліземо брататись, а нас навіть не заважають, чи є ми на світі. Годі!»

Нам би всім, нині сушим, такої Лесиної гідності й такої гордості!

У листах Лесі Українки до М. Кривинюка — болісні роздуми над фатальними для нашого народу наслідками так званого «возз'єднання України з Росією», про які вона мала намір розповісти в праці «Наша воля під білим царем» чи «Наше життя під царями московськими, православними». В тій праці хотілось їй довести, «як сама Москва прищепляла, з великим трудом, правдами й неправдами, віру в те, ніби все зло робиться без відома царя, та обіцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що вносила вона в наш народ, показати перехід від думки старосвітських пісень: «Ой брешеш, брешеш, превражий москалю, се ж ти хочеш обманити», — до настрою післяпанщинних пісень...».

«Моя робота, — скромно зазначала письменниця, — буде, звісно, компілятивною, а не учено-творчою, та все ж, може, моя компіляція послужить хоч якимсь «противоядием» тим брошуркам про Хмельниччину і «воссоединение», що служать досі єдиною історією України на «народних читаннях» і, може, таки труять думку народню». Шкода, що цей задум зостався незреалізованим. Зате завдяки йому ми тепер достеменно знаємо, що оперативному, впродовж трьох (!) днів, написанню драматичної поеми «Бояриня» (1910) передувало завчасне осмислення сумних реалій «постперейславського» становища України.

Нагадаємо в кількох реченнях, що події «Боярині» відбуваються в 60-ті роки XVII століття, в дуже тяжкі для України ча-

си, названі Руїною. Увагу зосереджено не на історичних постатях, а на особах вимислених — подружній парі Степана й Оксани, українців, що опинилися в Москві. Степан відцурався почуття національної гідності, за вірну службу цареві отримав титул боярина, пройнявся чужими звичаями, мовою, культурою. На противагу чоловікові Оксана, ставши бояриненою, зберігає національну українську ідентичність, не мириться з московськими традиціями і порядками, позначеними зневагою і цинізмом щодо України й українства, чинить опір їм, але, знесилена спротивом і страшною ностальгією за рідною землею, не витримує тяжких випробувань...

Все це з особливою силою відображено в останній, п'ятій частині драматичної поеми, поданій у нашій книзі.

Довго приховувані тоталітарною системою епістолярні та художні документи, що вийшли з-під пера геніальної письменниці (а згадану щойно «Бояриню», з різким засудженням колонізаторської політики Росії в Україні, з підкресленням того, що «Сутужна, сину мій, вкраїнська справа», як мовить тут до Оксаниного брата Івана їхній батько Олекса Перебийний; з відстоюванням національної гідності українців, від 1920-х років і аж до 1989 року не дозволялося передруковувати) істотно збагатили наші уявлення про полум'яний патріотизм Лесі Українки, який вона пронесла поперез усе своє творче життя.

Пронесла, починаючи від найпершого вірша «Надія», написаного нею у дев'ятирічному віці:

*Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянуть іще раз на рідну країну...*

До речі, тут мовилося про рідну тітку Лесі Українки Олену Антонівну Косач (в одруженні Тесленко-Приходько), заарештовану та заслану царською владою до Сибіру.

Найперші друковані вірші (дівчинці було тоді 13 років) вона підписала іменем свого народу — Леся Українка, кинувши гордий виклик тим, хто назвав Україну Малороссиєю, а про її мову дозволяв собі висловлюватися, що, мовляв, її «не було, нема і

бути не може» (в оригіналі Валуєвського циркуляру — «не было, нет и быть не может»).

Найпершу свою поетичну збірку «На крилах пісень» (1893) вона відкрила словами незмірної любові до рідної землі:

*До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця полетиться.*

Було в тій збірці замилювання привидами одного з наймальовничіших куточків улюбленої країни:

*Красо України, Подоля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!*⁷⁸

Це третій вірш «Красо України, Подоля!» з циклу «Подорож до моря», присвяченого сім'ї Михайла Комарова.

У сьомому вірші циклу під назвою «Ой високо сонце в яснім небі стало» — зовсім далекі від ідилічного замилювання рядки:

*Кров'ю обкипіла вся наша давнина!
Кров'ю затопила долю Україна.*⁷⁹

Ця ж тональність у поезії «Скрізь плач, і стогін, і ридання»:

*Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.*⁸⁰

Втім, вона, ця тональність, переходить тут в іншу:

*Ті сльози розтроюдять рани,
Загоїться їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Самі ж ніколи не спадуть!*⁸¹

А далі з'являється й заклик:

78 Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. — Київ : Наук. думка, 1975. — Т. 1. — С. 45.

79 Там само, с. 96.

80 Там само, с. 81.

81 Там само.

*Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!*⁸²

В іншому вірші збірки — «На роковини Шевченка» — є розуміння ваги Кобзарєвого слова у цьому змаганні:

*Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Вкраїні.*⁸³

Тут доречно буде сказати, що до постаті свого великого попередника Леся Українка зверталася не раз. Особливо показова у цьому відношенні її поезія 1911 року «На роковини», що не включалася до окремих прижиттєвих збірок (друкувалася тоді ж у журналі «Рідний край»). У ній декларативна, непостійна любов до рідної землі:

*Вкраїна бачила не раз,
як тії закоханці
надвечір забували все,
про що співали вранці,
і, взявши дар від неї, йшли*

до іншої в гостину... — протиставляється іншій, справжній, самозабутній, тій, що «до загину», тій, що сповідував Тарас Шевченко:

*Він перший за свою любов
тяжкі дістав кайдани,
але до скону їй служив
без зради, без омани.*

*Усе знесла й перемогла
його любові сила.
Того великого вогню
і смерть не погасила.*⁸⁴

Час від часу Леся Українка кидала дуже тяжкі докори не тільки на адресу зрадливих співців, а й збідованої та здеморалізо-

82 Українка Леся. Збір. творів у 12 т. — Київ : Наук. думка, 1975. — Т. 1. — С. 81.

83 Там само.

84 Там само, с. 379–380.

ваної української суспільності, як це маємо в поезії 1896 року «Товаришці на спомин» зі збірки «Думи і мрії» (1899):

*Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх повадирів оддав.* ⁸⁵

Втім, це була, як і в І. Франка, нелюбов від надміру любові. А впродовж усього життя не переставала звучати струна не гіркої, а одухотвореної приязні до України та безпощадної ненависті до її ворогів. Вони, ці почуття, з великою силою висловлені, зокрема, в поезії «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!», що також була знехтувана видавцями не раз згадуваного тут 12-титомника.

І останнім закінченим драматичним твором «Оргія» (1913) Леся Українка воювала з тими, хто глумився з України, з її мови та культури. Адже за просторікуваннями римського Прокуратора про грецьку мову виразно чулося і чується злобне шипіння російських великодержавників у бік мови української:

В їх навіть мови не було ніколи!

*Авжеж, був іонійський діалект,
аттичний, ще не знаю там який, –
що не письменник, то й балачка інша, –
але гартованої міцно мови,
Єдиної, всесвітньої, як наша,
не мали греки зроду.* ⁸⁶

Це ж ядуче шипіння — у словах римського (читай: російсько-го) Префекта:

*Та й їх поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірності такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне.* ⁸⁷

85 Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. – Київ : Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С.131.

86 Українка Леся. Зібр. творів у 12 т. – Київ : Наук. думка, 1977. – Т. 6. – С.202.

87 Там само, с. 203.

Вона була українкою до останнього подиху. І нам залишила невмирущий заповіт — такими ж бути.

А народила й виховала геніальну письменницю українська жінка з Полтавщини Ольга Петрівна із роду Драгоманових, по чоловікові Косач, а в літературному й науковому (від 1927 року була членом-кореспондентом Академії наук УРСР) світі **Олена Пчілка (1849–1930).**

Коли її попросили поділитися споминами про доньку, мати сказала: «Була вона дуже багато обдарована від природи, високоталановита і працьовита. Хоч в школі не вчилася ніколи, але й хатньою працею досягла, безперечно, навіть більшої освіти, ніж би могла придбати її в гімназії. Ще й те багато прилучилось до розвитку її природного таланту, що виростала вона, так би сказати, в атмосфері інтелігентного і змисленого українства. Хтозна, що саме вийшло б з Лесі, коли б вона росла під іншими впливами. Може, й була б поетесою, та тільки — чи була б поетесою українською?.. Час був тоді такий лихий! — Дуже мало людей виховувало своїх дітей свідомими українцями (та й тепер таких людей небагато!..)⁸⁸ Нині, у 2021-му, таких національно свідомих людей незмірно більше, але проблеми залишаються, й у вирішенні їх продовжує допомагати безсмертна Леся Українка.

Олена Пчілка, як і її донька, також пристрасно захищала українство. І на шпальтах редактованого нею журналу «Рідний край» (1906–1914), й у власній літературній творчості. Є і в неї поезії, в яких фігурує «мила Україна», уславляються знакові діячі українського народу — Микола Лисенко й Тарас Шевченко. Та є в матері й твори, яких не знайти в дочки — призначені для читання найменшим дітям і тим, що починають опановувати цю науку, аби зростати українолюбам змалку, адже то найнадійніший спосіб для цього. Йдеться, зокрема, про вірш «Маленька українка», який на самому початку нашої незалежності вже встиг потрапити до антології «Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки...» (Київ : Веселка, 1993. Упорядкування та примітки

⁸⁸ Олена Пчілка : «... Чи була б поетесою українською?.. Публікація Лариси Мірошніченко // Голос України. — 1996. — 10 лютого. — С. 7.

Олеся Шевченка. Передмова Яреми Гояна. Малюнки та післямова Ераста Біняшевського).

Своєрідним продовженням цієї поезії Олени Пчілки, що працювала і працює на виховання свідомих, патріотично налаштованих українців, розцінюємо вірш **Корнила Заклинського (1889–1966)** «Хто ти?», що починається рядком «Хоч малий я, та Вкраїнець». Його було обнародовано під псевдонімом К. Зеленівський у львівському журналі «Світ дитини» за 1923 рік. На сторінках тодішніх і пізніших радянських видань твори такого змісту не з'являлися. В ньому йшлося про те, що один пан обіцяв хлопчині золотого дуката за умови, щоб той «мову не українську, / А чужую покохав». Малий Українець (це слово друкувалося там з великої літери), вихований у патріотичному дусі, відповів із гідністю:

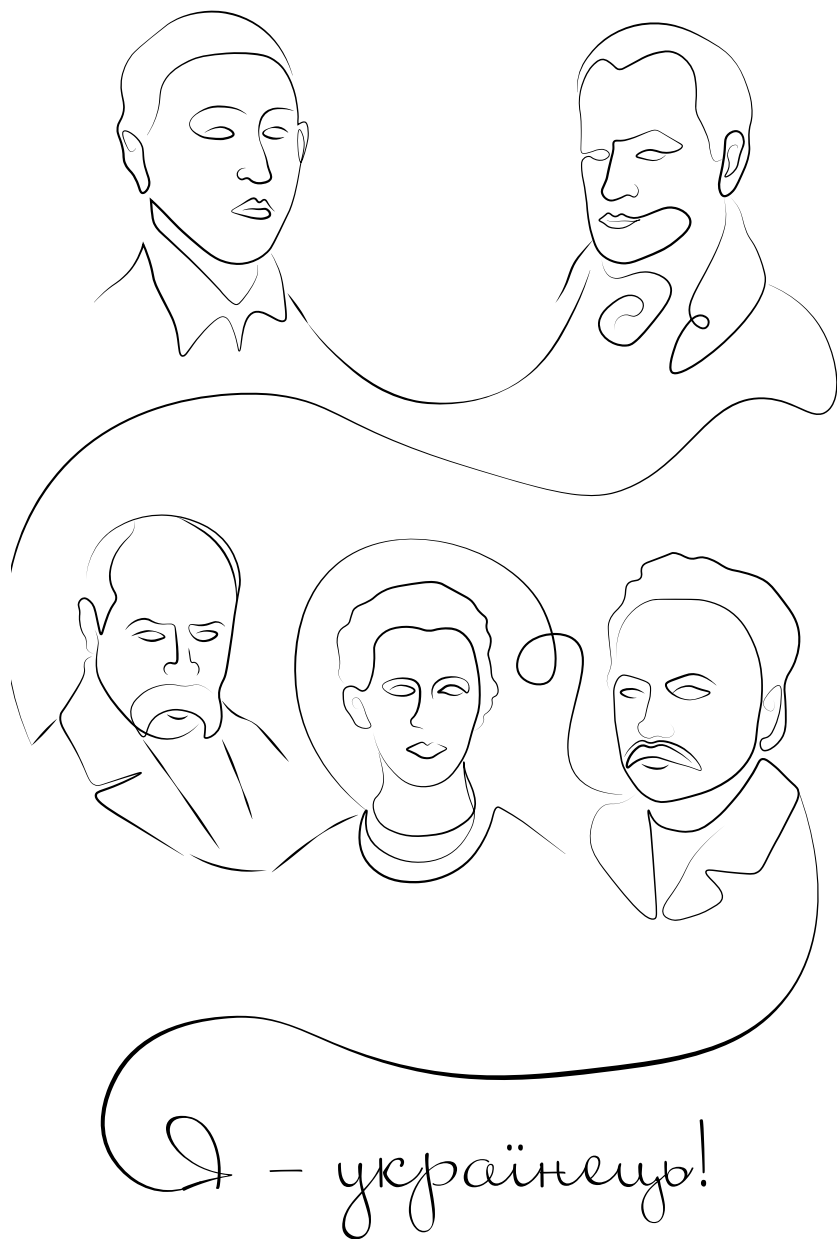
*Пане, красний ваш дукатик,
Але мову мого краю
Я не те, що за дуката, —
За весь світ не проміняю!..*⁸⁹

Для нас, причетних до підготовки книги, яку ви, дорогий читачу, тримаєте в руках, найвищою нагородою було б те, аби якомога більше число українців на провокативні заяви та дії щодо української мови, а значить, і щодо України могли б давати таку ж, як отой хлопчина, і подібну до неї відповідь. Аби в душах, думках і діях усього нашого люду не переставало нуртувати клятвено:

- Я — українець!
- Я — українка!!
- Ми — українці!!!

**Ольга Меленчук
Богдан Мельничук**

⁸⁹ Світ дитини (Львів). – 1923. – Ч. 2. – С. 15.

(Уривок)

У рік 6709 [1201]. Початок княжіння великого князя Романа, що був державцем всеї Руської землі, князя галицького

19.VI.1205. По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця усієї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих, [...] Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока в Обези [Грузію. — Упор.] за Залізнії ворота 2, а хан Сирчан zostався коло Дону, рибою живлячись.

Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, забравши землю їх усю і загнавши окаянних агарян [половців].

19.V.1125. По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його в Обези, кажучи: «Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою». — Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькії. А якщо він не схоче — дай йому понюхати зілля, що зветься євшан» [полин. — Упор.].

Той же не схотів [ні] вернутися, ні послухати. І дав [Ор] йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: «Да лучче єсть на своїй землі кістками лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою.

(Галицько-Волинський літопис. Переклав Леонід Махновець. Відповідальний за випуск, автор вст. слова і упорядник Р. М. Федорів. — Львів : Червона калина, 1994. — С. 6—7).

**Вірші на жалосний погреб зацного рыцера
Петра Конашевича Сагайдачного...**

(Фрагменти)

О Войську Запорозьком кождий может знати,
Як оно ойчизні єст потрібно, уважати.
Україна тим войськом вцале зостаєт.

(Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Вст. стаття, упорядкування і примітки В. І. Крекотня.. – Київ : Наук. думка, 1987. – С. 221).

Кгди ж лепій єст стратити живот за ойчизну,
Ніжли неприятелю достать ся в коризну.
Кто бовім за ойчизну не хочет вмирати,
Тот по том з ойчизною мусить погибати.

(Там само, с.224).

**Слово 1-е часу війни, побужаючеє воїнов
християнських до поткання ся з турками і татарами**

(Фрагменти)

Презацное християнське воїнство! Дві речі набар-
зій вас порушити і серця ваші запалити можуть в мужест-
венной розправі военної з тим окрутним бісурмянином,
на нас невинне наступуючим. Першая — честь божая,
другая — любов отчизни. [...]

Что ж альбовім в мирі сем может вам бити мильшо-
го над отчизну? Если милое єст вам здоровіє, если милії
жени, чада, братія — отчизна далеко мильшою бити
повинна. Бо она вас уродила, она вас виховала, она
вас всіми добрами збогатила. Що виражаючи, єден
з ораторов римських так мовить: «Над отчизну нічого
сладшого, нічого мильшого в животі бити не має» (Ці-
церон). Милі суть чада, ближнії і знайомії, але всіх єди-
на отчизна обоймуєт. За которую кто з добрих умріти
не восхощет, если їй позитечним бити маєт? [...]

Уважаючи тоє, же сладкая і милая єст річ за от-
чизну здоров'є своє положити. Чому? Бо утрата живота
і здоров'я за отчизну нагорожається од Бога в небі
животом вічним і славою нестерельною.

*(Українська література XVII ст. Синкретична писем-
ність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Вст. стаття,
упорядкування і примітки В. І. Кречотня. — Київ : Наук.
думка, 1987. — С. 137–141).*

Сльоза кане – у світ хтось гляне

[...]

Як власну землю не кропиш сльозами,
То не завітне напевно плодами. [...]

(Слово багатоцінне : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття): В 4-х книгах / [упоряд. В. Шевчук, В. Яременко]. — Кн. 2. — Київ : Аконіт, 2006. — С. 301).

Скрізь на Україні видно лиш руїни

Як в морі човен хвилі хилитають,
Так Україну війни донимають,
Або і гірше: човен в морі плава,
В крові Вкраїна. В чварах гине слава!
Над морем, боже, пан ти і вітрами —
Дай, щоб затихли бурі поміж нами!

(Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Вст. стаття, упорядкування і примітки В. І. Крекотня. — Київ : Наук. думка, 1987. — С. 301).

Світ збурили грози на людській сльози (Фрагмент)

На Україні
Весь час хтось гине, Вкраїна морем
Стає червоним.
Хто сам — потоне, в гурті — переборе!
Хай Україна
Стає єдина! Татарин згине!

Нехай на згоду
Склада угоду любить русина.
Дай, боже, згоду святу Україні,
Нехай Україна у січі не гине!

(Там само, с. 299–300).

**Русин до поляка щось по-польську балака
(Фрагмент)**

Тішся, ляше, що русини
Твою мову цінять нині.
Я б радів лиш, ляше-брате,
Коли б руську вмів ти знати,
Щоб вернулися часи ті,
Як ходили турка бити,
І святий гнів на турчина
Єднав ляха і русина.
Схаменись, вернись до згоди,
Загаси пожар незгоди!

(Там само, с. 295).

Твори Л. Барановича подаються в сучасному перекладі з польських оригіналів. Перекладач — В. І. Крекотень.

Дума

Всі покою щире прагнуть,
А не в єден гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво.
А все, браття, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди,
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоєвали.
«Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати.
На корабель поглядімо,
Много людей полічімо;
Однак стирник сам керує,
Весь корабель управує.
Пчулка бідна матку має
І оної послухає».
Жалься, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єден живе із погани,
Кличе: «Сюда, Атамани!
Ідім Матки ратовати,
Не даймо їй погибати!»
Другий Ляхам за грош служить,
По Вкраїні і той тужить:
«Мати моя старенькая!
Чом ти велми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр Туркам дали.
Все то фортель, щоб слабіла
І аж вкінець сил не міла!»
Третій Москві тож голдує.
І ей вірне услугує.

Той на Матку нарікає
І недолю проклинає:
«Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити!»
Од всіх сторон ворогують,
Огнем-мечем руйнують,
Од всіх не маш зичливости,
Ані слушной учтивости:
Мужиками називають,
А подданством дорікають.
«Чом ти братов не учила,
Чом од себе їх пустила?
Ліпше було пробувати
Вкупі лихо одбивати!»
Я сам бідний не здолаю,
Хиба тільки заволаю:
«Ей, Панове Єнерали,
Чому ж єсьте так оспали!
І ви, Панство Полковники,
Без жадної політики
Озмітеся всі за руки,
Не допустіть горкой муки
Матці своєї болш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!»

(Слово многоцінне : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : В 4-х книгах / [упоряд. В. Шевчук, В. Яременко]. — Кн. 3. — Київ : Аконіт, 2006. — С. 68–69).

[У притчі Г. Сковороди «Убогій жайворонок» (1787) є вставна розповідь про Астраю (там пояснено, що це «Слово Еллинское. Значит «звѣздная». Сіе есть «горная, лучезарная»), розповідь, яку вкладено в уста «пирона-чальника» Адонія]: «Адоній, пособляя брату, забавно повѣствовав, коим образом древле Божія дѣва, Истина, первым образом пришла к ним во Украину. Так называется страна их. Первый, де, встрѣтил ее, близ дому своего, старик Маной возрѣв, вопро-сил [с] суровым лицом: «кое имя твое, о жено?» «Имя мое есть Астрая», — отвѣчала дѣва. «Кто ты еси? откуда? И почто зди пришла еси?» «Возненавидѣв злобу мірскую, пришла к вам водворитися, услышав, что во странѣ вашей царствует благо-честіе и дружба [...]. — Сія страна нѣсть прибѣжище блудностям».

[А під кінець оповіді герой проголошує здоров'я]:

«Да царствует Астрая! Да процвѣтает дружба! Да увядает вражда!»

(Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. — Харків : Майдан, 2010. — С. 929-930).

Всяк должен узнать свой народ, и в народе себя. Рус ли ты? Будь им. Лях ли ты? Лях будь. Немец ли ты? Немечествуй. Француз ли? Французой. Татарин ли? Татарствуй. Все хорошо на своем месте и в своей мере, и все красно, что чисто, природно, что есть не подделано, не помешано не по своему роду.

**Із розділу: «Додаток.
Михайло Ковалинський.
Жизнь Григорія Сковороды.**

Писана 1794 года в древнем вкусь»

Старость, остьнное время, непрерывная мокрая погода умножили расстройку в здоровьѣ его, усилили кашель и расслабленіе. Он, проживя у друга своего около трех недѣль, просил отпустить его в любимую им Украину, где он жил до того и желал умереть, что и сбылось. Друг упрашивал остаться у него, зиму провести и вѣкъ свой скончать со временем у него в домѣ. Но он сказал, что дух его велит ему ѣхать, и друг отправил его немедленно.

[...] 1794 года, Августа 26 числа, отправился он из Хотетова села [за 25 верст від Орла, де гостював у маєтку свого колишнього учня Михайла Ковалинського. — Упор.] в Украину.

(Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. — Харків : Майдан, 2010. — С. 1372 — 1373).

**Енеїда
(Уривок)**

Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат,
Там жизнь — алтин, а смерть — копійка,
Там лицар — всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.

(І. П. Котляревський. Повне зібр. творів / [вступ. ст.: Є. Шаблювський та Б. Деркач ; відп. ред. : Є. Шаблювський ; підгот. текстів та комент.: Б. Деркач]. — Київ : Наук. думка, 1969. — С. 174).

**Наталка Полтавка
(Уривок)**

Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люде, блаженна сторона.
Їх бог благословляєть,
Добро їм посилаєть.
І з ними вік живесть.

(Там само, с. 266).

**Москаль-чарівник
(Уривок)**

«Т е т я н а. [...] Мені здається — хто презираєть рідних своїх, на такого ні в чім положиться не можна. Нічого не можна на його повірити, і такий єсть осуружнійший между людьми, як паршива вівця в отарі...»

(Там само, с. 293).

**3 листа до Т. Г. Шевченка
від 22 листопада 1841 р.**

Спасибі Вам, що не дивитесь у вічі отим дурням, кацапам, що, не умівши нашої мови, і не розібравши у неї нічого, кричать, мов жиди у шабаш: «Штио да штио эта невернякано? Мы не понимаем-ста ничаво!»

Спасибі, що плюєте на се та не перестаєте писати. Пишіть, пишіть, нехай Вам Господь допоможе. Велике спасибі скажу, коли пришлете хоч подивитись, а вже не втерплю — прочитаю.

(Квітка-Основ'яненко Гр. Твори у 8 т. — Т. 8. — Київ : Дніпро, 1970. — С. 264–265).

ФРАГМЕНТИ З ЛИСТІВ

**До М. Г. Шевченка
15 листопада 1839. С.-Петербург**

Микито, рідний брате!

[...] Так що ж з тих писем? Папір збавлять та й годі. Воно, бач, і так, і не так, а все-таки лучше, коли получиш, прочитаєш хоч одне слово рідне. Серце ніби засміється, коли знаєш, що там діється. [...] Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога — велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить. [...] А сам, як тільки получиш моє оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому,

Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити,
Немає з ким поплакати,
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Керелівку, та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався од школи); весело стане, прокинусь, заплачу. Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласкав, а не по-московському. [...] Не забудь же, зараз напиши письмо — та по-своєму.

(Тарас Шевченко. Зібр. Творів у 6 т. (видання автентичне 1-6 томів «Повного зібр. творів у 12 томах»). Т.6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. — Київ : Наук. думка, 2003. — С. 11–12).

До М. Г. Шевченка
2 березня 1840. С.-Петербург

Брате Микито, треба б тебе полаять, та я не сердитий. Нехай буде так, як робиться. Бач за що я тебе хочу лаять, чом ти, як тільки отримав моє письмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що письма з грішми пропадають, — а друге за те, що я твого письма не второпаю, чортзна по якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському — ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським. [...]

Скажи Іванові Федьорці, нехай він до мене напише письмо окреме — та тільки не по-московському, а [то] і читати не буду. — Кланяйся йому.

Оставайся здоров.

Твій брат Тарас Шевченко

(Т. 6, с. 13).

До П. І. Гессе
[Чернігівського – з 1841 р., а з 1855 р.
київського цивільного губернатора]
1 жовтня 1844, С.-Петербург

Ваше превосходительство

Милостивый государь

Павел Иванович!

История Южной России изумляет каждого своими прои[с]шествиями и полусказочными героями, народ удивительно оригинален, земля прекрасная. И все это до сих пор никем не представлено пред очи образованного мира, тогда как Малороссия давно имела своих и композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлекались, забыв свое родное, не знаю; мне кажется, что будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, и тогда бы она мне казалась краше Швейцарии и всех Италій. Те, которые видели однажды нашу краину, говорят, что желали бы

жить и умереть на ее прекраснейших полях. Что же нам сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекрасне[й]шею матерью. Я, как член ее великого семейства, служу ей ежели не на существующую поль[зу], то, по крайней мере, на славу имени Украины.

(Т.6, с. 29—30).

До Я. Г. Кухаренка
26 листопада 1844. С.-Петербург

Єй-богу, не знаю, з чого й начинать і що тобі розказувать. Був я уторік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав. Сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися.

(Т.6, с. 30—31).

До О. М. Бодянського
6-8 травня 1844. С.-Петербург

[...] я хочу рисовать нашу Україну, коли не розказував, то слухайте. Я її нарисую в трьох книгах, в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні, в другій теперішній людський бит, а в третій історію. [...] На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, ви писать три листочки в год. Тільки по-нашому — щоби тямили безглузді кацапи.

(Т. 6, с. 27).

До А. О. Козачковського
14 квітня 1854. Новопетровське укріплення

[...] Давно ворухиться у мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний український язик «Слово о полку Игоря». Так

нема в мене подлинника, а перевода читать не втну. Так от що я думаю. У вашій семінарській бібліотеці певне єсть издание Шишкова або Максимовича «Слово о полку Игореві», перевод с текстом, то ти великої ради моєї любові попроси якого-небудь скорописця списать для мене один екземпляр з переводом текст сієї невеличкої, но премудрої книги, а я тобі за це... що ж я тобі зроблю, убогий? Подякую щирим сердцем та й білш нічого. Вонми гласу моленія моего, друже мій єдиний, пришли мені текст «Слова о полку Игоря», а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те «Слово», переведено на наш задушевний, прекрасний язык.

(Т. 6, с. 79).

До О. М. Бодянського
1 травня 1854. Новопетровське укріплення

[...] Ось що! він [знайомий «уральський козачина». — Упор.] у тебе попросить для мене «Слово о полку Игоря» Максимовича або Шишкова, дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушилась перевести його, те слово, на наш милий, на наш любий український язык».

(Т.6, с. 79).

ПРОЗОВІ, ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Прогулка с удовольствием и не без морали (Уривок)

Недавно кто-то печатно сравнивал наши, т. е. малороссийские, исторические думы с рапсодиями хиосского слепца, протца эпической поэзии. А я смеялся такому высокомерному сравнению, а теперь, как разобрал да разжевал, так и чувствую, что сравнитель прав, и, с своей стороны, я готов даже увеличить его сравнения. Я читал, разумеется, в переводе Гнедича, и вычитал, что у Гомера ничего нет похожего на наши исторические думы-эпопеи, как, например, дума «Иван Коновченко», «Савва Чальй», «Алексей, попович пирятинский», или «Побег трех братьев из Азова», или «Самойло Кишка», или, или, — да их и не перечтешь. И все они так возвышенно-просты и прекрасны, что если бы воскрес слепец хиосский да прослушал хоть одну из них от такого же, как и сам он, слепца, кобзаря или лирника, то разбил бы вдребезги свое лукошко, называемое лирой, и поступил бы в михоноши к самому бедному нашему лирнику, назвавши себя публично старым дурнем. Увы! теперь я себя так назвать должен. Во-первых, за то, что хотел подражать, а во-вторых, за то, что не знал, кому подражать. А где причина этой несамосознательности, этой безнравственной несамосознательности? Известно где, в школе. В школе нас всему, совершенно всему научат, кроме понимания своего милого родного слова. О школа, школа! как бы тебя скорее перешколить.

(Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 4: Повісті. — 2003. — С. 242–243).

Близнецы (Уривок)

[...] Да и в самом деле, если хорошенько рассудить, если мы из-за презренного серебреника наругаемся над священными

преданиями старины, что же тогда из нас будет? А выйдет какой-нибудь француз или, чего Боже сохрани, куций немец, а о типе, или, так сказать, о физиономии национальной, и помину не будет. А по-моему, нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель.

(Т.4, с.11).

**Никита Гайдай
(Уривки)**

Н и к и т а

Украина милая моя!
Моя Украина родная!
Ее широкие поля,
Ее высокие курганы,
Святая прадедов земля!
Люблю тебя, моя Украина:
Твои зеленые дубровы,
Твои шелковые луга,
Днепра крутые берега,
Люблю я вас любовью новой,
Любовью крепкою. И ты,
Украины образ несравненный,
Люблю тебя, в тебе одной
Я всю Украину обожаю.

М а р ь я н а

И я люблю ее, как ты;
Я песни родины певала,
И я всегда воображала
Прекрасно-гордые черты,
И брови черные, и стан,
Как у тебя, живой, высокий;
И я в тебе, мой кароокый,
Славу Украины люблю;

Вождей бессмертных обожаю,
Что в песнях кобзари поют. [...]

Н и к и т а

[...] Какая радость, Боже мой!
Я славу словом завоюю
И славный подвиг торжествую
С тобой одной! В тебе одной
Я всю Украину поцелую! [...]

Н и к и т а

Святая родина! Святая!
Иначе как ее назвать?
Ту землю милую, родную,
Где мы родились, росли
И в колыбели полюбили
Родные песни старины. *(Громче.)*
То песни славы! Звуки рая!
Сынам на диво, на любовь
Сложили их, не умудряя
Дела великие отцов.
И эти звуки, эти горы,
Эти широкие поля,
Немолчный говор синя моря,
Небо высокое, земля
С ее богатством, нищетою –
Все это наше, нам родное,
Родные дети мы всему.
Мы часть ее, земли той милой,
Где наши деды родились,
Где их высокие могилы
В степях так гордо поднялись
И наши очи приковали
Своею мрачною красой,
И без речей нам рассказали
Судьбу Украины родной.

(Немного помолчав.)

В ком нет любви к стране родной,
Те сердцем нищие калеки,
Ничтожные в своих делах
И суетны в ничтожной славе.

(Немного помолчав.)

И чем несчастней, тем милей
Всегда нам родина бывает,
Тем краше вид ее полей... *(Со вздохом.)*
А наша родина страдает, *(печально)*
А прежде счастлива была.
Тогда враги ее боялись,
Тогда сыны ее мужали
И славные отцов дела
Своею славой обновляли.
И все минуло! все прошло!
Козак в неволе изнывает,
И поле славы поросло
Травой негодной... умирает
И звук, и память о былом! *(Торжественно.)*
Нет, запоем мы песню славы
На пепелище роковом,
Мы цепь неволи разорвем,
Огонь и кровь мы на расправу
В жилища вражды принесем!
И наши вопли, наши стоны
С их алчной яростью умрут.
И наши вольные законы
В степях широких оживут!

(Шевченко Тарас Повне зібр. творів: У 12 т. / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. — Київ : Наук. думка, 2001. — Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. — 2003. — С. 11–21).

УРИВКИ З ПОЕЗІЙ ТА ПОЕМ

Тарасова ніч

[...] Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує... [...]

Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденько...
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля?
Бунчуки? Гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?..
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поляки панують.
Грай же, море, мовчить, гори,
Гуляй, буйний, полем —

Плачте, діти козацькії,
Така ваша доля!» [...]
(1838)

(Шевченко Тарас Повне зібр. творів: У 12 т. / [редкол.:
М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. — Київ : Наук. думка,
2001. — Т. 1 : Поезія 1837—1847 / [передмова І. М. Дзюби,
М. Г. Жулинського]. — 2003. — С. 85—86).

На вічну пам'ять Котляревському

[...] Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щиру, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоть на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.
(1838)

(Т.1, с. 91).

До Основ'яненка

[...] Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля.
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,

А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!

Та не дуже, бо все гине —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.
(1839)

(Т.1, с. 119–121).

Іван Підкова
(Уривок)

I

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,

В китаїку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине. [...]
(1839)

(Т.1, с. 122).

«Думи мої, думи мої...»

[...] Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...

[...] А я... А я
Тільки вмю плакать,

Тільки сльози за Україну...
А слова — немає...

[...] В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.
(1840)

(Т.1, с. 124–126).

Н. Маркевичу

[...] А Україна!
А степи широкі!
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить,
Там в широких полі воля,
Там синєє море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє,
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють,
Розмовляють сумуючи,
Отака їх мова:
«Було колись — минулося,
Не вернеться знову».
(1840)

(Т.1, с. 127).

Гайдамаки (Уривки)

[...] Сини мої! орли мої!
Летить в Україну —
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.

[...] «Чого, батьки, сумуєте?»
«Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...»

[...] Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тинем.
Любить її, думу правди,
Козацькою славу,
Любить її — ходім, сини,
На раду ласкаву.

[...] А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.

[...] Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть —

І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води, й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: «Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас?
Нема, не чуть... Не в батька діти!
Не плаче, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архістратиґа Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!»

[...] Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють. [...]
(1839–1841)

(Т.1, с. 128–190).

**Слепая
(Уривки)**

[...] В одежде грубой нищеты
Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил, любя, лелея,
Свое прекрасное дитя. [...]

[...] я — калека!
Я трепет сердца навсегда
Оледенил в снегах чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожат иногда,
Как эхо памяти невинной.
В их узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И в их [я] таю, в их тону,
И сердца тяжкие недуги,
Как благодатною росой,
Врачую ими, и молюся,
И непритворною слезой
С моей Украиной делюся.
Но глухо все в родном раю!
Я тщетно голос подаю,
Мне эха нету из дубровы
Моей козачки чернобровой.
Там все уснуло. Пустота
Растлила сердце человека,
И я на смех покинут веком,
Я — одинокий сирота! [...]
(1842)

(Т.1, с. 208–211).

**Гамалія
(Уривок)**

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати,
Не чуємо на чужині.
Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що плывуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України.
Почуємо славу, козацькою славу,
Почуємо та й загинем».
Отак у Скутарі козаки співали,
Співали сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
(1842)

(Т.1, с. 234).

**Тризна
(Уривки)**

[...] Провидя жизни назначенье,
Великий Божий приговор,
В самопытливом размышленьи
Он подымал слезящий взор
На красоты святой природы.
«Как все согласно!» — он шептал
И край родной воспоминал;
У Бога правды и свободы

Всему живущему молил,
И кроткой мыслию следил
Дела минувшие народов,
Дела страны своей родной,
И горько плакал... «О святая!
Святая родина моя!
Чем помогу тебе, рыдая?
И ты закована, и я.
Великим словом Божью волю
Сказать тиранам — не поймут!
И на родном прекрасном поле
Пророка камнем побьют!
Сотрут высокие могилы
И понесут их словом зла!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великие дела!
О Боже! Сильный и правдивый,
Тебе возможны чудеса.
Исполни славой небеса
И сотвори святое диво:
Воспрянуть мертвым повели,
Благослови всесильным словом
На подвиг новый и суровый,
На искупление земли,
Земли поруганной, забытой,
Чистейшей кровию политой,
Когда-то счастливой земли». [...]

[...] «О горе мне, горе! Зачем я покинул
Невинности счастье, родную страну?
Зачем я скитался, чего я достигнул?
Утехи познаний?... Клянусь их, клянусь!
Они-то мне, черви, мой ум источили,
С моим тихим счастьем они разлучили!
Кому я тоску и любовь расскажу?

Кому сердца раны в слезах покажу?..»

[...] Страдал несчастный сирота
Вдали от родины счастливой,
И ждал конца нетерпеливо.
Его любимая мечта —
Полезным быть родному краю, —
Как цвет, с ним вместе увядает!
Страдал он. Жизни пустота
Пред ним могилой раскрывалась:
Приязни братской было мало,
Не грела теплота друзей —
Небесных солнечных лучей
Душа парящая алкала.
(1843)

(Т.1, с. 245–247).

Розрита могила

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалася,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкому світі,

Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили

Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.
(1843)

(Т.1, с. 252–253).

**«Чигрине, Чигрине...»
(Уривок)**

[...] За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списками
Московські ребра?? Засівали,
І рудбю поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвітлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

[...] Не рвіть, думи, не паліте,
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.

І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!

Може... може... а меж тими
Меж ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихо-сумне,
Богобоязливе,
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!
(1844)

(Т.1, с. 254–256).

**Сон (Комедія)
(Уривки)**

[...] Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю,
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.

А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихо-сумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого,
Годуй діток; жива правда
У Господа Бога!

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,

І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

[...] Долітаю —
То город безкрайї.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може, те, що й московський.

[...] Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?»
«З України». — «Так як же ти
Й говорить не вмієш
По-здешньому?» — «Ба ні, — кажу, —
Говорить умію,
Та не хочу».

[...] Кінь басує — от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Первому — вторая
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доканала
Вдову сиротину.
Кати! Кати! людоїди!
Наїлись обоє,

Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

[...] От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і брата.
А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій — а то тепер
І кисни в чорниках!
П'явки! п'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Украйно!
Бездітна вдовице!
(1844)

(Т.1, с. 265–281).

Гоголю

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли — похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Богилова, брате...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Свої дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже — викохає
Та й продасть в різницю
Москалеві. Це б то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові-отечеству
Та німоті плата.
Нехай, брате. А ми будем
Сміятися та плакати.
(1844)

(Т.1, с. 284).

Єретик

Шафарикові

(Уривок)

[...] Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки!
Що звів єси в одно море
Слав'янської ріки!
Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту-думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса.
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як констанцький
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вовіки!
(1845)

(Т.1, с. 288–289).

Великий льох (Містерія)

(Уривок)

[...] Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,

Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають.
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков-домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила!
Байстрюки Єкатерины
Сараною сіли.

Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все-то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Стороннії люде!
Не смійтеся, чужі люде!

Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..
(1845)

(Т.1, с. 327–328).

Кавказ

*Искреннему моему
Якову де Бальмену*

(Уривки)

[...] Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прою з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати згнущуються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?

[...] Встане правда! встане воля!
І Тобі одному

Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кровавії ріки!

[...] А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерних гарячих сльоз!
А батькових старих, кровавих,
Не ріки — море розлилось,
Огненне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава.

[...] Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

[...] А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

[...] Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Україні витай,
Літай з козаками понад берегами,
Розкриті могили в степу назирай.

Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.
А поки що мої думи,
Моє люте горе
Сіятиму — нехай ростуть
Та з вітром говорять.
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Мої думи аж до тебе!..
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш...
І могили, степи, море,
І мене згадаєш.
(1845)

(Т.1, с. 343–347).

**І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм
в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє
(Уривки)**

[...] Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесе на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претесе знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро! [...]

[...] Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя. [...]

[...] І всі мови
Слав'янського люду —
Всі знаєте. А свої
Дас[т]ьбі... Колись будем
І по-своєму глаголять... [...]

[...] Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,

Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили. [...]

[...] Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

[...] Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.

[...] Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитай[те],
Щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрилися
Високі могили

Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За що розпинали!
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!»
(1845)

(Т. 1, с. 348–354).

Холодний Яр

[...] Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона.
Не славтеся царевою
Святою войною.
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество!.. Єй-богу,

Овеча натура;
Дурний шию підставляє
І не знає за що!
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
«Гайдамаки не воїны —
Розбойники, воры.
Пятно в наший истории...»
Брешеш, людоморе!
За святу правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.
Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землю, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.
(1845)

(Т. 1, с. 355–357).

«Як умру, то поховайте...»

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори —
Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися... [...]
(1845)

(Т.1, с. 371).

«За що ми любимо Богдана?»

За що ми любимо Богдана?
За те, що москалі його забули,
У дурні німчики обули
Великомудрого гетьмана.
(1845-1846)

(Т.1, с. 372).

«Нудно мені, тяжко — що маю робити?..»

[...] Не смійтеся ж з мене, що я сирота!
Прибуде година, коли не загину —
Меж вами, панами, недоля моя, —
Полину, побачу свою Україну:
То ненька рідненька, то сестри стоять —

В степу при дорозі — високі могили...
Отам моя доля, там світ Божий милий!
(1837–1839)

(Т.1, с. 405).

В казематі

Моїм союзникам посвящаю

(Уривки)

[...] Любітеся, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте.

(Т.2, с. 11).

III

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молися, сину, за Вкраїну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні

її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

(Т.2, с. 13).

Х

В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказати по правді, не було.
Та все-таки якимось жилось.
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелося.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жити,
Людей і Господа любити.

(Т.2, с. 19).

ХІІ

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебрі рознесли!
Нехай і так. Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля Господа. Годіть!
Смиріться, моліться Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.
(1847)

(Т.2, с. 20).

N. N.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

(Т.2, с. 35).

«Не гріє сонце на чужині...»

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу
Та люте панство проклинав.
І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа,
Тойді повісили Христа,
Й тепер не втік би син Марії!
Нігде невесело мені,
Та, мабуть, весело й не буде

І на Украй[ні], добрі люде,
Отже таки й на чужині.
Хотілося б... Та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого
Або хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли,
Та й більш нічого. Так-то, люде,
Хотілося б. Та що й гадать...
Нащо вже й Бога турбовать,
Коли по-нашому не буде.
(1847)

(Т.2, с. 38).

Сон («Гори мої високії...»)

[...] Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

[...] Нащо вже лихо за Уралом
Отим киргизам, отже, й там,
Єй же богу, лучше жити,
Ніж нам на Украйні.

[...] Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті.
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах.
(1847)

(Т.2, с. 40–43).

Іржавець

[...] Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?
(1847)

(Т.2, с. 45).

Н. Н.

О думи мої! О славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!..
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанну свою Вкраїну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,
Тільки не кидай, в пекло з тобою
Пошкандибаю...
(1847)

(Т.2, с. 47).

Чернець

[...] Ходив по келії. Ходив,
А потім сів і зажурився:
— Для чого я на світ родився,
Свою Україну любив?
(1847)

(Т.2, с. 52).

Полякам

[...] Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: «Te Deum! Алілуя!..»

Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.
(1847)

(Т.2, с. 48).

А. О. Козачковському

[...] І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії,
Руді-руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.
[...] О доле моя! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи, може, крий Боже,

Тут і загину.
І почорніє червоне поле...

[...] Минають літа молодії,
Минула доля, а надія
В неволі знову за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.
А може, ще добро побачу?
А може, лихо переплачу?
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь.
І може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій. Боюсь!
Боюся сам себе спитати, —
Чи се коли сподіється?
Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе.
А іноді так буває,
Що й сльози не стане;
І благав би я о смерті...
Так ти, і Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені Бога
О смерті благати.
(1847)

(Т.2, с. 59–61).

Москалева криниця

[1-ша редакція]

[...] легше умирати
Хоть на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій в палатах...
(1847)

(Т.2, с. 62–69).

«То так і я тепер пишу...»

[...] То так і я тепер пишу,
Папір тільки, чорнило трачу...
А перш! Їй-богу, не брешу!
Згадаю що чи що набачу,
То так утну, що аж заплачу.
І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І, мов добро кому зроблю,
Так любо серце одпочине.
Якби сказать, що не люблю,
Що я Україну забуваю
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю,
Їй-богу, братія, прощаю
І милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали.
Хоч я вам кривди не робив,
Та все-таки меж вами жив,
То, може, дещо і осталося.
(1847)

(Т.2, с. 70).

«Ну що б, здавалося, слова...»

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!
(1848)

(Т.2, с.94).

«І виріс я на чужині...»

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї:
То самотньому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна...

[...] І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві...

.....
Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадають.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати — і мовчать!
(1848)

(Т.2, с. 119).

«Меж скалами, неначе злодій...»

[...] Нудно йому на чужині,
І добро остило!

Хочеться хоч подивиться
На свій край на милий!
На високії могили!
На степи широкі!
На садочок!

[...] О Боже мій!
Якеє ти, поле!
Своє поле! Яке то ти
Широке... широке!..
Як та воля...
(1848)

(Т.2, с. 113–114).

«Ой гляну я, подивлюся...»

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле;
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волі.
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу,
Там би я... Та шкода й гадки,
Не буде нічого.
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію...
(1848)

(Т.2, с. 77).

«Заросли шляхи тернами...»

Заросли шляхи тернами
На тую країну,
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув.
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому?
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи? Боже милий!
Тяжко мені жити!
Маю серце широкее —
Ні з ким поділити!
Не дав єси мені долі,
Молодої долі!
Не давав єси ніколи,
Ніколи! ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати! — Минулися
Мої дні і ночі
Без радості, молодії!
Так собі минули
На чужині. Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити!..
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи. І не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радовать, і не корить
Чоловіка злого.

І умерти!.. О Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убитий,
На тую Україну!
(1849)

(Т.2, с. 191).

«Хіба самому написать»

[...] Мій Боже милий! як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? для чого?
За що я Вкраїну люблю?
Чи варт вона огня святого?..
Бо хоч зостаріюсь затого,
А ще не знаю, що роблю.

[...] А все-таки її люблю,
Мою Україну широко,
Хоч я по їй і самотній
(Бо, бачте, пари не найшов)
Аж до погибелі дійшов.
(1849)

(Т.2, с. 199–200).

«Буває, в неволі іноді згадаю...»

[...] — Дивися, дитино, оце козаки
(Ніби мені каже), — на всій Україні
Високі могили, дивися, дитино,
Усі ті могили усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками! Бачиш, як лежить —

Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, та Бог його знає,
Коли-то те буде. Дивися ж, дитино!

[...] І за могилою могила,
Неначе гори, поросли
На нашій, синочку, землі!

[...] А як ми бились, умирали,
За що ми голови складали
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже,
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А може,
І про могили, і про нас
З старцями Божими по селах
Правдива дума невесела
Меж людьми ходить...
(1850)

(Т.2, с. 224–227).

«Лічу в неволі дні і ночі...»

[...] Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими!
З темними лугами!
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люде,
Що на цій чужині!
Гуляв би я понад Дніпром

По веселих селах
Та співав би свої думи,
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий!
На лани тії зелені
І тії могили! А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий!
Або хоч надію
Пошли в душу... бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холодне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, — і ці думи
Зо мною сховають!..
І мене на Україні
Ніхто не згадає!
(1850)

(Т.2, с. 209–210).

Неофіти

Поема

[...] Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим

І оживи, і просвіти!

[...] Ридаю,
Молю ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божєє кадило,
Кадило істини.
(1857)

(Т.2, с. 245–246).

Юродивий

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Украйну правили. Добра
Таки чимало натворили,
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра.
А надто стрижений Гаврилич
З своїм єфрейтором малим,
Та жвавим, на лихо лихим,
До того люд домуштровали,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою, і всім...
І «благосклонні перебували
Всегда к єфрейторам своїм».
А ми дивились та мовчали,
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби!
Підніжки царськії, лакеї

Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу! Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!
О роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись.
(1857)

(Т.2, с. 258).

Подражаніє 11 псалму

Мій Боже милий, як-то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: ми не суєта!
І возвеличимо надиво
І розум наш і наш язык...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?
— Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу

Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша і слова —
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такії.
Розкинь же їх, твої святисє,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!
(1859)

(Т.2, с. 281).

Ісаія. Глава 35

(Подражаніє)

[...] Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться [...]
(1859)

(Т.2, с. 284).

Осія. Глава XIV

(Подражаніє)

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі,
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!
Мій любий краю не повинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,

Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...

[...] Скажи, що правда живе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхе[є], не древле слово
Розтленне, а слово нове
Меж людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...
(1859)

(Т.2, с. 332–333).

«Не нарікаю я на Бога»

[...] Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть. І дурю!
Себе-таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого?

[...] Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люде жито жати...
Веселії жнива!..
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!!!

Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом?
Дурю! Бо лучше одурить
Себе-таки, себе самого,

Ніж з ворогом по правді жить
І всує нарікає на Бога!
(1860)

(Т.2, с. 355).

«Якби з ким сісти хліба з'їсти...»

Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і як-небудь на сім світі,
А все б таки якось жилось.
(1860)

(Т.2, с. 364).

«Чи не покинуть нам, небого...»

[...] Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини посажу,
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу.
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...
(1861)

(Т. 2, с. 373).

**3 листа до Костя Горбала
[19 січня 1862 р.], Кезді-Вашаргели
[на угорсько-волосьькому пограниччі]**

[...]

Ни жаль мені сего світа, милий мій друже [...], але претці жаль би міні ще гинути, бо чую в собі силу, шоби-м си своєму світлому народови міг співаком прислужити, а тепер аж собі зміркуйте, любчику, як я си Вашим листом урадував, бо ци ж могло би мене то дужше май увеселити, як та відомість, що люде мене ще за люде мают, а ни хочут міні на стороні марне погибати дати! О, Ви ни здумаєте, соколе, який я при ті гадці щастливий, шо нині-завтра у свої краї, мижи свої люде си поверну і їм ще хоть лебедю пісню заспіваю. Коли ж мене лиш сама думка так щастливим робит, який же я тогди аж щастливий буду, як тота думка наяві стане? [...]

**3 листа до Костя Горбала
[Весна 1862 р.], Кезді-Вашаргели
[на угорсько-волосьькому пограниччі]**

[...] Нима у вас там у які книгарни Шевченкові діла купити або хоть «Марусеньку»? Ей, тото би я рад та ще рад! Гину, братчику, за Українов, єй-Богу!

**3 листа до Данила Танячкевича
[Січень 1863 р.], Кезді-Вашаргели
[на угорсько-волосьькому пограниччі]**

[...] Моє щістя в Буковині у горах, а коли ни в горах, то все-таки у Буковині мижи Дністром а Прутом. Ни знаєте ви, любку мій, кільки там краси та поезії! Хто ни може на Україну та там ся народного духа учити, то най иде в руску Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний

Потік, а як там побуде якис час, най иде межи гуцули, у Довге Поле, у Ростокі, у Шипіт, у Сторонец!

[...] Усім щирим та ревним руским парубкам низенький мій поклін! Ни забувайте мене, братя мої, так, як я за вас ніколи в світі ни забуду. А караскайтеся німецьких та ляхських звичаїв, караскайтеся, молоді мої братя, аби біда над нами гору ни узяла. На вас уся наша надія: піддасте ви ся біді, то и ми пропадемо, бо ми — билє, а ви цвіт, ви маєте ваш нарід уквічати. Караскайтеся, братя, чужоземщини та набувайте рідного духа, — найчистіш він на Україні віє, вітак на Буковині, — ни забувайте, соколи мої ясні.

**З листа до Костя Горбала
[Від 1867 р.]**

[...] Я наш нарід цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що его велика доля жде [...].

(Федькович Ю. Твори. Том п'ятий. Статті. Листи / Упорядкув., підгот. текстів Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець, Л. М. Черняк ; вступ. ст. Б. І. Мельничука ; прим. Л. М. Ковалець. — Чернівці : Буковина, 2021. У друці).

**Із «Доповідної записки виконавчому комітету
Буковинського сейму про реформу
початкової школи на Буковині»**

[...] Головним елементом народності є народна мова. Ми маємо звучну, гнучку, здатну до вивчення мову, незважаючи на те, що московити і поляки намагаються її поглинути.

Якщо вона не могла розвиватися в літературному відношенні через боротьбу з варварами, що прийшли зі Сходу, то вона розвивалася в селянській хаті і народила такого генія, як Тарас Шевченко, який зробив цю мову безсмертною.

Мова наших учнів повинна бути народною, без русизмів і полонізмів. Зрозуміло, мові шкільних підручників має надаватися велика увага, тому що підручники деякою мірою заміняють учителя, оскільки небагато вчителів народних шкіл на Буковині

стоять на такому рівні освіти, щоб відповідати вимогам народної школи і працювати без доброго підручника. І як же дитина навчиться читати без хорошого підручника?

А добрі, складені в душі народності підручники мають перевагу і в тому, що знання, придбані в школі, переходять додому: батько, можливо, заради гонору звелить синові прочитати йому дещо, і якщо знайде прочитане відповідним його поняттям і поглядам, то воно, безумовно, сподобається йому. Я мав нагоду переконатися, що таким чином селяни дуже охоче навчаються.

Цілковита помилка, коли стверджують, що мислення селянина спрямоване тільки на реальне, практичне і безпосереднє. Мабуть, так можна сказати про північнонімецьких селян, але не про русинів (українців), слов'ян взагалі. Русинський (український) селянин живе серед поезії, хто не може в це повірити, нехай прислухається до його чудових казок, незліченних мелодійних пісень, звичаїв і традицій, і він переконається в правильності моїх суджень.

[...] Чому майже в кожній селянській хаті на Галичині і в Україні можна знайти молитовник, псалтир, акафіст, Євангеліє, житіє святих і навіть Біблію? Це пробуджує і живить релігійне буття і є єдиним засобом його розвитку. Якщо думати про інтелектуальний розвиток народу і розвиток української народної мови, то цього легко досягти, зробивши через консисторію доступними церковні книги.

[...] Безперечно, завданням народної школи не є зробити з селянина вченого, але навчальний матеріал повинен збагачувати знаннями і розширювати світогляд. Душею русинський (український) селянин не дуже прив'язаний до землі й не прив'язується до неї, якщо народна школа не буде виконувати своє призначення. Селянин повинен любити землю, а не бути прив'язаним до неї, як черв'як або рослина.

[...] У них [сербів. — Упор.] вчений Караджич [Караджич. — Упор.], а в нас Пантелеймон Куліш ввели евфонічний спосіб письма, без старої етимології, щоби звільнити мову від усього старого і дати їй можливість розвиватися. До сьогоднішнього дня нема граматики в повному розумінні цього слова.

Що стосується іноземної мови в початковій русинській (українській) школі, то це тільки марна трата часу.

[...] Всі підручники, за винятком молитовників, в яких треба зберегти слов'янський текст, мають бути написані слов'янською мовою, евфонічною орфографією і мають, перш за все, відповідати поглядам, почуттям, традиціям і звичаям народу.

[Не пізніше 12 вересня 1869 р.]

*З німецької переклала Марія Никирса
(Там само).*

Україна

Україно, Запороже, годі вас забути,
Ах, бо мило тамки жити, мило тамки бути,
Де ті трави шовковії славні степи криють,
Де ся квіти поза квіти в зимних росах миють,
Де стада ржуть, де соколи, де вірли співають,
З буйним вітром у заліжку козаки літають.

Хто ж то може знов забути могили, кургани,
Де козацтво українське, славні атамани
Свою славу сном провадять, славов серце гріють,
А ті думи богатирські так то гарно піють,
Що аж тут ся відзивають, що аж тут їх чути, —
Україно, Запороже, можна вас забути?

Онде грає жвавий хлопець у торбан* весело;
Онде дівче йде по воду, думку йкусь завело;
Там сопівка приграває ніби соловіє,
Що там, в гаю калиновім, піє все та піє;
А там бджілка злотокрила думно си співає,
Обмучилась медівницев, ледве що вертає.

Он колишесь тихий Дніпер, вечір, він дрімає,
А по синій его фалі човенце плаває,
В ньо си сіло гарне дівче, красне, як малина,
А хороший кермаченько ляг їй на коліна,

* Торбан – музичний інструмент.

Обзирає сороківці*, що в коралі в'яжуть,
А потому, а потому — далі вже не скажу;
А хоть рад би-м і сказати, але наші милі
Вже пропали в синій мряці, що Дніпер укрила.

Далі видко білий хутор, пасіки, ставочок,
Знов байрак там яворовий, вишневий садочок,
А в садочку мила хатка; тамки, на порозі,
Сіло дівче русокосе, — ах, які ж там нозі!
Та й іголков тонесеньков шиє в хустку квіти.
Де ти бачиш, біловусе, де, мій ясний світе!
Тихо, тихо, любе дівче, видиш он сокола?
А дівчина — чорні очі — глипла доокола:
То не сокіл, то мій милий вороним літає!
Та й схопилась красавичка, ліску відчиняє,
А сокіл вже на подвір'ї, дівчину любує,
В'на 'го хоче посварити, годі, бо — цілює.

Глянь там далі на прикмету: думаш, там соколи?
Ні, там славні чумаченьки возять з Криму соли.
От дивися, вже і стали, вже й воли пустили,
Вже і ватра запалена, вже ся розложили.
Той готує ситу кашу, ті вози знов мажуть,
Хлопці шумки заспівали, старші казку кажуть.

Далі, далі, онде небо багром рум'яніє;
Слухай добре, як то мило десь звіночок піє!
То в тій церкві там за лісом з дев'ятьма верхами,
Всі покриті срібнов бляхов, злотними хрестами,
А священник — старець ходить по святій контині**,
Молих слави Запорожу, щастя Україні.
(1862)

(Федькович Ю. Твори. Т.1. Поезія. Ч.1. Лірика / Упорядкув.,
підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука та М. І. Юрійчука ; вступ.
ст. Б. І. Мельничука. — Чернівці : Буковина, 2004. — С. 46—47).

* Сороківець — монета.

** Континна — храм.

**До мого брата Олекси Чернявського,
що збудував міст на Черемші у Розтоках**

Мостив мій братик мости
З білої риби кости,
З каменя дорогого,
З перстень золотого.
Мости, брате Олексику,
Мости, ти, мій друже,
Єднай нашу Буковину
З Червоною Русев.
Най Черемош запінений,
І Чорний, і Білий,
Із братію із руською
Нас більше не ділить.
Най возьмемся однов силов
До одної справи:
Добувати батьківської
І волі, і слави.
Най загостить з того боку
На наше подвір'я
Руська щирість; а від нас знов
Православна віра
Най вернеться в Галичину,
Най засвітить ясно,
Щоб римського анцихриста
Туманища згасли,
І знов правда повернула
На тамтой бік в гості —
Все по твоїм, пане-брате,
По тисовім мості.
(1863)

(Там само, с. 106).

**В день скону батька нашого Тараса Шевченка!
Кобзаря Русі, Мартира України,
предитечі нашої волі і слави!**

(Уривок)

[...]

О вої, мартирі святі,
Поборники святої волі!
Ви висипали море крови,
Ви не боялися катів,
Не ізлякалися тиранів!
О станьте, станьте разом з нами
За святу правду, волю в брані!
Не з'їв одну Єрусалим,
Не вбив другу поганий Рим;
Да чей і Москва прелукава
Карбованцями не задавить!
О Москво, ти неси́та крови!
Крови пророків і святих,
І праведних святої крови
Вже переповнена́ чара!
Уже небесний велій Цар
Мсти ангелу подав погар,
Розсипать над тобою кару!
І буде ще й до каплі править
Кров праведних, пророків кров,
Усю їх кров, усі їх душі!
Як гадину, тебе задушить,
Як червака, ногою здавить,
І твої ангели лукаві!
(1866)

(Там само, с. 117–118).

3 «Окрушків»

XVII

У науці, у розраді
України доля,
А в залізі да у крові
України воля:
А у пісни голоснії
України слава!
Благословіть Україну,
А я заспіваю.
(До середини 1860-х рр.)

(Там само, с. 130).

Страж на Русі (А)

Як шум і грім по небесах,
Як гук і буря по лісах,
Розлягся голос по Дунай:
Хто осокотить руський край?
О руський край, спокоєм будь,
Бо твоя страж єсть руська груди!

Тя жог татарин, бісурман,
Пив твої крові ляцький пан,
Та ще й донині він не сит,
Бо ще й донині рад би пить!
О руський...

А білий цар, як змій, стоїть,
Та рад би зжерти цілий світ,
Та рад би разом всіх слов'ян
Закути у оден кайдан.
О руський...

А єзуїт ввесь світ би рад
Перестроїть на римський лад

Та й ту святую нашу Русь
Заколотити в свою грузь.
Святая Русе — без тривоги!
Бо твоя страж — сам Господь Бог!
(Сторонець, 20 червня 1874)

(Там само, с. 167).

**Вже два[д]цять рік...
(Уривки)**

Вже два[д]цять рік і п'ятий річ,
Як я віршую, і співаю,
І в повістях проповідую
Ту рідну, руську нашу річ.
До чого ж доспівавсь, о братя?
Богдай би було не діждати!
 Москалисько, як вовчисько,
 Лупає очима
 І з кровавим своїм кнутом
 Грозить за плечима.
 [...]
 Але доста буде
 На сегодне того дива!
 Чужина та й годі!
 Лучше, братя, подивімся
 Ми до свого роду
 І загляньмо в свою хату,
 Що у нас ся діє,
 І як пораються наші
 Бідні гречкосії.
Оден собі аж страх забаг
У золоте улізти руно
І нині русином ще ляг,
А завтра встав уже румуном.
[...]

А другий знов, як та свиня,
У москалі конечне преться,
Бо там карбованці бриня,
І «батьошкова» водка п'ється
За наші запродані душі!
У Мбскві і на вербі груші,
А в нас їх і на груші ніт.
О, безталанний той наш світ!
[...]
Але нічо то, бо на них,
На бідних наших гречкосіях,
Святої Руси вся надія,
А не на апостатах тих,
Що нас, убогих, ся зрікають.
Тим я ні пишу, ні співаю,
Але кладу на них проклін:
Богдай, як то пречисте море,
Що трупів з себе відкидає,
Так вивергла їх Русь святая
Од свого імені! Амінь.
(Чернівці, 24 червня 1886)

(Там само, с. 211–214).

Я не дивуюся...

Я не дивуюся, що ми
Нічого в світі не умієм
(Звичайно, бідні гречкосії);
Але дивуюся, що ми
Нічого вчитися не хочем,
Хоть нам наука коле в очі,
Хоть нам при кожному лучаю
І верби ю проповідать.

Не цурайтесь, не цураймось
Ми науки, братя!
Роздивімся поусюду,
Заздрім в кожду хату,
Щоб навчитися з чужої,
А не свої хиби,
Що нам вчитись ще, а що нам
Забувати треба,
Й до котрого поберіжя
Нам би кермувати,
Щоб до мети ся добити,
В пристань ся дістати.
Бо та руська наша мета
Світла і велика,
Але путь до неї строма,
Прикра і далека.
І ніхто ю нам не справить,
Як свята наука;
Задля того ж, руські братя,
Книжку, книжку в руки!
(23 н.ст. новембра 1886)

(Там само, с. 217).

На Новий рік

І знов один нам рік минув рік,
Рік распри, брани, лиха, горя..
У вічності безденне море,
Неначе камінь, утонув,
А нас, як старців загублених,
Лишив і голих, і студених,
Неначе той дірявий міх,
Всім другим народам на сміх.
[...]

Пробудіться з сну твердого,
Пробудіть з похмілля,
Та без рукавиць озміється
До святого діла.
Щоб, як рік отсей минеться,
А новий настане,
Вас уже людьми застав він,
Вас вже русинами.

Сего вам благо бажає
Ваш кобзар-каліка
І в святого з неба молить
Щастя вам вівіки.
(16 н. ст. новембра 1886)

(Там само, с. 216)

**Старий господар умирає і сина навчає
(Уривок)**

За все найдужче, сину, тих ся бій,
Що хочуть в тебе взяти нарід твій,
Сокровище твоє щонайдорожче.
Не бійся дебр, а бійсь в болоті трощи.
(8 н. ст. декембра 1886)

(Там само, с. 219).

**До руських наших дяків
(Уривок)**

[...]
Лиш ви одні не зреклись нас,
Йонафтани* нові,
І плекає то рідне

* Йонафтан, Йонатан – біблійний герой, син ізраїльського царя Саула. Безкорисливо і вірно товаришував із Давидом, корий убив велетня Голіафа. Узагальнено: Йонатан – хоробрий і відданий друг.

Руське наше слово,
Як сокровище велике,
Нам Господом дане,
Не боявшись ні тих тайних
Священнотиранів,
Ні тих явних апостатів*,
В порфір** оповитих,
Та мітрами увінчаних,
Та грішми набитих.
За се Вам слава і поклін,
Поборники, герої нові
Живого, істинного слова!
Не дайте 'го врагам у плін
А Господь сам вам допоможе
Бо з правдов десниця є божа,
А де є Бог, там є і світ.
Боріться, братіє, боріть!
(24 н. ст. декембра 1886)

(Там само, с. 224).

ІЗ ЗБ. «СПІВАННИК ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДІТОЧОК»

9. Рідний край

Там, де я родився, там мій рідний край;
Слави, щастя, долі, Боже, єму дай!
Слави, щастя, долі, веселу годину,
Мир во віки вічні, мир на Буковину!

Там, де я родився, там мій рідний дім;
Слави, щастя, долі дай там, Боже, всім!
А найпаче нені і вітцеві мому,

* Апостат – відступник від чого – або кого-небудь; віровідступник.

** Порфір, порфіра – багрянця, довгий верхній одяг з дорогої тканини багряного кольору, який носили монархи у старовину.

Мир вівіки вічні, мир у ріднім дому.
(1886)

(Там само, с. 227).

23. Що я люблю, в що вірую, на що надіюсь

Я люблю мою Русь-Україну;
Я вірую в її будучину;
В тій то надії я живу й умру.
(25 серпня 1887)

(Там само, с. 228).

ІЗ ЦИКЛУ «СПІВАНКИ»

XII. Нова Січа

(На голос «Ще не вмерла Україна»)

Заруй, туре, буйний туре,
Буковинський туре,
Най твій голос зарокоче,
Як грому во бури!
Щоб розлягся він от Дону
Даже до Дунаю,
Що ми Січу заложили
В буковинським краю.
Не за Дніпром заложили,
Ні на Запорожу,
А у граді чорних уців,
Руси на сторожу.
Архістратиг Міхаїло
Вождем нашим буде,
А покров — руське слово
Й щирі руські груди.

Була Січ на Україні,
Чуди зруйнували,
І козацьку давню волю
Вбити загадали.
Не уб'єте руську волю,
Вороги прокляті,
Бо та Січа України
В кожній руській хаті!
Бо та Січа України
В кожній руській груді:
Не зруйнують ні татари,
Ні ляхи, ні чуди!
Бо та Січа України
Повік буде стати;
Стережіт ю, руські діти,
Як рідную мати!
(1887)

(Там само, с. 239–240).

Три як рідні брати (Уривок з повісті)

[...] Ми обіздрилися, а мій жандарик молоденький стоїть нам за плечима, але лиш у мундирі. Без зброї, та й паличка в руках.

— А це ви, — кажу, — пане мій золотий, ангеле мій добрий, щось-те мене два рази від смерті відкупили? Пане мій делікатний та дорогий!..

— Та-бо гов тобі вже з тільким паньканням! — каже жандар.

— Я вже й не пан, я такий мужик, як би й ви.

— Оце би то? — кажемо.

— Учора дістав абшит*. Але нехай вам крайнім словом скажу. Я дома не маю ні вітця, ні матери, ні родини такої, аби мені до душі. От задумав собі оттут між вами оселитись. Маю пару гроший, куплю собі ґрунт гарний, покладу хату, справляю худобу та й буду собі жити, коли бог допоможе, бо я знаю господарство.

Я так зрадів, Господи! «А ви ж би...», — кажу.

— Та-бо гов уже з тим тільким виканням! — гримнув жандар.

— Не кажіть мені «ви», але таки по-парубоцьки «ти».

— То нехай же буде й «ти». А ти ж би, — кажу, — між нами, простими руснаками, хотів жити?

— Я, — каже Тайвер, — той руський край та ті руські люде так полюбив, що і не сказати. У вас, — каже, — так якось сердечне, звичайно, красно; а у нас, на тій нашій Німеччині, холодно якось, нудно!

— Та-бо тобі треба женитися, — каже Яків до жандаря. — Без жінки не йде господарство в лад.

— А ти як гадав? — каже жандар, — женитися відки голова! Що, варе, моя Оленочка, та чарівочка, діє? Серце моє!

— Яка Оленочка? — питаю я.

— Або твоя сестра! — каже Тайвер.

— Як це?

— Оттак це: ми двоє любимося, та й годі! Ти не знав?

* Абшит — звільнення з військової служби.

— А я ж би відки знав? — кажу я. — Олено, ходи сюди зараз!
— крикнув я.

Вона вийшла, да така вже вам засоромлена, що і світа божого, мабуть, не видить.

«Дівко, — кажу, — а я отце що за речи чую? О-о!»

Вона мені в ноги.

«Бадічку, — каже, — простіть мене, я согрішила. Я вже більше не буду!»

— Вже більше мене не будеш любити? — каже жандар, а сам і собі засоромивсь. — Що ти мені казала? Знаєш, тогди коло керниці? Га?

— Ий, та-бо ти все з твоїми вигадками! — каже бідна дівка, плачучи. — А я тобі тогди не казала, що то таке буде? А ти все своєї!.. О падоньку ж мій! Бадічку, не гнівайтесь на мене, я вже на него ані подивлюся більше! То він, бігме, він винен, най сам скаже: хто кого перший раз зачепив? Та ще із тим морганням своїм поганим!..

Ми як стояли, так усі і засміялись.

«А тепер що буде?» — питаю я жандаря.

— Тепер оттак буде, — каже він, — я остану в тебе, доки собі де ґрунт не напитаю та не справлю, що треба. Тим часом дасть Бог і Великдень, а по Велицідні і Зелені святки, чи як там, буде і весілля. Згода?

— Та бо ти не чув, що Олена тебе і знати не хоче? — кажу я, жартуючи.

— Та я, бадічку... я лиш так... я, бігме, лиш так, я...

— Не цірся* небого, тільки, але скажи таки попросту, що любиш, та й годі. Мені тутки комедії твоєї на потрібно.

— Я лиш трошечки, бадічку. Бігме, лиш трошечки!

— Коли лиш трошечки, то я тебе за него не оддам. Що би то, — кажу, — за тривок між вами був, якби ти свого чоловіка лиш трошечки любила?

— Та-бо я 'го буду дуже любити! — каже бідна дівчина, а тут так засоромилась, що, мабуть, не знає, чи вона на землі стоїть,

* Ціритися – викручуватися.

чи під землею. Коли так, — кажу, — то що иньше: поцілюйтесь.
А тепер ходім вечерять, бо я вже зголоднів, тільки говорючи.
(1865)

(Федькович Ю. Твори. Том другий. Проза. Повісті та оповідання / Упорядкув., підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець та Л. М. Черняк ; вступ. ст. Л. М. Ковалець. — Чернівці : Буковина, 2010. — С. 130—132).

3 трагедії «Хмельницький» (Фрагмент)

[Богдан Хмельницький, відповідаючи на його звеличення бургомістром Києва: «А хто святу Русь лиш спом'яне — / То й твою честь і славу не мине!..», промовляє у творі]:

О! Щоб на се ласкаве твоє слово
Собі лиш заслужити, друже мій!..
Але єсли заслуга в добрі воли,
А добра воля у заслугі є,
То я собі заслужу твоє слово.
Бо я для України лиш жию!
Єї і душу, й тіло завдаю!
За ню ріков козацка моя кров!
Се моя заповідь! Гости здоров!
(1886)

(Федькович Ю. Твори. Том четвертий. Драматургія / Упорядкув., підгот. текстів Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець, Л. М. Черняк ; вступ. ст. Л. М. Ковалець ; прим. Л. М. Ковалець, Т. Р. Ковальця. — Чернівці : Буковина, 2014. — С. 243).

Рідна мова

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити
Ненька наша мила?
Як ту мову мож забути?
Таж звуками тими
Ми до Бога мольби слали
Ще дітьми малими;
У тій мові ми співали,
В ній казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.
Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму обминають.
Ой тому плекайте, діти,
Рідну руську мову,
Вчіться складно говорити
Своїм рідним словом!
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!
(1869)

(Воробкевич С. Вибрані твори / Упорядкув., підгот. текстів, передм. та прим. П. М. Никоненка, М. І. Юрійчука. — Київ : Дніпро, 1988. — С. 101).

Котляревський

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вдовж і вшир гонив,
Втім, схопився і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склоні кам'яному
Котиться стала — час малий проплив,
І вниз ревла лавина дужче грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати.
(1873)

*(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.1. — Київ : Наук.
думка, 1976, с. 143)*

УКРАЇНА

[3 циклу]

Моя любов

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любові, щирості, спокою.

Вона так гарна, а проте
Так нещаслива, стільки лиха

Знесла, що квилить лихо те
В її кождіській пісні стиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректись власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ся любов
Тій другій а святій любові
До всіх, що лють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!
(27 іюня 1880)

(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.1. — Київ: Наук. думка, 1976, с. 83)

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люди.

Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

«Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на usługі
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

Пора, діти, добра поглядати
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!»

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймося,
Українські люди!

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!
(17 березня 1883)

(Франко І. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упорядники: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменяр, 2001. — с. 22—23).

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служити!
Довершилась Україні кривда стара, —
Нам пора для України жити.

Не пора, не пора, не пора
За невігласів лить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапóр!

Бо пора це великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі!
(1880)

(Франко І. Мозаїка, С. 23–24).

Ляхам

І ми браталися з ляхами.

Т.Шевченко

І що ж, що ми з вами братались?
Все-таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Україні.
І хліба доволі на полі.
Лиш жити б та бути донині.
Та біс підкусив вас «брататись»,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо його шию пригнути.
І що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше, —
Сусіди обох нас з тобою
І тиснуть, і днуть, брате-ляше.
Та мало для тебе науки!
Як власті лиш крихту у руки
Дістав ти з німецької ласки,
Як крихта нам впалась свободи, —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
«Братаймось!» — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі хай в'яжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кожний на своєму полі

Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуємось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
«Брат братом, а бриндзя за гроші».
(12 падолиста 1882)

(Франко І. Мозаїка, С. 24–25).

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА СТУДЕНТСЬКА МАНДРІВКА ЛІТОМ 1884 Р.

Уривки

[...]

Дня 4 серпня. Станіславів.

Хоч з-польська зоветься, а все ж і тут Русь,
І тліють огні тут могуті;
Усіх тут вичислювать я не берусь,
Всі ми почуваєм їх лучі.

Тут нашої мови скарбницю здвига
Професор Євген Желехівський;
Хто б вдячно не стис його руку, хіба
Не був би син батьківський?

[...]

Дня 7 серпня. Віче академіків.

На віче йде молодіж. Радять вони
Не про свою власну бідноту,
І не про забаву, і не про хісни,
Але про загальну турботу.

Про те, як би спільно ті хмари прогнать,
Що густо над нами зависли,

Як волі, простору найбільш добувать
Для рідного слова і мисли.

Щасти біг вам, сміла громадо! Ваш труд,
О, вірте, не буде даремний!
Ті сімена чисті зійдуть і зростуть,
І морок розсіється темний.

Лиш діло робіть! Не по ваших словах
Колись вас судитимуть люди;
Лиш трудом залізним мурований шлях
Заслугою вашою буде.
[...]

Дня 19 серпня. Сокільська скала.

На волю! На волю! По бистрій ріці
Гуськом ідуть добрі дараби.
Се наші вози. Ось по лівій руці
Сокільської скелі поваби.

Сюди нам Федькович живцем переніс
Гейнівську Лорелею,
Та, знать, надокучив їй камінь і ліс,
І бовтнула в вир під кручею.

І, як топелиця, вона тут жиє,
На бідні дараби чатує.
Федькович із жалю горілочку п'є
Та «Дикії думи» віршує.

Дня 20 серпня. Вижниця.

Про Вижницю, певно, не кождий чував,
А Вижниця — то ж не дурниця!

В куті тім «гуцульський король» панував,
Преславний Лук'ян Кобилиця.

Се простий був гуцул; його гуцули
Послом обібрали до Відня;
Коли там дебати і свари гули,
Шептав він: «Ой Русь наша бідна!»

Хотів, як умів, він здвигнути її,
Щоб залежала тільки від Відня,
За те мусив гори покинуть свої,
А Русь досі як бідна, так бідна.

Тут наша мандрівка кінчиться, брати!
Ще нічку забавмося спільно!
Хто зна, чи стрінемося й куди кому йти?
Руками сплетімося щільно!

Хай кращої долі задатком будуть
Ті наші робучії руки!
А завтра з нас кождий піде в свою путь —
До праці! До діл! До науки!
(1884)

(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.3. — Київ : Наук. думка, 1976, с. 250–262).

В 23-ті роковини смерті Тараса Шевченка

Поклін тобі, народних нужд співаче,
Від мільйонів, для котрих ти жив,
Від України, що ще й нині плаче
В тім самім горі, як ти її лишив!

Поклін могилі твоїй, що руйнує
Ненависть дика й глупота сліпа!

Дарма! До неї, хоч най злість лютує,
Не заросте народная тропа.

Вони бояться, що ти ще не згинув,
Що в тій могилі не поліг, не зтлів,
Що в слушний час повернеш в Україну
Ще раз ї збудиш громом своїх слів.

Вони бояться, чи та вкрівля з глини
Ножів не криє, списів, хоругов,
Старої слави й сили України,
Котра от-от воскресне, встане знов.

Вони бояться, що як хрест підгнилий,
Знак многолітніх наших кривд і мук,
Відровиться верх твоєї могили,
То Україні спадуть пута з рук.

От і збиткуються на твоїм гробі,
Що вкрив тя від гадючого жала,
І раді б навіть споминку о тобі
Із серць народних вирвати дотла.

І мову, на котрій співав, і плакав,
І кляв ти кривду, й віщував любов.
Вони цькують, мов оленя собака,
Донощиків і брехунів юрбов.

Хто зна — тиранів злість і гнів всеможні! —
От, може, днесь підписуєсь указ:
Кістки твої, як «неблагонадъожні»,
«Препроводить» в Сибір чи на Кавказ.

Слова ж твої, потіху в нашій горі,
Спалить, з серць вирвать, з пам'яті, з умів,

І вимазать ім'я твоє з історії,
І об'явить: «Шевченко — это миф».

Та ні, не «міф»! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдесь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс.

Та ні, дармі укази і доноси,
Що пригнетуть, не вб'ють твої слова!
З-під гніту їх сильнішою, ніж доси,
Повстане правда, вічна і жива!

Небавом проясниться світ над нами!
Щасливі, вольні, ми зо всіх сторін
Святої України громада́ми
Підем к могилі твоїй на поклін.
(1884)

(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.2. — Київ : Наук. думка, 1976, с. 373–374).

Могила Тарасова

Над Дніпром-Славутою
У степу дріма
Сиротов забутою
Могила сама.

Здерли вихри ряст її,
Бік Дніпро підмив,
Одинокий хрест її
Вже давно підгнив.

Наче світ забув о ній
Із давніх давнин, —
Хоч той, що заснув у ній, —

Перший Русі син...

II

Над могилу вбогую
В духів тайну мить
Світлянов дорогою
Чистий дух летить.

Мов до неньки рідної,
До землі приляг,
Мов від неї, бідної,
Все почуть забag:

Чи великий труд його
Плоди вже приніс?
Чи коханий люд його
В щастя, волю вріс?

III

«Ох, Тарасе мій! До нас
Вчасно ти злинув,
Хоч по твоїй смерті час
Довгий вже минув.

Воля нездоровою
Вийшла для селян, —
І над нашов мовою
Ще смієсь тиран.

Біднотою спільні ми,
Села і міста, —
Над тобов не вільні ми
Ставити й хреста!»

IV

Заридав гіренечко
На могилі дух:

«Україно, ненечко,
Доки ж твоїх мук?

Вічно ж непогодами
Будеш бита ти?
Вічно ж між народами
За наймита ти?

Ні! Вже жереб твій тяжкий
В бездну проваливсь,
Вже світає світ яркий,
Вже...» Втім, дух розливсь.
(1884)

(Франко І. Збір. творів у 50 т., Т.2. — Київ : Наук. думка, 1976, с. 374–376).

**В двадцять п'яті роковини смерті
Тараса Гр[игоровича] Шевченка
(Уривки)**

Чверть сотні літ пройшло від тої смерти,
Кобзарю наш, тяжких чверть сотні літ!
Мов круки ті, що тягнуть трупи жерти,
Так сотні бід тяглись за нами вслід.
Щоб нашу честь, язик, ім'я затерти,
Насилля й лож сідали на совіт,
Руйнівники наш дім розрубували в штуки,
А наші біди їм топір давали в руки.
Потоки сліз, що на твою могилу
Вся Україна в жалю пролила,
Немов в самій згасили жар і силу:
Тебе втерявши, у старці пішла;
Лиш думу віщую, ширококрилу
Твою, як скарб найкращий, понесла,

Щоб на всесвітньому базарі нею нині
Для себе виблагать хоч трохи милостині.

[...]

Яка ж тепер та рідна Україна,
Котрій на світі і рівні нема?
О, бачив я її! Гуляє хуртовина
Із краю в край і тисне все зима.
А люд, немов обдерта сиротина,
Поки що буде, в сумерку дріма
І снить про слушний час! Та що то з нього буде?
І хто він?.. «А хто ви! Ви руські?» — «Ні, ми люде!»

[...]

О батьку! Де ж в Україні ще глядіти
Кутка такого, вдалечінь чи вблизь,
Де б твоєму слову вільно гомоніти.
Де б твої думи вільно розрослись?
Чи тут хіба, де підкарпатські діти
Ім'я твоє пошанувать зійшлись?
Та бідні ми числом і розуму малого, —
А нині б не дітей, мужів тут треба много!..

Хоч вільно спів твій гомонить між нами,
Та не ростуть твої всі думи тут.
Бо й наша нива вкрита бур'янами,
І люті хмари проти нас ідуть,
В убогий кут наш б'ючи перунами,
І ниви нам зорати не дають,
А люті вороги підкрадаються скрито,
Щоб замішати нам кукіль між яре жито.

Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну
Слабі, розбиті на атомів дріб!
І кождий в серці люту носить рану,

Склада надії нерозцвілі в гріб.
І хто розбудить нашу «правду п'яну»?
І хто голодним дасть поживний хліб?
Тарасе, батьку, наш замучений пророче —
Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі?
(Написано 13 марта 1886 р.,
друковано тоді ж у часописі «Зоря»,
число 6, стор. 85).

(Франко І. Збір. творів у 50 т. Т. 2. Поезія. — Київ : Наук.
думка, 1976. — С. 397 — 400).

З ЦИКЛУ «ПОКЛОНИ» (ЗБ. «МІЙ ІЗМАРАГД», 1898)

I

Поет мовить

Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в нові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!
Cosa perduta!*

З яким же запалом я йшов до бою!
Як рвалася вперед душа вітхнута!
Горіло серце чистою любовою!..
І що ж здобув? Лишив що за собою?
Cosa perduta!

Не дав мороз моїм листкам розвиться,
Квітки мої побила буря люта!
Не довелось геройським боєм битися,
Ламаться звільна мусив, ржею вкритися —
Cosa perduta!

* Пропаща справа (лат.)

З дрібних шпигань мої повстали рани,
Частками жерла моє серце скрута...
Я й сам не знав, де ті мої тирани?
З дрібних огнів сплелись мої кайдани!
Cosa perduta!

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!
Cosa perduta!
(1898)

II

Україна мовить

Мій синку, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався, —
Чого ж ти іншого чекав?

Сам знав, що гола я і вбога,
І до мойого ти порога
Прийшов, захтів служити мені.
Ну, в мене слугам плати скупю,
А нарікають на мене гупо...
Просила я тебе чи ні?
І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Русі він ні раз!»
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз.

Що проживеш весь вік убого?
Значить, не вкрав ніщо ні в кого,
А чесно працював на хліб.
Та й те подумай ще, будь ласка:
Твого я найкраща частка
З тобою враз не ляже в гріб.
(1896)

III

Рефлексія

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю
З батьківської руки твоєї допиваю
Затроєний пугар.

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будущини,
Чи ні, — одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини.

Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючеє насіння
Ще при житті обкидувано їх.
14.X [1897]

IV

Сідоглавому

Ти, брате, любиш Русь,
Я ж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво, —
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь,
За те, що гарно вбрана,
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
Гетьмання, панування, —
Мене ж болить її
Відвічнеє страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана,
У мене ж тая Русь —
Кривава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.
(1898)

V

Якби...

Якби само велике страждання
Могло тебе, Вкраїно, відкупити, —
Було б твоє велике панування,
Нікому б ти не мусила вступити.

Якби могучість, щастя і свобода
Відмірялись по мірі крові й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа, —
То хто б з тобою супірництво зніс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби!
Лиш в кого праця потом скрань зросила,
Наверх той виб'єсь з темної юрби.
Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кілька нас всю силу спрацювало,
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!
14.X [1897]

VI

Декадент

(В. Щуратові)

Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Русі возвістив: «Ось декадент!»

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Я не люблю безпредметно тужити
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.

Хоч часто я гірке й квасне ковтаю,
Не раз і прів, і мерз я, і охрип,
Та ще ж оскомини хронічної не маю,
Катар кишок до мене не прилип.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

Я з п'ющими за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,
На празнику життя не позіваю,
Та в бідності не опускаю рук.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на «шрррум» настроїть ліру.
Який же я у біса декадент?
(1896)

(Поезії циклу подаються за вид.: Франко І. Зібр. творів у 50 т. Т.2. — Київ : Наук. думка, 1976, с. 182–186).

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ
Пролог, говорений перед ювілейною виставою
«Наталки Полтавки» в пам'ять столітніх відродин
української народності

Сцена зовсім темна, далеко видно зарево великої пожежі, напереді сцени направо могила.

Козак-невмирака

Старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темності тільки слабо рисується його силует, він вдивляється в пожежу й декламує глухо, іронічно:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдався він проворний,
Завзятіший од всіх бурлак,
Та греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав,
Набравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої наживав.

Він устає, випростовується, бандура бренчить.

Вона горить! Та Троя — Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здається, вже остання їй година,
Здається, хитрий ворог поборов
Усе! Здається, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Останній, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!
Ні, не досить! І в нашому нутрі

Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє вогнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляються колись так горді чола!
О, Мамо! Бідна Ти, бездітна й гола!
Ми всі такі! Що в інших ганьби знак —
Це ми приймаємо, як хліб насущний!
У інших ренегат — у нас добряк;
У інших підлий — в нас старшим послушний;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.

Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться видніше.

Козак

(показуючи на захід)

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдався він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат,
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат, —
Він рад, що врятував свої пенати,
Тікає іншої шукати хати!
П'ятами накивав від тебе, Нене!
Лишив тебе у ранах, у крові!
Із грудей вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: «Хлопці, гей до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала Мати, ми ще цеї ночі

Кидаймо трупа! Гей же, в світ за очі!
Там где нас краща доля, там печені
Самі нам голубці влетять у рот!
Хто хоче розкошів, жий в Карфагені!
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави, й блиску, й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть-Рим і розкіш-Карфаген горою!»
І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать!
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликати і гукати!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без стиду!

*Тим часом розвиднюється трохи, видно попалені села, по-
ле вкриті трупом.*

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!
Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть очі, тут же, в тій годині,
Щоб той страшенний образ, наче шпін,
Не вбився в серці і не пік віднині
Страшніше пекла! Що це? Чути дзвін!
Це ангел дзвонить по мертвим народі,
Бо щоб живий хтось був, — подумати годі.

Чути далекий голос дзвона.

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він б'є о хрусталивий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Цей кривавий слід —

Це Берестечко. Тут у кості сказу
З Чуднова взяв. Цей струп, від сотні літ
Незгоєний, — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

Голос дзвону міцніє й мішається з гуркотом грому, — темніє наново. Козак паде на коліна на могилі.

О, Боже! Чи ж кінець моєї думки?
Вкраїна вмерла — дай мені спочити!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з пам'яті людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусили скінчить.
Ти сам, святий, забудь про нас в сій хвилі,
З землею наші порівняй могили!

Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюється, на сході займається велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо далеко вежі міста з золоченими банями, довкола могили, розкішні кущі. Калина, черемха у цвіті.

Козак-невмирака, той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить із-за могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи робляться енергійні, голос міцніє.

Здорово проспався, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та виграю чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись, як рай, цвіла,
Що мені над все на світі
Наймилішою була.

Хто-то в ній тепер панує?
Хто-то в ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь калмики та киргизи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, мордва, чухна та фіни
Наші села заняли,
Боже, пощо з вікового
Сну мені велів ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

*Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу
pianissimo, потім чимраз сильніше, та все-таки притишено, мов
із віддалення:*

Ой, гук, мати, гук,
Де козаки йдуть!
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.
А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих ляшеньків
Облавою пруть.

Козак

(із виразом найвищої радості)

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!

Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить, ще не в могилі
Той народ коханий мій!

Озирається по сцені.

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки —
Це українські оселі,
Це України вінки!
А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дівчат!
Ще українець збирає
Із цих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

Поступає ще далі наперед і озирає публіку.

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Це ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивають йому п'ятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулися в любові
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очі
Тим самим огнем святим.

Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині скликав
Запорожців на майдан.
Тямлю ніч цю, як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Кам'яне гризе ребро.
А в степу напроти Січі
Це не хижая сова —
А Кодацька лядська кріпость
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці,
Та вогонь в душі, в словах.
«Згинем, браття, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани, —
Тому війни не страшні!
Чи послабли наші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?»
І гучніше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
«Або ляжем головами,
Або виб'єм ворогів!»
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
Ув очах козацьких блисло
Десять тисяч іскор враз.
Гей, тих десять тисяч іскор —
То був, браття, той підпал,

Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч іскор —
То був, браття, той розмах,
Що історію України
Повернув на інший шлях.
Бачу, бачу тії іскри!
Мовиш: «Мало їх? невже ж?
Що? На тридцять мільйонів
Десять тисяч не знайдеш?»
Мовиш: «Де нам взять Богдана?»
Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде, як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кожний з вас, —
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: «Нині інші війни».
Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі
Мільйонів стан стоїть,
Що за долю мільйонів
Мушиш дати ти одвіт.
Кожний думай: тут, в тім місці,
Де стою я ув огні,

Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся, мов тінь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
«Чи побіди довго ждати?
Ждати довго!» То й не жди ж!
Нині вчися побіждати,
Завтра певно побідиш.
Та ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж не даром іскри грають
Ув очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях, у твердих.
Довго нас наруга жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!»
(1898)

(Франко І. Мозаїка, с. 38–45).

12. Бережи маєток...
[із циклу «Строфи» у розділі «Паранетікон»
збірки «Мій Ізмарагд»]

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе найбільше бережи без впину;
Та віддай майно і жінку й себе за Україну.
(1898)

(Франко І. Збір. творів у 50 т., Т.2. — Київ : Наук. думка, 1976,
с. 201).

Епілог
[До поеми «Похорон»]

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З гарячки й цілковитої нетями
І ледве що від смерті відходивсь.

«Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?» —

Приятелі питали. Що за біс?
Я спочатку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс?

Аж як одужав я, вернули свідки
Тієї ночі — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працюють на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть, і пиха пуста,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?»

І рій тих дум, неначе мла густая,
Наліг на душу і розради ждав,
Та не являлася розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхався, білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

«Ходи за мною, може, в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупайся в забуття криниці!

І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхіття деякі та дивогляди, —
Моя є форма, зміст усе є твій».

Хтів чи не хтів, я мусив сеї ради
Послухатъ — сильний був старого чар, —
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не змігся на щось краще!
Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар

Усі ми плем'я сонне, і боляще,
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця, й сумніву, й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви, і побіди, й люті муки,
І кров, і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки —

Усе те — чари місячної ночі.
(Кінець 1890-х рр.)

(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.5. — Київ : Наук. думка, 1976,
с. 87—89).

3 поеми «Лісова ідилія».

*Посвята
Миколі Вороному*

(Уривки)

Миколо, мій дружеко давній,
Ідеалісте непоправний!
Навіяв ти на душу чару
З далекого Катернодару;
Мов згук трембіти в полонині
Тому, що блудить по долині,

Пустив ти слово різко, сміло,
Що в серці дивно защеміло:

«Пісень давайте нам, поети,
Без тенденційної прикмети,
Без соціального змагання,
Без усесвітнього страждання,
Без нарікання над юрбою,
Без гучних покликів до бою,
Без сварів мудреців і дурнів,
Без горожанських тих котурнів!
Пісень свободних і безпечних,
Добутих із глибин сердечних,
Де б той сучасник, горем битий,
Душею хвильку міг спочити».
Гай-гай, Миколо, ще й з пеньками!
Лиш мід твоїми б пить устами!

[...]

Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не гошпільнеє лежання —
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся огонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні
До мет, що мчать по небосклоні.

[...]

Ах, друже мій, поет сучасний —
Він тим сучасний, що нещасний.
Поет — значить, вродився хорим,
Болить чужим і власним горем.

[...]

Так не жадай же, друже милий,
Щоб нас поети млою крили,
Рожевим пестошів туманом,
Містичних візій океаном,

Щоб опій нам давали в страви,
Щоб нам співали для забави!
Най будуть щирі, щирі, щирі!
І що хто в життєвому вирі
Спіймав — чи радощі, чи муку,
Барвисту рибу чи гадюку,
Алмази творчості блискучі,
Чи каяття терни колючі,
Чи перли радощів укритих,
Чи черепки надій розбитих —
Най все в свої пісні складає
І співчуття не дожидає.
Воно прийде!
Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометєя.
(Падолист, 1900 р.)

(Франко І. Зібр. творів у 50 т., Т.3. — Київ : Наук. думка, 1976,
с. 107—109).

Іван Вишенський
(Скорочено)

VIII

«Що за незвичайні гості
в мою яму заблудили?
Що се за посли і відки
вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжнобілі —
чи це сніг? Але ж не тають!..
Дивний запах з них несеться...
Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий — тут — в тих скелях!
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
повідайте, відки ви?

Запах ваш такий чудовий,
аж до серця він доходить,
в душу сипле насолоду,
чимось рідним навіва.

О, скажіть, — ви з України,
із далеких рідних селищ,
що тепер вишневим цвітом
скрізь обсипані стоять?

Чую, чую рідний запах,
і моє старее серце
грає в грудях! Боже милий,
та невже ж я не забув?

Та невже ж та Україна —
сей квітчастий рай веселий,
се важке, кроваве пекло —
ще для мене не чужа?

Що мені до неї? Важко
їй, небозі, там борються
з єзуїтами й ляхами,
та не легко ж і мені.

Є своя борба у мене,
та борба, що кождий мусить
сам перевести з собою,
поки іншим помагають.

А чи ж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на службу
в тій великій боротьбі?

Чи ж не був я їй порадник
на непевнім роздорожжі?
Чи не додавав відваги
її втомленим борцям?

Ах, і чи то не ранила
мою душу їх невдяка,
непокірність і зневага,
нетямучість їх тупа?

Чи ж мене не відіпхнуло
їх гордее недовірство?
Чи я не отряс назавше
пил їх із своїх чобіт?

Так чого ж ви, білі гості,
сиротята веснянії,
тут із вихром заблукали
і свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
спомини про Україну —
я давно для неї вмер!

Вмер! А чом же серце скаче,
чом же кров живіше б'ється,
думка чайкою літає
над садками рідних сел?

Пігі! Пігі! Цвіти, трави...
Вишні, молоком облиті...
Верби, мов зелені копи...
Дим зо стріх угору в'єсь...

Соловейко на калині
так лящить, аж серцю любо...
Діти бігають... Дівчата
десь співають у садку...

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу
в пристань тихого спокою,
вир життя в мою труну».

IX

Вечоріє. Тінь довжезна
від скали лягла на море,
а там ген легенькі хвилі
злотом, пурпуром горять.

Із гнізда скального старець
тихо дивиться на море,
з хвиль тих золото-пурпурових
десь мостить далеко шлях.

Шлях мостить у край далекий,
через гори і долини,
аж на рідную Україну,
а тим шляхом думи шле.

Шле сердечне привітання,
і любов свою, і тугу,
що, здавалося, давно вже
похоронені були.

Аж ось, глянь, тим ясним шляхом
звільна барка надпливає,
бризка золото й пурпура
з-під весел і з-під руля.

Теплий вітерець вечірній
роздуває білий парус,
і пливе, мов лебідь, барка
до Афонської гори.

Чи то братчики вертають,
що ходили в край далекий
на монастирі просити?
Чи то прості гендлярі?

Чи побожні пілігрими,
паломники правовірні,
прибувають на поклони?
Чи то Прота* се послы?

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань,
як сховалась — він зітхнув.

Знаць, привиділись старому
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі —
ні, се, певно, привид був!..

Х

Знову ніч, і знову ранок,
і поклони, і молитва,
і в старій душі тривога,
сумніви і неспокій.

* Прот — найстарший над цілою чернечою республікою на Афоні (Пояснення І. Франка).

Аж нараз почувся стукіт —
на горі хтось, по закону,
каменем о скали стукав,
старець стуком відповів.

І спускається на шнурі
кіш з поживою для нього,
а на дні коша біліє
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі,
український той скоропис
і знайомая печать.

«Старцю чесному Івану,
що в Афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях, показаний Христом,

православні з України,
зібрані у місті Луцьку
на братерську пораду,
шлють благання і привіт.

Богу дякуєм святому,
що про нас не забуває
і важкії нам спокуси
шле для нашого добра.

Що важкі його удари
нас кують, мов те залізо,
з жужелиці, очищають
і гартують, наче сталь.

Богу дякуєм святому
й молитвам тих богомольців,
що тягар хреста на плечі
за братів своїх беруть.

Ласкою його святою
й молитвами богомольців
стоїмо ще твердо в вірі
і не тратимо надій.

Б'ють на нас і явно, й тайно
вороги непримиримі,
напасті, і брехні, й зрада
нас підкопують і рвуть.

Відреклись нас сильні світу —
і князі, і воєводи, —
кинули Христове стадо,
[за мамоною біжать.

Наші пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стадо]
і отруту в душі лють.

Мов голодний лев пустині,
так ричить у нашій горі
голос лютої наруги:
«Де ваш бог? Де ваша міць?»

Тим-то ми, маленький човник
серед хвиль отих бурхливих,
з молитвами і сльозами
раду радити зійшлись.

Тямлячи слова Христові:
царство боже — труд великий,
і трудівники одні лиш
завойовують його, —

тямлячи твою науку,
що, як пастирі нас зрадять,
треба нам, самому стаду,
про своє спасіння дбать, —

обмірковували разом,
як би нам від сеї бурі
хоч малесеньким оплотом
церков божу захистить.

І прирадили зібрати
в одно огнище всі сили,
щоб велике, спільне діло
поспівало і росло.

І отсе шлемо до тебе,
чесний батьку наш Іване,
своїх братчиків з благанням:
будь ти нашим стерником.

Поверни ти на Вкраїну,
зігривай нас своїм словом,
будь між нами, мов та ватра
у кошарі пастухів.

Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.

Будь ти нам духовим батьком,
будь нам прикладом високим,

будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим.

Поміркуй: тяжкі негоди
насаждають в душах злобу,
ненастаннії наруги,
замуровують уста.

Поміркуй: неправда й кривда,
як та хижая вовчиця
у своїм гнізді смердючим,
родить хижих вовченят.

Поміркуй: лукавство й зради
убивають правдомовність,
а в кого затруте серце,
той отрутою й плює.

Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовченята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!

Батьку, батьку! Від ударів
гнуться наші чола й спини,
і отрутою страшною
накипає нам душа!

Покажися тут між нами,
як старий борець незламний!
Один вид твій нас, похилих,
напростує, покріпить.

Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
свое любеє дитя.

Время йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Може, голос твій і ум твій
все поверне на добро».

А на верхнім боці карти
припис був: «Післанці руські
ждуть на відповідь до завтра,
завтра будуть на скалі».

XI

По печері ходить старець,
хрест до груді притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

«Хрест — моє добро єдине,
хрест — одна моя надія,
хрест — одно моє страждання,
одинока вітчина.

Все, що поза ним, — омана
і чортячая спокуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний — шлях хреста.

Що сей лист і що сей голос?
До кого? До старця Йвана.
Старця Йвана вже немає,
він умер, умер для всіх.

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, —
а мені коли б самому
дотиснутися до Христа.

Адже я слабкий і грішний!
Я не світоч, не міся, —
їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

Ні, не зраджу свого бога,
не зламаю заповіту
і ярмо хреста отсього
до могили донесу.

Близько вже. Мабуть, для того
б'є на мене вал остатній
і остатня часть дороги
так болюча і важка.

Вже недовго. Боже! Боже!
Облегши мені тягар мій!
Просвіти остатню стежку,
що мов губиться у млі!»

Усю ніч молився старець,
обливав лице сльозами,
до хреста старечі груди,
мов до матері, тулив.

Вів ридав, шептав і кликав,
та було довкола темно,
і в душі страшенно темно,
і просвітлення не йшло.

А коли воскресло сонце,
він сидів і ждав тривожно,
поки камінь загуркоче,
голос ізгори озвесь.

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізвався.

«Старче Йване! Старче Йване!» —
кличе голос, і здається,
що се крик тривоги, болю,
що рятунку просить він.

«Старче Йване! Старче Йване!
Се посланці з України,
се твої убогі діти.
Старче Йване, відізвись!»

Старець слухав, дух заперши,
його ухо жадно ссало
український любий голос,
але він не відізвався.

«Старче Йване! Старче Йване!» —
довго кликали посланці,
а внизу лиш море вило,
та не відізвався Іван.

XII

Вечоріє. Наче сизий
килим, тінь лягла на море,
а з-поза гори проміння
скісно в морі порина.

Золотистий шлях простягся
від тих морських хвиль рухливих
до верха гори Афона,
під скалою море гра.

У печері в самім вході
згорблений сидить пустинник
і письмо раз в раз читає
і сльозами полива.

«Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя».

«Любеє, нема що мовить!
Що в найтяжчу годину,
в непрозору, люту скруту
свою матір покида!

Що в засліпленні безумнім
сам лише спастися хоче,
а братів тривожних, бідних
без поради покида!

І яке ж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мільон?

Чи забув слова Христові:
«Добрий пастир власну душу
віддає за своє стадо»?
Ти хіба не пастир їх?

Чи забув слова Христові:
«Хто рече: кохаю бога,

а не порятує брата, —
той брехню на душу взяв»?

Адже ж за всі душі тії,
що там впадуть у зневірі,
а ти б піддержав їх, в тебе
Бог рахунку зажада.

Адже ж ті твої чернечі
горді мрії про спасення
тут, далеко від спокуси, —
се ж спокуса, гріх тяжкий.

Се не божий шлях верстаєш,
а дияволів служиш,
майстру гордощів, що Богу
рівним бути забажав.

Се не божий шлях! Таж навіть
якби в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов —

адже ж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка:
«Я міг їх порятувати!» —
тобі з неба зробить ад!»

І смертельна тривога
зціпила старече серце
і заперла дух у груді,
зимний піт лице покрив.

Він зирнув на синє море,
де рубцем золототканим
зарисовувався обрис
від Афонської гори.

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на сонячний біжить.

Турчин баркою кермує,
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі,
бризка золото з весел.

Ах, посланці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нестямі
худі руки він простяг.

«Стійте! Стійте! Заверніться!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

Стійте! Стійте! Заверніться!»
Та дарма! Не чують крику.
І по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

І ламає руки старець,
і болюче серце тисне,
і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.

«О розп'ятий! Ти ж лишив нам
заповіт отой найвищий:
свого ближнього любити,
за рідню життя віддати!

О розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти

у безодні мук, розпуки,
у зневір'я глибині!

Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

Глянь, отсе остатня нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дай же їй порваться!
Заверни її сюди!

О, зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти,
мов пташині, зі скали!

Ти ж благий і всемогущий!
О, коли моя молитва,
і моє мовчання, й труди,
і всі подвиги, й весь піст

мали хоч зерно заслуги,
хоч пилиночку значіння,
то я радо, о розп'ятий,
все без жалощів віддам.

Все віддам, готов, як грішник,
вічно у смолі кипіти —
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!

Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти, мов по кладці,
по промінню золотім.

Ох, таж ти, малим ще бувши,
бігав з храму по промінню,
і по морю серед бурі,
мов по суші, ти ходив.

Дай, о дай мені се чудо!
Лиш одно, на сю хвилину!
Не лишай мене в розпуці,
мов стривожене дитя!»

Так моливсь Іван Вишенський,
хрест щосили тис до груді —
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша.

Легко-легко так зробилось,
щезла дикая тривога,
ясна певність розлилася
у оновленій душі.

Ясна певність, що послухав
Бог отсе його благання,
що настала хвиля чуда —
просвітління надійшло.

Те, чого він ждав так довго,
обдало його, мов легіт,
мов гармонія безмежна,
райські пахощі святі.

І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі,
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі —
і ступив і тихо щез.

А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишився,
мов скелет всіх мрій, ілюзій,
і невпинний моря шум.
(1900)

(Франко І. Збір. творів у 50 т., Т.3. — Київ: Наук. думка, 1976, с. 68–83).

VIII. Антошкові П. (Азь Покой) *
[Із циклу «На старі теми» у збірці «Semper tiro»]

*Аще и языки аггельскими
глаголю, любве же не имамъ,
кая ми есть польза?*

Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Міліонам треба світла, волі,
Треба вміти, як їх добиваться,

* Дивись його статтю в «Галичанині», 1902, ч. 222, п[ід] з[аголовком] «Тщетная работа сепаратистов» (Прим. І. Франка).

Антошко П. – Петрушевич Антоній Степанович (1821-1913) – український історик, філолог та етнограф, автор праць з історії Західної України та з історії церкви. «Галичанин» – львівська щоденна суспільно-політична газета «москвофільського» напрямку, виходила у Львові в 1893-1914 рр.

Поки стогнуть кволі, мерзнуть голі —
Нам в Параски ласки дождяться?

Як твій брат із голоду вмирає,
А його ти накормити вступиш,
То чи ждеш, аж срібну ложку купиш,
Чи береш букову, що він має?

Як твоя у річці тоне мати
І кричить: «Рятуй мене, Антошку!» —
Будеш ти на гарний човен ждати
Чи їй кинеш першу-ліпшу дошку?

Зви се діалектом, зви жаргоном
Тую дошку, ту букову ложку,
А вона лунає відгомоном
В міліонах серць живих, Антошку!

Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща —
Поки служить Матері в пригоді,
То вона культурі не пропаща.

Хоч в сусіда там пиха багацька
У порфірі сяє та атласі —
На чуже багатство ми не ласі,
Ласа лиш твоя душа жебрацька.

Бідні ми, як коні на припоні,
Збагатить нас труд на рідній ниві:
В діалекті чи хоч би в жаргоні
Будемо багаті і щасливі.

Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови

І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.
(1902)

(Франко І. Збір. творів у 50 т., Т.3. — Київ : Наук. думка, 1976, с. 155–156).

Із книги Кааф

[IX. «Якби ти знав, як багато важить слово...»]

Якби ти знав, як багато важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — якби ти знав оце!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, —
Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згіднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, — якби ти знав оце!
Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав,
Потіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, —
Якби ти знав!

Якби ти знав, як багато горя криється
У масках радості, байдужості і тьми,
Як багато лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми!
Ти б зір свій наострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,

Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів весь жах в людському безголов'ї,
Якби ти знав!

Якби ти знав! Та се знання предавне
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б неситна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Се я!»
(1905)

(Франко І. Збір. творів у 50 т., Т.3. — Київ : Наук. думка, 1976,
с. 172–173).

Гей, Січ іде

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло,
Нам воно святе.

Гей, Січ іде,
Мов бджола гуде,
Разом руки, разом серця,
То гаразд буде.

Гей, Січ іде,
Топірцями брень!
Кому любя чорна пітьма,
А нам ясний день.

Гей, Січ іде,
Підківками брязь!

В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!
(1905)

(Франко І. Мозаїка, с. 46).

МОЙСЕЙ **[Пролог]**

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорозжжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш те судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задарма в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняться?

Задарма в пісні твоїй лється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світлая смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим сльозом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,

Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,
Твоєму генію мій скромний дар весільний.
(Д (ня) 20 липня 1905)

(Франко І., Т. 5, с. 212-214).

Двоязичність і дволичність (Фрагмент зі статті)

Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючися ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова — спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна. Візьміть для прикладу двох геніальних українців — Гоголя і Шевченка. Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке життя Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя — прудкий хід на недсяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка — рівну ясну дорогу, все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як «Марія». Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри — різні різно поясняють, та все-таки серед тих причин важне місце займають відчуження геніального українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія [...]

(1905)

(Іван Франко. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упорядники: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів : Каменяр, 2001. — С. 265 — 266).

Надія

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,

Поглянути ще раз на синій Дніпро, —
Там жити чи вмерти, мені все одно;

Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.
(Луцьк, 1880)

(Леся Українка. Збір. творів у 12 т., т.1. — Київ :
Наук. думка, 1975, с. 72).

ПОДОРОЖ ДО МОРЯ

Посвята сім'ї Михайла Ф. Комарова

[Фрагменти з циклу]

I

Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листочок...
І мчить залізний велетень мене.
Передо мною килими чудові
Натура стеле — темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги.
Снується краєвидів плетениця,

Розтопленим сріблѳм блищать річки, —
То ж матінка-натура чарівниця
Розмотує свої стобарвні нитки.

III

Красѳ України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

Онде балочка весѳла,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, — аж знову
Бори величезні, густії
Провадять таємну розмову.

Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі...

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!..

VII

[Уривок]

Глянуть на лиман той, — втішається око!
Колись його хвилі вкривались широко
Тими байдаками, легкими чайками,
Що плили на сей бік та за козаками:

Швидко рідних визволяти козаки летіли...
За мурами високими вороги тремтіли...

Славо, наша згубо! славо, наша мати!
Тяжко зажуритись, як тебе згадати!
Кров'ю обкипіла вся наша давнина!
Кров'ю затопила долю Україна.

Ой лимане-лиманочку, хвиле каламутна!
Де поділась наша воля, слава наша смутна?

Все мина!.. Від слави давньої давнини
Лиш zostались вежі та німії стіни!
Де ходили люті турки-яничари,
Там пасуться мирні овечок отари...

Де полягла козацькая голова думлива,
Виріс там будяк колючий та глуха кропива.

Виросла там квітка у темниці, в ямі,
Ми її зірвали, — нехай буде з нами!
Квітка тая, може, виросла з якого
Козацького серця, щирого, палкого?..

Чи гадав той козаченько, йдучи на чужину,
Що вернеться з його серця квітка на Вкраїну?..
(1888)

(Там само, с. 92 – 97).

На роковини Шевченка

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Україні.

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє,
«Огню іскра великого»
Повік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти поставив «на сторожі»
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.
(1889)

(Там само, с. 80).

Скрізь плач, і стогін, і ридання,
Несмілі поклики, слабі,
На долю марні нарікання
І чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розтроюдять рани,
Загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Самі ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!
(1890)

(Там само, с. 81).

Сльози-перли

(Посвята Іванові Франкові)

I

Сторононько рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...
Ой лихо!

Ой, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасною треба!

Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере?
Ой горе!

О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні, незагойні рани
На лоні у тебе, моя Україно!
Кормигу тяжку хто розбить нам допоможе?
Ой боже!

Коли ж се минеться! Чи згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?
Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!

II

Україно! плачу слізьми над тобою...
Недоле моя! що допоможе ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?
Гай-гай, невелика послуга!

Ох, сльози палкі — вони душу палили,
Сліди полишили огнисті навіки.
Ті жалі гіркії — вони мені серце зв'ялили!
Даремні для нього всі ліки.

Чи ж мало нас плаче такими сльозами?
Чи можем ми, діти, веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді побивається нами?
Де ж тут веселого слова здобути?

Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцнеє каміння проймають;
Невже найщиріші кривавії сльози дитячі
Ніякої сили не мають?

III

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, — серце запалає...
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.

Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить украй те серденько замліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Її розбудить серденько зболіле.

Як же повстане — їй не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Або погибель, або перемога —
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога?
Дарма! повстанем, бо душа повстане.

Так, плачмо, браття! мало ще наруги.
Бо ще душа терпіти силу має;
Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги,
Хай не дає спокою, хай палає!
(1891)

(Там само, с. 73–74).

[3 циклу «Сім струн»]

(Посвята дядькові Михайлові)

До (Гімн. Grave*)

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,

* Урочисто (італ.)

І пісня від серця полетіть.
По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана
Скрізь буде літати, по світі між людьми питати,
Де схована доля незнана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотная
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.

Полине за синєє море, полине за гори,
Літатиме в чистому полі,
Здійметься високо-високо в небесні простори
І, може, спітка тую долю.

І, може, тоді завітає та доля жадана
До нашої рідної хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!
(1890)

(Там само, с. 45).

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю!
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало, —
Країна ціла може в них втопитись;

Доволі вже їм литись, —
Що сльози там, де навіть крові мало!
(1895)

(Там само, с. 124–125).

**Товарищі на спомин
(Уривок)**

[...]

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам.
Не нам, обідраним невільника, казати
Речення гордєє: «Мій дом — мій храм!»

Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводитів оддав.

Одвага наша — меч, политий кров'ю,
Бряжчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука, порушена любов'ю,
Той меч із піхви видобуть здола?

Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без честі, — хай же й так!
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?..
(17/VII.1896)

(Там само, с. 131).

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що зди́йма вражі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!
(25/XI 1896)

(Там само, с. 143–144).

На столітній ювілей української літератури

У кожного люду, у кожній країні
Живе такий спогад, що в його давнині
Були золотії віки,
Як пісня і слово були у шанобі
В міцних сього світу; не тільки на гробі
Складались поетам вінки.

За пишнії хрії, величнії оди
Король слав поетам-співцям нагороди,
Він славу їх мав у руці;
За ввічливі станси, гучні мадригали
Вродливиці теж нагороду давали,
Не знали погорди співці.

І щонайпишнішіі дами з придворних
Вдавали на сцені субреток моторних,
Щоб слави і втіхи зажить;
Сама королева здіймала корону,
Спускалась додолу з найвищого трону
Поетовій мрії служить.

Богам були рівні співці-лавреати
І гордо носили коштовнії шати
У панським магнатським гурті;
Цвіли в них і лаври, і квіти барвисті,
І навіть терни їх були позлотисті,
Кайдани — і ті золоті!

Так... в кожній країні є спогади раю!
Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!
Були й за гетьманів співці;
З них деякі вічні співи зложили,

А як їх наймення? і де їх могили,
Щоб скласти хоч пізні вінці!

Цурались вони кучерявої хрії
І вабили очі їм іншої мрії,
Не вів до палацу їх шлях:
Не оди складали, а думи народу,
Не в стансах прославили милої вроду,
А в тихих, журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдинії спадки
Взяли собі другі поети-нащадки
І батьківським шляхом пішли;
Ніхто їх не брав під свою оборону,
Ніхто не спускався з найвищого трону,
Щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровії віти,
Тернів не скрашали ні злото, ні квіти,
Страждали співці в самоті;
На них не сіяли жупани-лудани*,
Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани,
То вже не були золоті...
(1898)

(Там само, с. 174–175).

Ритми (Уривок)

[...]
Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла крів'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява
і посідали душі, мов іржа.

* Лудан – блискуча золота матерія.

Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луна гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квілінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім,
палайте чи паліть, та не в'яліть!
(26/VIII 1900)

(Там само, с. 191).

В інші гори я полину,
але спогад не покину
по зеленій Буковині,
по привітній господині.
(21/VII 1901)

(Там само, с. 273).

Ой я постріляна, порубана словами,
душа моя на рани знемагає,
неначе стрілами і гострими мечами,
мене його рука здалека досягає.

Ой ви, слова, страшна, двусічна зброе,
спиніться, дайте спокій на хвилинку,
уже ж ми в серце ранені обоє,
хоч я не стала з ним до поєдинку.

Не стала я, ой ні, додолу впала,
мої слова не зброя, а ридання,
я вилила усе, що в серці мала,
стлумила тільки се одно благання:

«Добий мене, дай згинути одразу!»
Ох, як сей поклик з серця поривався,
та знала я, що тим завдам уразу,
і змовкла я, і голос мій порвався,

і зааніміло серце. Краща доля
була тим лицарям, з сидельця збитим, —
по праву давньому була їм щира воля
гукнути: «Вбий мене!»... і — бути вбитим.
(S.-Remo, 17/XII 1901)

(Там само, с. 276).

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
«Смерть Україні!»
— Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована».
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.

І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.
А далі розлилось червоне море,
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило —
кого? Ой леле! Новий фараон
пройшов живий через червоне море,
але їздець і кінь пропав навіки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубни і лети в танок з нестяму,
кінь і їздець в червонім морі згинув,
тобі zostався спадок на покраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.
Такий для нас був вихід із Єгипту,
немов потоп. Заграло та й ущухло
Червоне море, вислохло, й осталась
безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраїль,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тінню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух величний,
що вогняним стовпом палав у тьмі,
а вдень ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїм очам,
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.
Чи довго ще, о господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,

розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'і».

І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати
своєму народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духу заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?

Коли загине н о в и й Вавілон?
(10/IX 1904. Зелений Гай)

(Леся Українка. Твори в 10 т., т.1. — Київ : ДВХЛ, 1963. —
С. 334 — 336).

Сон

Тепло та ясно... Чи се Єгипет?
Так, се Єгипет... синій намет
неба високого міниться сяєвом...
Ох, та й високе ж! Як вільно, як радісно,
Так, се Єгипет...

Тихо та любо... чи се Вкраїна?
Так, се Вкраїна... Он і садок,
батьківська хата і луки зеленії,

темнії вільхи, ставочок із ряскою.
Так, се Вкраїна...
Можна спинитись... годі блукання...
Все буде добре... Рідний мій край
вкупі зі мною одужав від злигоднів,
небо не хворе, не плаче, не хмуриється,
люди веселі і я... не будить...
Все буде добре...
(7/IV 1910)

*(Леся Українка. Зібр. творів у 12 т. Т.1. Поезії. — Київ : Наук.
думка, 1975. — С. 368).*

На роковини

Не він один її любив,
немов «красу-дівчину».
поети славили в піснях,
відавна Україну.

Від неї переймали сміх,
і жарти, і таночки,
її байки, немов квітки,
сплітали у віночки.

Той в ній давнину покохав,
той мрію молоденьку.
Він перший полюбив її,
як син кохає неньку.

Хоч би була вона стара,
сумна, змарніла, бідна,
для сина вірного вона
єдина, любя, рідна;

хоч би була вона сліпа,
каліка-недоріка, —

мов рана ятриться в ньому
любов його велика.

Вкраїна бачила не раз,
як її закоханці
надвечір забували все,
про що співали вранці,

і, взявши дар від неї, йшли
до іншої в гостину;
вони не знали, що то є
любити до загину.

Він перший за свою любов
тяжкі дістав кайдани,
але до скону їй служив
без зради, без омани.

Усе знесла й перемогла
його любові сила.
Того великого вогню
і смерть не погасила.
(8.III 1911)

(Леся Українка. Твори в 10 т., т.1. — Київ : ДВХЛ, 1963. —
С. 410–411).

Про велета (Казка)

Давно, в дитячий любий вік,
в далекім ріднім краю
я чула казку. Чула раз,
а й досі пам'ятаю.

Мені її розповідав
малий сільський хлопчина

без тенденційної мети,
бо він же був дитина.

Ні, він розказував її
з простотою святою
(я, може, помилку роблю,
що казку в рими строю).

Ми з ним сиділи у садку
вечірньою порою,
в той час, як захід розпалив
пожежу за горою.

Вечірній вітер турбував
стареньку нашу грушу,
і щось таємне і жаске
нам заглядало в душу.

Усе лякало нас: трава,
що тихо майоріла,
і гаю дальнього стіна,
що в заході горіла.

Та навіть в груші тій старій
ми певності не мали, —
хто знав, про що її гілки
«на мигах» промовляли?

А найстрашніші нам були
оті ставні тополі,
що вшикувалися в ряди, —
запевне, з злої волі!

Бо все те, запевняв Лаврін,
(так приятель мій звався),
зросло на велеті тому,
що з Богом позмагався.

Той велет сильний був колись
не тілом лиш, а й духом,
всі людські пута й кайдани
зривав єдиним рухом.

Його збороти не могла
ніяка міць ворожа,
поки на нього не прийшла
таємна кара божа.

Чим велет бога прогнівив,
того Лаврін не відав.
Питала потім я й старих,
та жоден не повідав.

Не встрілив велета господь
своїм ясним перуном,
а тільки сном його накрив,
немов м'якеньким руном.

Сон, кажуть, божа благодать, —
ні, часом кара божа!
Спіткала велета у сні
пригодонька негожа.

Ліг велет — думав, на часок,
та й спить уже століття,
землею заснітився весь
і марить про страхіття.

Бо скористали вороги
з його важкої млості,
безкарно точать з нього кров
і трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
залізними дротами,
припали до глибоких ран
неситими ротами.

Не раз до серця глибини
сягають хижі руки,
а велет спить камінним сном,
хоч терпить люті муки.

Часами болісно у сні
наморщить густі брови,
тоді стинаються й шумлять
гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить неслівський біль,
він трохи ворухнеться,
по тілу корчі пробіжать,
уся земля здригнеться.

Та не бояться вороги,
гадають: «Ет, примара!»
Але ущухне божий гнів,
минеться й божа кара.

І встане велетень з землі,
розправить руки грізні
і вмить розірве на собі
усі дроти залізні.

«Все, що налипло на йому,
одразу стане руба...» —
хлоп'я спинилось. Нам обом
волосся стало дуба.

«Коли ж він встане?» — тремтячи,
спитала я хлопчину.
«За рік, сто рік чи за безрік,
а може, й в сю хвилину».

Тут раптом вихор налетів,
і дерева здригнули.
Ми, як сполохані пташки,
до хати враз майнули...

Кохана стороно моя!
Далекий рідний краю!
Щораз згадаю я тебе,
то й казку сю згадаю.
(Єгипет, 5/II 1913)

(Леся Українка. Зібр. творів у 12 т., т.2., с. 121–124).

Бояриня
Драматична поема
(Фрагмент)

V

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною. Видко ґратчасті вікна терема і піддашок із сходами. Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках: у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками. — З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть попід руки дві служниці — «сенняя девушки». Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова зав'язана на український лад шовковою хусткою. Оксана хвора, очі позападали, але дуже блищать, на щоках хворий рум'янець.

Мати *(пройшовши вперед до повітки, показує дівчатам на ослін)*
Отут бояриню посадовить
та й можете вертати до роботи.

(Дівчата садовлять Оксану і вертаються в терем).

М а т и

Що, доненько, тут, правда ж, придобніше?
Вільніше дихати?

О к с а н а

Вільніше?..
(Схиляється на подушки).

М а т и

Ляж,
ляж, рибонько. Заснути, може, хочеш?

О к с а н а

Так, я б заснула... тільки я боюся...

М а т и

От, хай Бог милує! Чого боїшся?

О к с а н а

Та все якесь таке страхіття сниться.

М а т и

Ти помолись до Йосипа святого,
то він всі сни перенесе на добре.

О к с а н а

От відколи я тут, то й сни змінились...
Бувало, там, у батенька, все сниться,
що я літаю. Так, бувало, люблю...
А тут не снилось і разу.

М а т и

Бач, любко,
як сниться, що літаєш, то ростеш,
отим воно так замолоду й сниться.
Тепер же ти вже не ростеш...

О к с а н а

Та... певне...

М а т и *(поправляючи їй подушки)*

Ляж вигідненько та засни гарненько.
(Сідає коло неї в ногах).
А я посиджу тут, помолюся,
щоб Бог тобі послав у сні здоров'я.

(Виймає бурштинові чітки і перебирає їх, стиха ворущачи устами).

Оксана засипляє. Степан виходить з долішнього рундука. Мати киває йому, щоб помалу йшов, не гукав, потім устає обережно і йде до нього на другий кінець садка, далі від повітки.

Мати *(нишком)*

Ну, що ж казав той німець? Є надія?

Степан

Що ж, каже: «в Бога все можливо».

Мати

Певне!

Та все ж би й людської снаги докласти,
либонь, не гріх.

Степан

Він докладає, мамо.

Він є людина велико-учена...

та що ж, коли така тяжка хвороба?

Мати

І звідки причепилася напасть?..

Либонь, се хтось наврочив на весіллі
Ганнусинім, бо відтоді й заслабла.

Степан

Здається, ще давніше почалося...

Мати

Хіба? Та ні, вона була здорова.

А от що на весіллі... Ну, та як же

той німець каже? З чого б то воно?

Чи з пристріту? Чи, може, з переляку?

от горе, тут нема таких бабів,
як там, у нас, — коли б так пошептали...

Степан

Ні, матінко, не помогли б ті шепти.

Така вже слабість.

М а т и

Що ж воно? Як зветься?

С т е п а н

Казав він: ваша пані занудилась
по ріднім краю — се є также слабість.
Сказав мені по-грецьки, як і зветься.

М а т и

Та він то назове на всіх языках,
а щоб то вигоїти...

С т е п а н

Він казав —
коли б її повезти на Вкраїну,
то, може б, ще й одужала.

М а т и

От, синку,
на сей раз німець, може, й правду каже.
Вона таки нудилася, небога.
Що ж, відомо, завезена далеко...
Не кожде привикає до чужини.
Котре привикне, а котре то й...

С т е п а н

Мамо,
я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину — чей же пустить?

М а т и

Та, може, й пустить — вже ж війни немає.

С т е п а н

Скажу йому, що маю ще й у Київ
повезти хвору жінку поклонитись
угодникам святим там у печерах,
для ізцілення — невже ж не пустить?

М а т и

Повинен би пустити. Се вже й гріх
людей на богомілья не пускати!
А се, Степанку, ти надумав добре —
поїхати на прощу, помічніше

воно буває над усякі ліки.
(Зітхнувши, поглянула на небо).
Ба сонечко схиляється на вечір.
Ти б тут розбудив Оксану, синку.
Навзаході недобре спати хворим.
А я піду, зварю майове зілля,
щоб на ніч їй було готове пити.

Степан

Спасибі, що клопочетеся нею.

Мати

Що ж, синку, завезли чужу дитину,
то треба ж якось їй давати раду.

(Іде в терем. Степан підходить до Оксани і стиха цілує її. Вона прокидається).

Оксана

Се ти, Степане? Бач, мені приснилось,
що місяць ясно-ясно засвітив
у батьковім садочку...

Степан *(удавано веселим голосом)*

Місяць, любя?
Се дивно, бо якраз на тебе сонце!

Оксана

Що ж, може, там ясніше світить місяць,
ніж туту сонце...

Степан

Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко, і місяць на Вкраїні.

Оксана

Се ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине...

Степан

Бог з тобою, любя!
Чи я ж би про таке тобі казав?

Надумав я поїхати з тобою
в гостину до твоїх.

Оксана (*іронічно*)

Велике діло,
що ти надумав! Цар думки заверне.

Степан

Цар пустить. Вже ж тепера на Вкраїні
утихомирилося.

Оксана (*гостро*)

Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по-твоєму — ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко в труні.

Степан

Ти одживешся на Вкраїні.
Москва ж не може заступити сонця,
зв'язати гаю рідного, зсушити річок веселих.

Оксана (*понуру, уперто*)

Годі, не кажи.
Нікуди я тепера не поїду.

Степан

Чому ж?

Оксана

Не хочу!

Степан

Що се ти, Оксано?
Мені аж дивно! Що се ти говориш?

Оксана (*розпалившись, підводиться*)

А я дивую, ти з яким лицем
збираєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московським,
поки лилася кров, поки змагання
велоса за життя там, на Вкраїні, —
тепер, як «утихомирилось», ти їдеш
туди ясного сонця заживати,

що не дістали руки загребуші,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові?..

Степан

Ти тепер картаєш...
А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тільки руку,
від крові чисту?

Оксана

Правда, я казала...
Ми варті одно одного. Боялись
розливу крові, і татар, і диби,
і кривоприсяги, й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане, дай руку!

Степан

Се навіщо?

Оксана

Ти не хочеш?

Степан

Ні, чом же? *(Дає руку Оксані).*

Оксана *(дивиться на свою й Степанову руки)*

От, здається, руки чисті,
проте, все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш?

(Пускає його руку і лягає знов. Говорить повільніше, млявіше, з перервами).

У батенька була така шаблюка...
вони її закинули... ми з братом
знайшли... в війну побавитись хотіли...
не витягли... до піхви прикипіла...

заржавіла. Отак і ми з тобою...
зрослись, мов шабля з піхвою... навіки...
обоє ржаві...

Степан

Ти, Оксано, вмієш
зарізати словами без ножа.

Оксана

Та тільки ж се я вмію, більш нічого.
Що-небудь же і я повинна вміти...
(Мовчання).
Як я умру, то не бери вже вдруге
українки, візьми московку ліпше...

Степан

Оксано!

Оксана

Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...

Степан (з мукою)

Та пожалій себе й мене хоч трохи!

Оксана

Занадто я жаліла... в тім і горе...
Якби я мала сили не жаліти,
то вирвались би геть з сії кормиги —
і ти б ослобонився від іржі...
А так, вже чисто: ні собі, ні людям!

Степан

Оксаночко! Поїдем на Вкраїну!
Ну, я тебе прошу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

Оксана (одвертається)

Я й в вічі не насмію
їм глянути...

Степан

Ну, в Київ подамося,
помолимося, нехай нас бог простить,

нехай тобі здоров'я верне!

Оксана

Нащо?

Кому потрібне те моє здоров'я

та й я сама?

Степан

Мені, моя єдина!

Я ж так тебе люблю!

Оксана

Тобі здається.

Ти жалуєш мене, але любити...

таки і нема за віщо... Я тепер

така недобра стала, вередлива...

Степан

Ні, ні, моя хороша!

Оксана

Я — хороша?

Хоч би й була коли яка краса,

то вже давно вона з обличчя спала...

Степан *(гладить її руку, низько похиливши голову)*

Ти шарпаєш себе речами тими.

Не треба стільки говорити...

Оксана

Правда...

Степан

Та й що картатися словами, люба?

Нас доля так уже скарала тяжко,

що, певне, й Бог простить усі гріхи.

Хто кров із ран теряв, а ми із серця.

Хто засланий, в турму замкнутий був,

а ми несли кайдани невидимі.

Хто мав хвилини щастя в боротьбі,

а нас важка, страшна душила змора,

і нам не віділено було снаги

ту змору подолати...

Оксана *(спокійніше й лагідніше, ніж досі)*

Так, се правда.

Але ніхто сього не зрозуміє,
поки ми живі. Отже, треба вмерти.

Ти, певне, довше проживеш, ніж я, —
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.

Степан *(з гострою тугою)*

Ой, краще б я тобі таке казав!

Оксана *(підводиться й прихиляє його до себе)*

Ні, любий, ти на світі потрібніший,
тобі ще є про що й про кого дбати.
Борцем не вдався ти, та після бою
подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав... На бойовиську
не всі ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то, може,
колись там... знов зібравшись до бою,
вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні — не жалуй, що поміг.

(Сидять якийсь час мовчки, обнявшись).

Степан *(підводиться і подає Оксані руку)*

Ходім, я заведу тебе до хати.

Бач, сонце вже навізаході.

Оксана

Ходім.

*(Спираючись на руку Степанову, іде до будинку. Не доходячи
рундука, спинається і обертається, дивлячись на західне сонце,
що вже зникає за обрієм).*

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...
Ти бачиш Україну — привітай!
(27-29.IV. 1910)

(Леся Українка. Бояриня. Драматична поема. — Київ : Молодь, 1991. — С. 82—92).

Голос однієї російської ув'язненої

Маленька поема в прозі

Присвячена поетам і артистам, що мали честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі (1896 р.)

Великі імена і гучні голоси! Їхня слава лунає цілим світом!.. Зрозуміло, слабенький спів однієї невольниці не матиме змоги привернути увагу цих величних півбогів, увінчаних лавровими та трояндовими вінками. Але ми не такі, бідні ув'язнені поети, ми призвичаїлися до пісень без відгуку, до нездійснених прохань, до даремних проклять, до безутішних сліз, до приглушених стогонів. Можна все згнітити, за винятком голосу душі, — він дасть себе почути і в дикій пустелі, серед натовпу, і навіть перед царями. І чоло, що ніколи не зазнало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якесь безчестя. І голос, що ніколи не збуджував луни в золоті, не менш вільний, не менш щирий, він не потребує славетних тлумачів, щоб бути добре зрозумілим.

Дозвольте ж нам співати пісні! Пісні — це єдине наше добро, бо все можна згнітити, за винятком голосу душі.

Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповняли акордами зали Версаля. Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна. Ганьба вам, актори, коли ви блюзнірськими вустами вимовляєте велике ім'я Мольєра, який колись своїм уїдливым глумом підточував жахливого велетня, що його створив для Франції небіжчик

король-сонце. Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, наслухавшись ваших пісень у місті Парижі, цьому місті-царевбивці, кожний камінь якого кричить: «Геть тиранію!» Горе старовинним містам, яких запліснявіле каміння, іржаві ліхтарі та тісні площі є великими промовцями і не вміють мовчати...

Добрі французи, заведіть нашого царя подалі від цього міста привидів до Шалону, до Тріанону, все однаково куди, але подалі, бо тут, у кімнатах Антуанетти і Людовіка, кошмари можуть порушити його відпочинок після такого тріумфу, після таких жертв, що устигали дорогу його колісниці цезаря, яка проїздила по мертвих. Чи даремно після вашої сполошної «Марсельези» співано найсумніший приспів: «Боже, царя храни!»

Добре ж будуйте міст, що мусить з'єднувати народи, хай буде він не менш міцний, ніж старовинні царські мости в Парижі і Москві. Вони ж добре витримали невгамовний танець позбавленого кайданів натовпу, підбурюваного ненавистю, освітленого пожежами. Подбайте ж, щоб ваш міст не завалився незабаром під час спалаху одного з цих великих народних балів, воєн чи революцій, цих блискучих маскарадів.

Великі поети, великі артисти, яка прекрасна маска прикриватиме ваші знамениті обличчя під час цих великих свят? Який саме буде ваш костюм, якого віку, якого стилю, що вас прославить у ті «шалені дні»? Що ж до нас, таких невідомих, незнаних тепер, яких великі цього світу не зволють навіть помічати, ми підемо без масок в ті страшні дні, бо залізні маски не можуть змінитися на лицемірний оксамит.

Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество? Убожество країни, яку ви називаєте такою великою? Це ж ваше улюблене слово, це бідне слово «велич», смак до величного природжений французам. Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного. Їхні піраміди високі й дуже міцні. Ваша

Бастілія була ніщо в порівнянні з ними. Приходьте ж, великі поети, великі артисти, подивитися на велич наших бастільських фортець, зійдіть з естрад, здійміть ваші котурни й огляньте нашу прекрасну в'язницю. Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я — Росія. Поет може там мешкати, і навіть у безпеці, позбавившись тільки імені або позбавившись усього.

Живіть собі спокійно, побратими, прославлені вашими великими іменами. А ти, французька музо, вибач співачці-невільниці, позбавленій імені. Все-таки я менше тебе зневажила своєю убогою прозою, ніж твої вільні друзі в своїх прекрасних, улесливих віршах.

Ув'язнена
(Кінець 1896 р.)

(Леся Українка. Зібр. творів у 12 т. Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті. — Київ : Наук. думка, 1977. — С. 17—18).

**З листа Лесі Українки
до Михайла Павлика
від 17 квітня 1903 року. Сан-Ремо**

Ні я, ні мій приятель [майбутній чоловік поетеси Климентій Квітка. — Упор.] не мали б нічого проти того, щоб перейти в австрійське горожанство [громадянство. — Упор.], а я, в протилежність дядькові [Михайлові Драгоманову. — Упор.] (на сей раз), готова б хоч в абіссінське горожанство перейти, аби не бути російською підданою, бо підданства того зовсім не вважаю ні за яку національну ознаку (скоріше за національне нещастя), а за річ чисто практичного значіння. Українець робить однаковий компроміс, коли пишесться підданим чи Росії, чи Австрії, — мені Петербург так само чужий, як і Відень, і в зміні форми пашпорту я жаднісінької жертви не бачу, навпаки, рада б її зробити при першій нагоді. Так, щоб я могла усталитись в Австрії на життя, то уживу всіх заходів, щоб скоріше перестати вважатись російською підданою.

(Наведений фрагмент вилучено радянською цензурою з видання: Леся Українка. Збір. творів у 12 т. Т. 12. Листи (1903—1913). — Київ : Наук. думка, 1979. — С. 67. Подаємо його за публікацією Григорія Аврахова у газ. «За вільну Україну» (Львів) від 17 вересня 1992 р.).

До Кобзаря (Уривки)

Кобзарю наш! Хвали не треба
Твоїм пісням, твоїм думкам.
Немов зоря з ясного неба,
Вони піввіку сяють нам!

Кобзарю наш, почуй благання
І жить навчи нас так, як ти:
Щоб найсвятіші поривання
Аж до могили донести!
(Полтава, 19 лютого 1907 р.).

(Подається за вид.: Олена Пчілка. Твори. — Київ :
Дніпро, 1971, с. 371–372).

Маленька українка

Знаю, бо казала	А моя опіка —
Мені моя ненька,	То Божая Мати,
Що я українка,	Мати України,
Правдива, маленька.	Повна благодати.
Знаю, Україна	Ось мою молитву
Серцю моєму мила,	Прийми, Отче Боже,
Я по-українськи	Нехай Україні
Молитися вчила.	Вона допоможе!

(Подається за збірником: Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки... Упорядкув. та прим. О. Шевченка. Передмова Я. Гояна. Малюнки та післямова Е. Біняшевський — Київ : Веселка, 1993. — С. 207).

**Хто ти?
(На чужий мотив)**

Хоч малий я, та Вкраїнець!
Українець тілом, духом.
Хто не любить Українців, —
Той не буде моїм другом!

Пан один мені дуката
Золотого обіцяв,
Щоб я мову не вкраїнську,
А чужую покохав.

Пане, красний ваш дукатик,
Але мову мого краю
Я не те, що за дуката, —
За весь світ не проміняю!..

(«Світ дитини» (Львів). — 1923. — Ч. 2. — С. 15.
Надруковано під псевдонімом К. Зеленівський. «Словник
українських псевдонімів» О. Дея розшифровує: Зеленів-
ський, К. = Заклинський, Корнило).

*Землякам, що збираються раз на рік на Шевченкові
роковини співати гімн «Ще не вмерла Україна»*

Ще не вмерла Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!

Україна вам не мати:
Є вам інша пані,
Зрадних прадідів нікчемних
Правнуки погані!

Не хваліться, що жива ще
Наша воля й слава:
Зрада їх давно стоптала,
Продала, лукава!

Тільки той достойний щастя,
Хто боровсь за його,
Ви ж давно покірні слуги
Ледарства гидкого.

Ваші предки торгували
Людськими правами,
Їх продавши, породили
Вас на світ рабами.

Ви ж давно не люди – трупи,
Без життя і сили,
Ваше місце – кладовище,
Ями та могили.

Не пишайтеся ж у співах
Ви козацьким родом:
Ви – раби, хоча й пани ви
Над своїм народом!

Як живі покинуть мертвих,
Щоб з живими стати,
«Ще не вмерла Україна!»
Будемо співати.

Як живі покинуть мертвих, –
Прийде та година,
Що ділами, не словами,
Оживе Вкраїна!

(1898)

// За публ. в «Українській літературній газеті»
від 24 вересня 2021 р.

Молитва за Україну

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю,
Ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу, щастя,
Дай, Боже, народу
І многая, многая літа.
(1885)

// За інтернет-джерелом.

Ольга Василівна Меленчук

Уродженка міста Кам'янця-Подільського, закінчила філологічний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича й аспірантуру Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Там у 2010 році блискуче захистила кандидатську дисертацію, написану під науковою орудою доктора філологічних наук, професора, провідного наукового співробітника Інституту літератури НАН України Елеонори Соловей.

Від 2010 року О. Меленчук викладає на кафедрі української літератури в alma mater, продовжує інтенсивну наукову працю. За матеріалами дисертації видала в 2013 році монографію «Шевченкознавчий дискурс Сергій Єфремова у контексті українського літературознавства», яку в «Шевченківській енциклопедії» (т.6, с. 943) названо «вагомим дослідженням». В активі дослідниці – упорядкування та написання післямови до книги «С. О. Єфремов. Шевченкознавчі студії» та низка відповідних статей. Нині вона успішно працює над докторською дисертацією про літературознавчу шевченкіану першої третини ХХ століття.

Другий важливий напрямок наукових інтересів О. Меленчук – дослідження літературного й мистецького життя Буковини, наслідком цього з'явилися окремим виданням нарис «Тарас на букових п'єдесталах». З історії пам'ятників Т. Г. Шевченкові на Чернівецьчині» (2014), монографія «У мистецькому різнобарві. Тарас Шевченко в образотворчому та декоративно-прикладному мистецтві Буковини» (2016), книга «Твори» Сергія Канюка (2020), низка статей у вітчизняних і зарубіжних виданнях.

Богдан Іванович Мельничук

Український літературознавець і письменник, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, член Національної спілки письменників України.

Уродженець с. Олешків Снятинського району Івано-Франківщини. На Буковині від 1954 р. Закінчив Чернівецький університет, аспірантуру й докторантуру в ньому ж. Учителював, працював у газеті «Радянська Буковина», понад пів століття викладає в університеті.

Бібліографічний покажчик «Богдан Мельничук» (2020, автори-упорядники Ярослава Мельничук та Олександра Гаврилюк) зафіксував 2121 публікацію, пов'язану з ученим і письменником. Серед них – чотири одноособових монографії: «Драматична поема як жанр» (1981), «Випробовування істиною: проблема історичної та художньої правди історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення)» (1996), «Поріднений з Буковиною» (про Івана Франка, 2007), «Олесь Гончар і Буковина» (2018), колективна монографія «Чернівці. Історія і сучасність» (2009), двотомна хрестоматія «Письменники Буковини» (2001, 2003), п'ятитомне, у 6 т. видання «Юрій Федькович. Твори» (2004-2021). Йому належать навчальні посібники: «Література народів України» (2003), «Давня українська література» (2004) (обидва – у співавторстві з Я. Мельничук), «Українська поетична шевченкіана» (2010), «Найкраща в нації дочка (Ольга Кобилянська у світлі художньої літератури)» (2015).

Науково-педагогічну, літературну та громадську діяльність Б. Мельничука відзначено преміями імені Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Марка Черемшини, І. Бажанського, О. Кобилянської, Д. Загула та ін. Він удостоєний медалей «Будівничий України», «Поезія – за мир. 1995» та «Поезія – за мир. 2002», спеціальних дипломів літературно-мистецького журналу «Articultura» (Мілан).

Почесний житель с. Мілієве (Вижниччина). Відмінник освіти України. Заслужений працівник освіти України. Нагороджений ювілейною медаллю Президента України «25 років незалежності України».

Науково-популярне видання

**Я – УКРАЇНЕЦЬ
Я – УКРАЇНКА
МИ – УКРАЇНЦІ**

**Майстри слова про найдорожче:
рідний народ та українську мову**

Випуск I-й

Укладачі: Ольга Василівна Меленчук,
Богдан Іванович Мельничук

Відповідальний редактор
Дизайн, верстка

Борис БУНЧУК
Юліанна ВІЩАК

*На обкладинці використано картину
українського художника-графіка Івана Балана*

Підписано до друку 21.10.2021. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 14,0.
Обл.-вид. арк. 15,0. Тираж 500. Зам. Н-113.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.